

emek araştırmaları ve ekonomi dergisi

OKNOS

ISSN 1302-2989

KOTOPHANESI

İŞSİZLİK!.. ENKAZI BEŞER

Doç. Dr. Gülay TOKSÖZ
İstihdam Toplumunun Sonu
Siyasal Bilgiler Fakültesi

Hayati KÖRPE
İstihdam Yaratmada Öncelikler
ÖZ Çelik-İş Sendikası

Seyma İpek KÖSTEKLİ
Avrupa Birliği İstihdam Stratejisi
İstanbul Sanayi Odası

Esra BELEN
Üçlü Ulusal İstihdam Politikası
TİSK

Mahmut TEMİZ
Hedef İşsizliği Körüklemek mi
MESS

Bülent KÜPELİ
Borçlanma Politikası
Genel Maden - İş Sendikası

Fatma DUMAN BEKTAŞ
Ücret
Şeker-İş Sendikası

Tarkan ZENGİN
İşsizlik ve Birey
Türk Harb-İş Sendikası

13/14
2001: Cilt 3, Sayı 5-6

Eylül - Aralık
2001

TBMM KÜTÜPHANESİ

10 ARALIK 2001

OKNOS

Ücret ve Sendikal Araştırmalar Dergisi

ISSN: 1302-2989

2001 : c.3, no.5 – 6

(13 / 14)

İGMEDYA YAYINCILIK

Adına Sahibi

İbrahim GÜLER

Sorumlu Yayın Yönetmeni

İGmedya
yayınclık reklam araştırma

Dizgi
N. BEDRELİ

İGMEDYA

Büyükdere Cad. 15/5
Küçükesat / ANKARA

TEL & FAKS
0-312 - 433 79 08

E-POSTA
bguler@isbank.net.tr

Hesap No.
T.C Ziraat Bankası
Kolej Şubesi 841-141366

İki ayda bir yayınlanır.
Abonelik ve reklam koşulları için
İgmedya Yayıncılık adresine
başvurabilirsiniz.

- 2 **İstihdam Toplumunun Sonu Geldi mi ?**
Doç.Dr. Gülay TOKSÖZ
A.Ü. SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ
- 10 **İstihdam Yaratmada Öncelikler**
Hayati KÖRPE
ÖZ ÇELİK – İŞ SENDİKASI
- 15 **Ekonomik ve Sosyal Yönüyle Ücret**
Fatma DUMAN BEKTAŞ
ŞEKER – İŞ SENDİKASI
- 21 **Üçlü Ulusal İstihdam Politikası**
Esra BELEN
TÜRKİYE İŞVEREN SENDİKALARI KON.
- 25 **Avrupa Birliği İstihdam Stratejisi**
Şeyma İpek KÖSTEKLİ
İSTANBUL SANAYİ ODASI
- 29 **Hedef İşsizliği Körüklemek mi ?**
Mahmut TEMİZ
M.E.S.S.
- 32 **Ekonomik Kriz Yoksulluk ve İşsizlik**
Şahin SERİM
HAK - İŞ
- 38 **İşsizliğin Birey Üzerindeki Etkileri**
Tarkan ZENGİN
TÜRK HARB – İŞ SENDİKASI
- 41 **Nispi Artı Nüfus ya da Yedek Sanayi Ordusu**
Karl MARX
Çev. Alaaddin BİLGİ (KAPİTAL 'den)
- 51 **Borçlanma Politikasında Yolun Sonu (2)**
Bülent KÜPELİ
GENEL MADEN – İŞ SENDİKASI
- 63 **Sendika Dergilerimiz**
"TES – İŞ DERGİSİ"
- 64 **Sendikadan bir yazar**
"Sevkuthan N. KARAKAŞ"

İstihdam Toplumunun Sonu Geldi mi ? Almanya'da İşsizlik Üzerine Tartışmalar

Doç.Dr. Gülay TOKSÖZ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ

Bu yazı Almanya'daki toplumsal bakış açısına sahip bilimsel çevrelerin işsizlik sorunu karşısında neoklasik iktisatçıların görüşlerine yönelttiği eleştirileri ve bu soruna çözüm olarak getirdikleri önerileri değerlendiren "Gelişmiş Ülkelerde İşsizlik Üzerine Güncel Tartışmalar" başlıklı kitabın bir özeti. Gelişmiş kapitalist ülkelerde işsizliğin olumsuz sonuçları sosyal refah devletinin, tüm küçültme çabalarına rağmen varlığını koruyan uygulamalarıyla (gelişmekte olan ülkelere kıyasla) daha hafif yaşanmaktadır. Buna karşılık esas olarak vasıfsız işgücünün yaşadığı bir sorun olan işsizliğin süreklilik kazanması, toplumun bazı kesimlerinin işsizliğe mahkum olması ve toplumun çalışanlar ve işsizler şeklinde ayrışması kaçınılmaz görünmektedir. İşte bu noktada toplumcu bir perspektife sahip olan bilim insanları mevcut ekonomik yapı içinde uygulanması adeta imkansız görünen kimi çö-

züm önerilerini dile getirmekte ve bu öneriler birer ütopya niteliğinde olsalar bile varolana alternatif sunmaktadır. Bu tartışmaların gelişmekte olan bir ülke olarak işsizlik sorununu çok daha ağır boyutlarda yaşayan Türkiye gerçeğinin ötesinde olduğunu belirtmek gerekir. Ancak ufkumuzu genişletmek için bu tartışmaların neler olduğuna bakmakta yarar bulunduğu kesindir.

İkinci dünya savaşı sonrası dönemde gelişmiş ülkelerde egemen olan Keynes'ci ekonomi politikaları, sosyal refah devleti uygulamalarının temeli olmuş, işgücü piyasasındaki güvencelerle çalışanların hakları korunmuştur. Özellikle 1973'deki petrol krizinden sonra serbest piyasa ekonomisine geçilmesi, devletin ekonomiye müdahalesi anlamına gelen refah devleti uygulamalarından vazgeçilmesi, neoliberal iktisat yandaşlarınca savunulmaya başlanmıştır. Bunun sonucu, kuralsızlaştırma olarak tanımlanan süreçtir. Bu süreç, piyasaya her türlü müdahaleden vazgeçilmesi değildir, işgücü piyasasında çalışanların korunmasına yöne-

lik olan düzenlemelerin esnekleştirilmesi veya ortadan kaldırılmasıdır. İşgücü piyasası ve istihdam güvencelerinin kaldırılması işsizliğin artmasına yol açmıştır. İşsizliğe eşlik eden bir diğer gelişme ücretlerin esnekleştirilmesidir. Neoklasik yaklaşımın yüksek ücretleri işsizliğin sorumlusu olarak görmesi ve bu görüşlerin etkinlik kazanması sonucu, sosyal ücretin çeşitli bileşenleri ortadan kaldırılmış, ücret büyük ölçüde parasal ücrete indirgenmiştir.

İşsizliğin nedenleri neoklasik iktisatçıların tarafından işgücü piyasasındaki düzenlemelere; yani sendikaların, istihdamı koruyan yasaların, devletin yaptığı sosyal transferlerin varlığına bağlanmaktadır. Toplu sözleşmeler, asgari ücret yasaları ya da işsizlik sigortası yüksek ücretlerin ortaya çıkmasına ve ücretlerin denge istihdam düzeyine düşmesini önleyerek, işsizliğe yol açmaktadır. İşsizliğe karşı çözüm, işgücü piyasasında kuralsızlaştırma, yani işgücü piyasası güvencelerinin kaldırılması, sendikaların gücünün azalması, refah devleti uygulamalarının son bulmasıdır. Oysa çeşitli ülkelere ilişkin araştırmalar, teknolojik gelişmeler sonucu üretkenliğin arttığı koşullarda artık istihdamın artmadığını ve kuralsızlaştırmanın uygulandığı yerlerde işsizliğin mutlaka azalmadığını ortaya koymuştur. O halde işsizliğe yol açan, işgücü piyasası düzenlemeleri ve kurumlar değil, makroekonomik faktörlerdir.

Almanya'nın diğer Avrupa ülkeleri ve ABD'yle kıyaslandığı araştırmalar, neoklasik görüşün işsizliği yüksek ücret düzeyine bağlayan açıklama tarzlarının geçerli olmadığını ortaya koymaktadır. Düşük ücretli işlerin varlığına bağlı olarak gelir dağılımı eşitsizliği artmakta ancak, eşitsizliğin fazla olduğu ülkelerde vasıfsız işgücü gruplarının işsizlik düzeyi daha düşük olmamaktadır. Gerçek ücret düzeylerinin düşmesi de her zaman işsizlik oranını azaltmamaktadır, çünkü asıl belirleyici olan, yatırımların düzeyi, gerçek faizlerin oranı, kur ilişkileri,

maliye politikası, nüfus dinamiği gibi makroekonomik faktörlerdir. Ülkeler arasındaki istihdam ve işsizlik düzeyleri arasındaki fark, makroekonomik faktörler çerçevesinde çok daha iyi açıklanmaktadır. Özellikle Avrupa ülkelerine örnek gösterilen ABD'nin işsizliği azaltmadaki başarısının gerisinde, görece düşük faiz oranları sonucu daha çok yatırım yapılması ve hizmet sektöründeki düşük ücretli işlerde "çalışan yoksullar" olgusu bulunmaktadır. Bunun, Almanya açısından örnek alınabilecek bir çözüm yolu olmadığı belirtilmektedir.

-Çözüm Önerileri

İşsizliğe çözüm getirmeye yönelik tartışmaların bir kısmında çalışmanın anlamı sorgulanmaktadır. Modern toplumlarda çalışma, hem birey hem toplum açısından merkezi bir öneme sahip olup, ücretli çalışmanın refah, sosyal güvenlik, saygı ve kimlik gibi vaat edilen her şeye ulaşmadaki temel araç olduğu koşullarda işsizlik ekonomik sonuçlarının ötesinde önemli toplumsal sonuçlar yaratmaktadır.

Çalışma kavramının içeriğini sorgulayanlar salt üretkenlikle bağlantılı bir çalışma anlayışını reddetmekte ve şimdiye kadar kadınların yaptığı ve karşılığı olmayan işin toplum tarafından tanınmasını ve herkes tarafından yapılmasını talep etmektedir. Önerilerin bir kısmı ise mevcut işgücü piyasası içinde yapılabilecek olan düzenlemelere ilişkindir. Birbirinden farklı yönde gelişen bu öneri demetlerine bakmadan önce çalışmanın toplum ve birey açısından anlamı üzerine yürütülen tartışmalara biraz daha ayrıntılı yer vermekte yarar vardır.

İçinde yaşadığımız kapitalist toplumlarda, çalışma tüm toplumsal ve bireysel yaşamın merkezi haline gelmiştir. Oysa tarihsel gelişme sürecinde çalışmanın aşağılanan bir faaliyet olduğu görülmektedir. Antik çağ filozoflarına göre çalışmayla özgür ve sorumlu yaşam düzenlemesi birbiriyle uyuş-

* Toksöz, Gülay (1999) *Gelişmiş Ülkelerde İşsizlik Üzerine Güncel Tartışmalar*, Ankara:İmaj Yayınları

maz, çalışma kölelerin işidir. İncil'de Adem'in itaatsizliğinin cezası, yaşamak için çalışmak zorunda bırakılışdır. Ortaçağın hristiyan manastır kültürü de bu anlamda çalışmayı dışlar. Protestanlığı önceleyen Calvinizm, çalışmanın tanrının ahlaki buyrukları çerçevesinde, yaşamak için gerekli olduğunu ve refah getireceğini söyler. Yeni çağ, teknik-iktisadi gelişme inancı ve başarılarıyla bireyin ve toplumun yaşamında çalışmaya merkezi rolü vermiştir. Max Weber'in protestan ahlakına göre ağır çalışma koşullarına dayanmayı öngören iç dünyadaki çilecilik Tanrının hoşuna gider; yeni çağın çalışma yaşamının manevi motoru budur. Ancak endüstrileşmeyle birlikte, çalışma, işgücünün alınıp satıldığı ekonomik bir ilişkiye indirgenir. Artık kolektif, yabancılaşmış, bireysel olmayan ve hatta antisosyal ve insanlık dışı bir nitelik kazanmıştır (Fragniere, 1990, Hartwich, 1998).

Günümüzün modern toplumlarında çalışma sadece toplumun maddi üretimine değil, sosyal ve manevi üretimine de hizmet eder. Tek, tek insanlar çalışmayla sadece maddi geçimlerini sağlamakla kalmaz, aynı zamanda sosyal statülerini, gündelik hayat-taki mikro düzeydeki ilişkilerini ve toplumsal olarak makro düzeydeki ilişkilerini sağlarlar. Çalışmaya, kişisel kimliklerini geliştirmek ve gerçekleştirmek için ihtiyaçları vardır. Toplum da sadece maddi varoluşunu değil, sosyal bağlarını ve kültürel ufkunu çalışma üzerinden örgütler. Ancak 1980'li yılların başından bu yana işgücü piyasasının krizi ve artan işsiz sayıları bu toplumların gelecekte kendilerini nasıl iş üzerinden tanımlayacakları ve örgütleyecekleri konusunda sorular yaratmıştır (Münch, 1998).

Bu sorular günümüz Almanya ve İngiltere'sinin önde gelen sosyal bilimcilerinden ve filozoflarından Ralf Dahrendorf'un ünlü kitabında şöyle dile gelmiştir: "Egemenlerin ve hatta onların karşıtlarının çalışma toplumuna olan özlemi bir tesadüf değildir. Bunların gerisinde toplumsal yapının mer-

kezi soruları vardır. Ör. işin örgütlenmesi aracılığıyla sağlanan disiplin olmazsa insan yaşamı hangi (demir) parmaklık boyunca düzenlenecektir? Veya çalışma randımanına dayanmadığında, insanların varoluş temeli nasıl güvence altına alınacaktır? Veya devlet, en önemli gelir kaynağından yoksun kaldığında toplum sözleşmesine göre temel görevlerden başlayarak giden fonksiyonlarını nasıl yerine getirecektir? Veya insanların sosyal kimliği meslekleri aracılığıyla tanımlanamadığında nasıl belirlenecektir?" (aktaran Hartwich, s.361).

Yaşamlarını çalışmaya odaklamış insanlar için işsiz bir hayat, ama hepsinden önce gayri iradi işsizlik, yönünü neye göre tayin edeceği hususunda krize yol açarken, işsizlerin bir kısmı işsizliğinden kendi sorumlu tutulmakta, adeta suçlanmaktadır. İşsizler kendi aralarında yeni koşullara kolayca uyum sağlayan, üretkenlik düzeyi yüksek, vasıflı işsizler ile uyum sağlama yeteneğinden yoksun, ancak hizmet alanında düşük ücretli, düşük vasıflı işlerde istihdam şansı bulabilecek vasıfsız işsizler şeklinde ikiye ayrılmaktadır. ABD'de işgücü piyasasındaki bölünmenin ve işsizliğin çözümü olarak gösterilen düşük ücretli işlerin Almanya'da kabul görmesini sağlama çabası bazı çevrelerde ön plana çıkmaktadır.

-Tam İstihdam Talebinin Politik Sonuçları

İş bulamayan insanların toplum içindeki yerlerini ve kişiliklerini neye göre tanımlayacakları sorusu, 1980'lerin sonundan itibaren Almanya'da aşırı sağın güç kazanması karşısında, işsiz kitlelerin oy verme tercihleri ve aşırı sağ ne ölçüde destekledikleri tartışmalarına neden olmuştur. 1998'de Doğu Almanya'da bulunan Sachsen-Anhalt eyalet seçimlerinde, 18-24 yaş arasındaki erkek seçmenlerin %38'inin aşırı sağcılara oy vermesi üzerine, seçimlere ilişkin yorumlarda, bu bölgedeki Doğu Almanya ortalamasının da üzerindeki yüksek işsizlik oranına ve kötü ekonomik duruma dikkat

çekilmişti. Böylece aşırı sağcılık, insanları, özellikle gençleri kitleler halinde yoksulluğa ve varoluş güvensizliğine iten bir toplumsal gelişmenin kurbanlarının çaresizlik içindeki tavrı olarak değerlendirilmişti. Bu yorumlara karşı çıkan Kurz-Scherf, gerek çalışanlar gerek işsizler arasında aşırı sağa oy verenlerin oranının %17'yle aynı olduğunun, buna karşılık meslek eğitimi gören işçi gençler arasında %23'le daha yüksek olduğunun altını çizmektedir. Aşırı sağ yönelimlerin sadece sosyal nedenlerle açıklanamayacağını, gerçek yaşanmışlıklardan ziyade, sosyal statü kaybı endişelerine ve bulanık tehdit korkularına dayandığını belirtmektedir. Bu koşullarda modern demokrasilerde sağdan gelen tehditler karşısında "tam istihdamın sağlanması", "herkese iş" gibi sloganlar bir koruma sunmamakta, tam tersine yeni sağ, seçmenlerini ve yandaşlarını bu taleplerle mobilize etmektedir.

Kurz-Scherf'e göre demokratik partiler, hareketler ve kurumlar demokrasinin en temel ölçütü haline getirdikleri kitlesel işsizliğin çözümünü ortaya koymadıkları, sorunu mutlaklaştırdıkları ve koşulsuz tam istihdama bağladıkları zaman, bu durum aşırı sağın işine yaramaktadır. Ekonominin politikaya tabi olması yönündeki temel bir demokratik talep bile bu bağlamda aşırı sağın işine yaramakta, otoriter bir devlet talebi için çok kolay manipüle edilebilmektedir. İşsizliğin yaygınlaşması karşısında, artık ekonominin işgücü arzına karşılık düşecek düzeyde işyeri yaratamayacağı, tam istihdama ulaşmanın mümkün olmadığı, çalışma toplumunun sona erdiği tezleri de, sosyal işbirliğine yönelik bir söylem sunmadığı sürece aşırı sağa katkıda bulunmaktadır.

Çalışma toplumunun sona erdiği görüşlerinin gerisinde yatan, hem bireyin yaşamında hem toplumun politik, sosyal ve kültürel bünyesinde çalışmanın önemini yitirdiği değerlendirilmesidir. Bu görüşleri kabul etmek mümkün değildir ancak çalışma

toplumunun sonu tezi önemli bir noktaya parmak basmaktadır: toplumsal gelişme ve bireysel gelişme sadece bağımlı, ücretli istihdam biçimleriyle sınırlı görülemez. Oysa tam istihdam ideolojisi kendini bu gelişmeye kapalı tutmakta, çalışmanın alternatif biçimlerinin bireylerin yaşamında oynadığı rolü görmezden gelmektedir. Çalışmanın geleceğine ve geleceğin çalışmasına ilişkin tartışmalarda tam istihdam büyümeye; hizmet, enformasyon, bilgi ve medya toplumundan söz edilirken bile özellikle endüstriyel büyümeye odaklanmaktadır. Buluşlar teknik buluşlar şeklinde anlaşılakta, üretken faaliyet somut ürünlerin üretilmesi şeklinde düşünülmektedir. İnsanların kendini iyi hissetmesi için yapılan çalışma, kendini egemenlik değil diğerlerini düşünme temelinde ortaya koyan ve tabiiyet ilişkisini içermeyen çalışma, yani geleneksel olarak kadın çalışması olarak görülen çalışmaya yönelik görmezlikten gelme ya da değersiz addetme, günümüzün "kişiye bağlı hizmetler"i içeren istihdam alanında da etkili olmaktadır. Bu hizmetlerin düşük üretkenlikte yapıldığı söylenmekte ve bedava yaptırılması mümkün olmadığı düşük ücret uygun görülmemektedir.

Tam istihdam tasarımı gerisinde sınırsız bir büyüme illüzyonu, tüm gelişmenin motoru olan teknik mitosu, üretkenlik ve doğaya egemen olma zihniyeti, maliyet-yarar hesabı şeklinde ölçülemeyen değerlerin ve faaliyetlerin çeşitliliğine ilişkin bilgisizlik vardır. Ancak tam istihdam tasarımı bundan ibaret değildir, bu tasarımı içinde sosyal bütünleşme talebi; salt pasif bir katılma olarak değil, aktif etkileme ve katılma şeklinde bir talep vardır. Bu nedenle tam istihdama sahip çıkılması gerekir, çünkü tam istihdamdan uzaklaşma, bu katılım talebinden uzaklaşma anlamına gelecektir. Tam istihdamla ilke düzeyinde savunulan çalışma hakkı, vazgeçilemeyecek temel bir hak olup, sadece insana varoluş güvencesi getiren bir gelir sağlamakla kalmaz, insanı

içinde yaşadığı koşullar üzerindeki her türlü etkisini yitirmiş bir sadaka alıcısı konumuna indirgemeksizin, toplumsal verimlilik mübadelesine katılmasını sağlar. Ancak tam istihdam tasarımı, işgücü piyasasının işsizliği geçici olan yüksek vasıflı ve üretken kişilerin yanında, düşük vasıflı ve düşük üretkenliğe sahip işsizler yarattığı ve işgücünün parçalanmasını pekiştirdiği göz ardı edilmeden, sosyal bütünleşme ve demokratik katılım yönünde geliştirilmelidir (Kurz-Scherf, 1998).

İşsizliğin çözümüne yönelik önerileri, ütopyik öneriler ve mevcut yapı içinde gerçekleştirilebilecek öneriler olarak sınıflandırmak mümkündür. Ütopyik öneriler çalışmanın sadece gelir getirici faaliyetle sınırlanmamasını, çocuk ve yaşlı bakımını, ev işini, gönüllü çalışmayı ve eğitim görmeyi de kapsayacak biçimde genişletilmesini talep etmekte, insanların bu türden işleri yapmak için geçici olarak iş yaşamından ayrılmasının teşvik edilmesini, böylece işsizlere de yeni işyerleri açılabileceğini dile getirmektedir.

-Ütopyik Öneriler

İşyerlerinin arzını arttırma stratejisi, toplumsal değerler sistemi içinde çalışmanın merkezi yeri itibarıyla bugünkü politikayla uyumludur. İşyerlerine olan talebi azaltma stratejisi ise modern çalışma toplumlarının egemen değer sistemiyle çelişmekte ve sağ ile sol arasındaki politik uzlaşmayı bozmaktadır. İşyerlerine olan talebin azaltılmasına ilişkin öneriler, ütopyik olarak nitelendirilebilir. Çünkü bu öneriler yukarıda belirtilen ikilemi aşmak için, çalışmanın ücretli, bağımlı çalışma olarak kabul gören dar kapsamından kurtulması, şimdiye kadar toplumda esas itibarıyla kadınların yaptığı ve maddi karşılığı olmayan işlerin de çalışma kapsamında değerlendirilmesi ve egemen çalışma tarzının içeriğinin kadınların çalışma biçimlerinden olumlu yönde etkilenmesi üzerine kurulmaktadır. Çalışmanın

kapsamını sorgulayanlar, kar ve fayda makzimizasyonuna dayalı piyasa ekonomisini de sorgulayarak, insanların piyasa ekonomisine egemen olan çalışma ve tüketim spiralinden kurtulmasını öngörmektedirler. Bu ütopyik yaklaşımda, hep daha fazla tüketmek için daha çok çalışmanın sosyal yaşantı, kültür ve doğayı istila ettiği ve toplumu sosyal, kültürel ve ekonomik yıkımın eşiğine getirdiği söylenmektedir. Yalnızca tüketimi arttıracak geliri elde etmek için çalışmak yerine sosyal ilişkilere bağlanmak, kendini gerçekleştirmek için çalışmak ön plana çıkmalıdır. Ancak iş paylaşımının ortaya çıkması, insanların daha az çalışarak diğerlerine iş imkanı yaratması, sosyal kasadan finanse edilecek ücret telafilerinin ne ölçüde çekici kılınabileceğine bağlıdır. Devletin vergi öncelikleri ve küresel ekonominin dayanışmayı yok eden rekabetçi yapısı nedeniyle bunun uygulanabilmesinin kuşkulu görüldüğünü teslim eden Münch, bir ütopyadan söz ettiğinin farkındadır. Ancak toplumun, istihdamdan geniş kapsamlı faaliyete doğru dönüşüm sağlaması ve gelir getirici çalışmaya olan talebin, çalışma süresinin kısalması, kısmi zamanlı çalışma ve geçici ayrılmalarla azaltılması, bir ütopya olmasına rağmen "böyle bir ütopya ümidiyle yaşamak, bugünkü hayatı daha çekilir hale getirme potansiyelini taşımaktadır" demektedir (Münch, 1998, s.421).

- Çalışma Süresinin Kısalması

Artık tam istihdamın sağlanamayacağını, işyeri sayısını arttırmanın mümkün olamayacağını, dikkatin işgücü arzını azaltan önerilere yönlendirilmesi gerektiğini söyleyen düşünürlerden Offe'de çözümü çalışma saatlerinin kısaltılmasında görmektedir. "Yeni sağ, yabancılardan ve kadınlardan başlayarak, yani onları işgücü piyasasından uzaklaştırarak ve yatırımcılara ana vatanlarına karşı sorumluluklarını hatırlatıp, onları yabancı pazarlarda yatırım yapmaktan alıkoyarak, yeni işyerleri yaratma fikriyle,

Fransa'da ve Avusturya'da huzursuz edici bir hareketlenme başarısını sağladı. Çok şükür şimdilik politik, hukuki ve ahlaki nedenlerle böyle fikirlerin uygulamaya konması olasılığı düşük ama yeni sağın kitlesel başarılarının ne getireceği bilinemez." (Offe, 1997, s.241)

Bunun karşısında çok daha kabul edilebilir olan düşünce, insanların yaşam boyu çalışma süresini kısaltarak işgücü arzını azaltmaktır. Bunun iki yolu olabilir: işgücü piyasasına girişi olabildiğince geciktirmek ve işgücü piyasasından ayrılmayı olabildiğince erkenleştirmek. Ancak sosyal güvenlik sisteminin sürekliliği açısından bu pek mümkün görünmemektedir. Alman sendikal hareketinin savunduğu ve önemli başarılar elde ettiği haftalık çalışma süresinin kısaltılması da bu yönde bir çözüm olabilir. Ancak bunun etkisini azaltan iki mekanizma vardır: iş zamanındaki esneklikler iş süresindeki kısalmanın etkisini büyük ölçüde ortadan kaldırmaktadır. İşverenler işgücünü ne kadar esnek kullanabiliyorsa, haftada 35 saat çalışıyor olsalar bile daha az işgücüyle üretimi sürdürebilirler. Çalışma süresindeki kısalma karşılığı ücretlerde azalma olduğunda bunu işletmedeki sıradan işçiye anlatmak da zor olmakta, neden kendilerinin fedakarlıkta bulunduğunu sormaktadırlar.

Offe'de diğer ütopyikler gibi çalışma kavramını, ücretli, işletme bazında, sözleşmeli mesleki çalışmayla sınırlamak yerine genişleten yeni bir düzenlemeden yanadır. Böylece bu dar anlamdaki çalışmaya katılmayan kişiler de toplumsal zenginlikten pay almalarını sağlayacak anlamlı işler yapabilirler. Buna göre her vatandaş çalışma yaşamının kendi tarafından seçilen bir döneminde istihdamdan toplam on yıl süreyle ayrılabilir ve bu sürede ortalama kazancının %40'ı kadar bir tutarını (vergilerden karşılanması yoluyla) alır. Bu zaman kullanımı, mesleki eğitim bittikten hemen sonra veya üç yıl sosyal güvenlik kapsamında bir işte çalıştıktan sonra istenilen zaman parçaları şeklin-

de olabilir. Bu uygulamayla sadece yeni işyerleri serbest kalmaz, aynı zamanda cinsiyete ve yaşa dayalı bir ayrışma yaşanmamış olur. Çalışmanın böyle kurgulanması, işi sadece bir işyerinde ve bir sözleşme kapsamında yapılan iş olarak tanımlayan önyargının ağırlığından kurtulmakla mümkündür ve istihdam krizi toplumun çalışma kabiliyetinin bir kısmının işletme dışı yararlı faaliyetlere yönlendirilmesiyle aşılabılır (Offe, 1997).

-Krizden Çıkış İçin Halk Çalışması

Krizden çıkış için geliştirilen bir diğer öneri, gelir getirici çalışmanın bittiği yerde başlayan ve piyasa yerine genel refaha yönelik faaliyetleri kapsayan halk çalışmasıdır. Halk çalışması, hem halen işsiz olanlar için hem de gelir getirici çalışmaya bir süre ara verip, işletme dışı faaliyetlere yönelenler için bir alternatif sunmaktadır. "Neden eğitim, çevre, sağlık, ölüm yardımı, evsizlerin, iltica başvurusunda bulunanların, öğrenme güçlüğü çekenlerin bakımıyla, sanat ve kültür gibi konular "kamusal refah girişimcisi"nin denetimi altında kendisi örgütlenen ve finanse edilen bir halk çalışmasının konusu olmasın?" (s.331) diye soran Beck, böylece kentlerin yaşanılabilir hale geleceğini, harcanan enerjinin etkinleşeceğini, kültürün renklileşeceğini ve demokrasilerin canlanacağını söylemektedir. Vatandaşlar açısından geleceğe ait gerekli ve anlamlı görevler yapılmadan dururken Avrupa'nın refah devletleri, işsiz kitleleri, milyonlarca insanın boş oturmasını, milyarlar tutarındaki rakamlarla finanse etmektedir (Beck, 1998).

Bunun karşılığında halk çalışması sadece iş değildir, aynı zamanda çalışmanın sınırlarını aşan ortak bir politik tavır, kamusal işlerle ilgilenen angaje bir sivil toplumun yaratılmasıdır. Halk çalışması, ne işsizler için bir meşguliyet terapisi, ne de sosyal yardım alanlara dayatılan bir zoraki çalışma, kaçak çalışma veya (askerlik yerine geçen) sivil hizmettir. Tam istihdam toplumuna bir kriz

ve felaket gibi görünen durumun, tarihi bir şans olarak algılanması ve "işsizlik yerine vatandaş angajmanının finansmanı" parolasıyla bundan yararlanılmasıdır. Bu çalışma, vatandaşların kendi inisiyatifinde, projeye bağlı ve zaman açısından sınırlanmış olup yerel yönetimlerin denetiminde yürütülmelidir. İşler ve pozisyonlar bir Halk Çalışması Heyeti tarafından belirlenmeli ve ödüllü maddi değil, manevi olmalıdır. Çeşitli vasıfların kazanılması, onurlandırma, emeklilik hakkının tanınması bu ödüllendirmenin değişik biçimleri olabilir. Herkese ölçütleri sosyal yardımın gibi olan bir vatandaş parası ödenebilir, bunun için işsizlik yardımından da katkı alınabilir. İnsanların yaşamlarında belli dönemler, bu tip bir çalışma için daha belirgin olarak öne çıkmaktadır: gençlerin meslek eğitime girme öncesi, annelerin çocuk eğitimi dönemi sonrası, yaşlı insanların emekliliğe geçiş sırası.

Önemli olan gönüllü çalışmanın "profesyonelleşmesi" yoluyla değerinin arttırılmasıdır. Yani insanların anlamlı bir çalışma içine girebilmesi için açık görevlere, işbirliğine dayalı ihtimama, işe alıma dönemlerine ihtiyacı vardır. Böylece halk çalışması bir mesleği olanlara bile cazip gelebilir, işlerine geçici ara vererek, mesleği ve gönüllü çalışmayı birleştirebilirler. Böylece gelir getirici çalışmanın tekeli yerine, bir çoklu faaliyet toplumu, gelir getirici çalışma, aile çalışması ve halk çalışması arasında geçişli bir toplum yapısı ortaya çıkabilir. Sosyal devletin kurtarılabilmesi için değiştirilmesi gerekmektedir. Bu da ancak sosyal açıdan değer kazandırılmış ve yeni rollerle tanımlanmış gönüllü sektör aracılığıyla olabilir.

Halk çalışması modelinin anahtar fikri, girişimciliğin kamu refahıyla/yararıyla birleştirilmesidir. Böyle bir girişimci "pragmatik ütöpiştir". Bir fikir peşinden giderken bunu küçük adımlarla ilerleyen bir politika haline dönüştürmesini bilir. Sosyal sermaye yaratmakta; ilişkiler kurmakta, sosyal bağlantılar geliştirmekte, güven ve işbirliği

yaratmakta başı çeker. İnsanları gönüllü ortak çalışmaya çağırır. Katılanlarla ilgilenir, danışmanlık yapar, eşlik eder, böylece işi profesyonelleştirir. İngiltere'deki deneyimler göstermektedir ki, böylesi projeler devlet projelerinden çok daha başarılı olmakta, maliyetleri daha düşük kalmaktadır. Halk çalışmasına katılmak, işsizlikten, sosyal yardım alacaklı olmaktan sıkılanlara, sosyal durumlarını, aktif hale gelerek düzeltmek fırsatını sunmaktadır. Bu nedenle halk çalışması ödüllendirilmeli ama ücretlendirilmemelidir. Bu çalışmanın finansmanının sağlanması için "sanal vergi mükellefleri" haline gelen çok uluslu şirketler katkıda bulunmalıdır. Ucuz işgücü bulunan ülkelere giden bu şirketler, kamu yararını gözetken amaçlara para sağlamalı, reklamlarını bu yoldan yapmalıdır. Hayır kurumlarının kaynakları da halk çalışmasının finansmanı için kullanılabilir. Bütün bu çalışma, Halk Çalışması Heyeti tarafından koordine edilebilir ve bu heyet hayır kurumlarının, kiliselerin ve halk çalışmasını finanse etmeyi üstlenmiş girişimlerin temsilcilerinden oluşabilir (Beck, 1998).

Ütopik öneriler aracılığıyla, işsizlikle boşa harcanan insan gücünün ve enerjisinin yeniden değerlendirilmesi ve toplum açısından yararlı faaliyetlere kanallı edilmesi, özellikle gönüllü çalışmanın teşvik edilmesi temelinde savunulmaktadır.

-Mevcut İşgücü Piyasası Kapsamında Öneriler

Mevcut işgücü piyasası içinde gerçekleştirilebilecek öneriler ise büyüme stratejilerinin ekolojik dengeyi mutlaka gözetmesi gerekliliği üzerinde durmaktadır. Avrupa ülkelerinde izlenen yüksek faiz oranları politikası, yatırım maliyetlerini yükseltmiş, sermayenin işyeri yaratan gerçek yatırımlar yerine spekülasyon finans faaliyetlerine yönelmesine yol açmıştır. Bu nedenle faiz oranlarının düşürülmesi ve kamu harcamalarına yönelik yeni kaynaklar yaratmak için özellikle

finans sermayesinin vergilendirilmesi önem taşımaktadır. İşgücü piyasasında iş ilişkilerinin ve bununla bağlantılı olarak ücretlerin esnekleştirilmesi de öneriler arasındadır. Tam zamanlıların sahip olduğu haklardan vazgeçmeden kısmi ücret korumasıyla kısa zamanlı çalışmaya geçiş, bir kısım çalışana tercihleri doğrultusunda bu süreyi mesleki eğitim veya aile sorumluluklarına yönelik olarak kullanma fırsatını verecek, işsizler için de yeni işyerlerinin yaratılmasında etkili olacaktır. Bunun başarıyla uygulandığı ülkeler vardır.

İşsizlikte mücadelede sendikalarla işbirliği içinde olunması, işletmelerde yürürlüğe konacak olan yeniliklerin gerçekleştirilebilmesi ve gelir eşitsizliğinin önlenerek, çalışanların esnek çalışma biçimlerine geçmeye ikna edilmesi ve böylece yeni işyerlerinin yaratılması bakımından hayati önemdedir. Aynı zamanda sendikaların yeni gelişmelere ayak uyduracak yapısal değişimler geçirmesi gerekli görülmektedir.

Bütün araştırmacıların üzerinde durduğu husus eğitim yoluyla işgücünün vasıflılığının yükseltilmesinin gerekliliğidir. Yine de vasıflılığın herkes açısından mümkün olmayacağı ve işgücü içindeki farklılaşmayı arttırma tehlikesi taşıdığına da dikkat çekilmektedir. Bu nedenle özellikle işgücü piyasasının dezavantajlı gruplarının, işsizlikten en çok etkilenen kesimlerinin eğitime önem verilmesi, onların katılımını sağlayıcı özel programların geliştirilmesine özen gösterilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Beck, U., Die Seele der Demokratie, Gewerkschaftliche Monatshefte, 6-7, 1998, s.330-335.

Fragniere, G., The Changing Value of Work, The Future of Work içinde, ETUI, 1990, Brüksel.

Hartwich, H. H., Arbeit als "Anker", Gewerkschaftliche Monatshefte, 6-7, 1998, s.360-364.

Kurz-Scherf, I., Arbeitslosigkeit, Rechtsradikalismus, Vollbeschäftigung, Gewerkschaftliche Monatshefte, 6-7, 1998, s.389-394.

Münch, R., Wozu arbeitet der Mensch? Ein Blick in die Zukunft, Gewerkschaftliche Monatshefte, 6-7, 1998, s.414-424.

Offe, C., Was tun mit dem "Überangebot" an Arbeitskraft?, Gewerkschaftliche Monatshefte, 4, 1997, s.239-243.

İstihdam Yaratmada Öncelikler Ve Model Arayışları

Hayati KÖRPE
Eğitim ve Araştırma Daire Başkanı
ÖZ ÇELİK – İŞ SENDİKASI

İstihdam ve işsizlik sorunu, gelişmiş veya gelişmemiş olmasına bakılmaksızın bütün ülkelerin gündemini ilk sırada işgal etmeye devam ediyor. Bu sorunlara yönelik çözüm ve model arayışlarında ise gözlemcilerin, sosyal tarafların ve hükümetlerin dikkatini çeken iki önemli karşılaştırmalı ülke ve model söz konusu. Amerika Birleşik Devletleri ve Amerika Modeli; Avrupa ülkeleri ve Avrupa Sosyal Modeli.

Bu ülke uygulamalarının model olarak değerlendirilmesinin nedeni, işsizlik sorununun çözümünde hareket ettikleri öncelikler ve yöntemlerdir.

Bu iki model karşılaştırmasında son 20 yıldır yerleşmiş kanı, dinamik Amerikan işgücü piyasasının tersine Avrupa ekonomileri ve işgücü piyasalarının statik bir yapıya sahip olduğu idi. İşgücü piyasası verilerine bakıldığında ABD, Avrupa'ya göre istihdamda daha yüksek bir büyüme yaşıyor ve daha düşük işsizliği gerçekleştiriyordu.

Amerikan başarısının arkasında yatan nedenler serbest piyasa yaklaşımı, düşük ücret seviyesi ve yüksek gelir farklılığı olarak görülmüyordu. Ekonominin duayenleri tarafından Avrupa için önerilen reçete ise Amerikan başarısının sırrı olduğuna inanılan bunun gibi politikaların kullanılması idi. **Bu ekonomistlere göre, kuralsızlaştırma ve özelleştirme; hükümetin, işçi ve işveren örgütlerinden oluşan sosyal ortakların piyasadan çekilmelerini sağlayarak, müdahalelerini engelleyecektir.** Sıkıca denetlenmiş durumlardan kurtulan girişimcilik ruhu ve piyasanın ihtiyaçlarına bırakılan ücret politikaları, sonunda işgücü piyasasının ve ekonominin gelişmesine neden olacak ve her yerde piyasa güçlerinin pozitif dinamizmini yerleştirecektir.

Nitekim ülkemizde de belirli sosyal taraflar istihdam ve işsizlik sorununun çözümüne yönelik önerilerinde bu kıstaslardan hareket ederek sürekli Amerikan Modeli'nin üstünlüğünden bahsedip, Türkiye işgücü piyasasının Amerikan Modeli vari düzenlenmesi için önerilerde bulunmaktadır. Bu yapılırken önemli bazı gerçekler de göz ardı edilmektedir.

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), 1999 yılında "Avrupa'da İstihdamın Yeniden Dirilişi: Avusturya, Danimarka, İrlanda ve Hollanda'da İşgücü Piyasasının Başarısı" başlığıyla yayınladığı araştırmasında ilginç ve taraflarca dikkate alınması gereken sonuçlar ortaya koyuyor.

Araştırmaya göre, son yıllarda bu Avrupa ülkelerinde işsizlik oranlarında büyük bir düşüş yaşanmaktadır. Burada akla gelen soru, bu ülkelerin yukarıda önerilen Amerikan tarzı politikaları uyguladıkları için mi başarı sağladıklarıdır. ILO araştırması, bu ülkelerde işgücü piyasası başarısının, kuralsızlaştırma, özelleştirme, kamu istihdamının azaltılması veya hükümetin ve güçsüz sendikacılık yoluyla sosyal tarafların ekonomide etkinliğinin azalmasıyla birebir olarak açıklanamayacağını ortaya koymaktadır. Fakat temel açıklama başka yerde yatmaktadır. Çünkü bu ülkeler, başarıya neden olan sosyal ortaklığı azaltan, hükümet müdahalelerini dramatik olarak ortadan kaldıran, sosyal harcamaları azaltan ülkeler değildir. Bu ülkeler kurumların adaptasyonunu yeni oluşumlara göre uyarlarken koruyan ülkelerdir.

Avrupa ve ABD Arasında Bazı Karşılaştırmalı Rakamlar

1985-1995 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri'nin yüzde 2.4 olan GSMH büyümesi, Avrupa Birliği ülkelerinin yüzde 2.0 olan büyümesiyle karşılaştırıldığında yüksek bir büyüme oranına sahiptir. Fakat Avrupa ülkelerinde sorun büyüme oranı değil, istihdam ve işsizliktir. Aynı yıllar arasında Avrupa'da istihdam yıllık olarak yüzde 0.4 oranında büyürken, ABD'de yüzde 1.5 oranında büyümüştür. Bu yıllar arasında ortalama işsizlik oranı Avrupa'da yüzde 10 iken, ABD'de yüzde 6.3 olmuştur. Bu açık son dönemlerde daha da kötüleşmiştir.

Bununla birlikte 1985 ve 1995 yılları arasında ILO çalışmasına konu olan ülkelere İrlanda yıllık ortalama yüzde 5, Avusturya ve Hollanda yıllık ortalama yüzde 2.6 ile Amerika'dan daha yüksek büyüme oranlarına sahiptir. Aynı yıllar arasında İrlanda, ABD ile aynı istihdam büyüme oranına sahip iken, Hollanda daha yüksek, Avusturya daha düşük istihdam büyüme oranına sahiptir. 1996 ve 1998 yılları arasında Danimarka, ABD'den hem ekonomi hem de istihdamda büyüme oranı bakımından daha iyi performans göstermiştir. Bu dört ülke şimdi ABD ile karşılaştırıldığında daha düşük işsizlik oranına sahiptir.

Her ne kadar bu istihdam başarısı, istihdam yapısının sürekli full-time işlerden çok fazla çeşitlilikteki işlere (örneğin; part-time, geçici işler) kaymasıyla beraber olurken, başarı reel ücretlerdeki düşme ve eşitsizlikteki ani yükselme maliyeti karşısında olmamıştır.

ILO'nun çalışması göstermektedir ki; İrlanda dışındaki bu ülkeler –ki bu ülkeler Kuzey ve Orta Avrupa Sosyo-Ekonomik Modeli'ne ait bütün değerleri taşımakta, **serbest piyasa yaklaşımı temelinde politika uygulayan ülkelere daha az eşitsizlik üretmektedir.**

Başarının Sırrı...

Avusturya, Danimarka, İrlanda ve Hollanda, Avrupa sosyal devletlerinde istihdam başarısının mümkün olduğunu gösterdiler. Bu ülkelerdeki işgücü piyasası başarısının arkasında yatan faktör ise; **sosyal diyalog, makro ekonomik politikalar ve işgücü piyasası politikalarıdır.**

Ülkeden ülkeye değişmekle beraber bu üç politika başlığı altında koordineli olarak şu politikalar uygulanmıştır: **Güçlü ve istikrarlı katılımcı yönetim, koordineli makro-ekonomik politika, geleneksel olarak kamu sektörünün güçlü rolü, etkin mali politikalar yaklaşımına uygun geçici mali genişleme, ılımlı ücret, vergi reformu, yüksek düzeyde işgücü piyasası reformu, aktif işgücü politikaları, çalışma süreleri, işgücü arzını azaltmaya yönelik politikalar, çıraklık eğitimi.**

Şu açıktı ki, diğer politikaların yanında başarı, katılımcı (korporatis) yönetim sistemi içindeki sosyal ortaklar arasında yürütülen toplu pazarlıktan kaynaklanmaktadır. Fakat aynı zamanda yoksulluğu azaltmadaki sosyal transfer sisteminin etkinliğine de bağlıdır. Bu ise katılımcı (korporatis) yönetim sisteminin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Tabii ki; bu ülkeler küçük ve Avrupa GSMH'sinin yaklaşık yüzde 60'ını, istihdamın yüzde 53'ünü, işsizliğin yüzde 60'ını temsil eden Almanya, İtalya ve Fransa, Avrupa'nın durumunu daha az özlenebilir yapmaktadır.

Bununla beraber büyüklüklerine bakılmaksızın toplu sözleşme yapısıyla katılımcı yönetim, sosyal hakların ve istihdamı korunması gibi Avrupa Modeli'nin temel kurumlarına ve değerlerine sahip olan bu ülkeler hala verimliliklerini koruyarak iyi bir istihdam oranına sahiptir. Ve de bu yöntem sürdürülebilir özelliğini korumaktadır.

Amerika, Gelişmiş Avrupa Ülkeleri Arasında En Adaletsiz Ülkedir

ABD ile Avrupa ülkelerini karşılaştırdığımız zaman bir başka gerçek daha göze çarpmaktadır. ABD'de yüksek verimlilik ya da kişi başına yüksek gelir (kişi başına düşen GSMH ile ölçülmüştür) Avrupa ile karşılaştırıldığında daha düşük adalet ile beraber gitmektedir. Yani Amerika, Avrupa ülkeleriyle karşılaştırıldığında gelir dağılımı en kötü olan ve en fazla yoksulluk oranına sahip olan ülkedir.

Aşağıdaki tablo, 1990 başı ve ortalarında ABD ve çeşitli Avrupa ülkelerinde kişi başına gelir, gelir dağılımı ve yoksullukla ilgili karşılaştırmalı rakamları ortaya koymaktadır.

Tablo göstermektedir ki; dünyanın en zengin ülkelerinden biri olan ABD, gelir dağılımı adaletini ölçen gini katsayısına göre ve en düşük ve en yüksek yüzde 10'luk grubun aldığı gelir oranı bakımından gelişmiş ülkeler arasındaki en çok eşitsizlik görülen ülkelere biridir.

ABD'de piyasa mekanizması nedeniyle kendiliğinden ortaya çıkan yoksulluk az iken, tabloda gösterilen ülkeler arasında en yüksek fakir insanın olduğu ülke durumundadır. Çünkü transfer ödemeleri yetersizdir. Transfer ödemeleri ise Avrupa ülkelerinde fakirliği düşüren önemli bir araç olmuştur. Tablodan da anlaşılacağı üzere sistemin kendiliğinden yarattığı yoksulluk oranı, transfer harcamaları ile azaltılmaktadır.

Kişi Başına Gerçek GSMH, Gelir Dağılımı ve Yoksulluk

(Parantez içindeki sayılar ülkelerin sıralamadaki yeri)

Ülke	Reel GSMH/Kişi Başına \$ ppp (milyon \$)	Gini katsayısı ²	En düşük %10 ³	En yüksek %10 ³	Yoksulluk ⁴	Yoksulluk azaltılmasında etkinlik	
						Sosyal transferlerden önce yoksulluk	Sosyal transferlerden sonra yoksulluk
Avusturya	21.322(3)	23.1(8)	4.4(1)	26.8(3)	Veri yok	Veri yok	Veri yok
Danimarka	21.983(2)	24.7(7)	3.6(3)	20.5(7)	7.5(4)	36.6(6)	5.5(7)
İrlanda	17.590(8)	35.9(2)	2.5(5)	27.4(2)	11.1(3)	44.7(3)	19.6(2)
Hollanda	19.876(6)	31.5(5)	2.9(4)	24.7(5)	6.7(5)	43.6(4)	9.9(2)
Almanya	20.370(5)	28.1(6)	3.7(2)	22.6(6)	5.9(6)	40.5(5)	10.3(5)
Fransa	21.176(4)	32.7(3)	2.5(5)	24.9(4)	7.5(4)	44.9(2)	12.6(3)
İngiltere	19.302(7)	32.6(4)	2.4(6)	24.7(5)	13.5(2)	45.1(1)	12.4(4)
ABD	26.977(1)	40.1(1)	1.5(7)	28.5(1)	19.1(1)	35.8(7)	23.2(1)

PPP: Satın alma gücü paritesi

Not: ¹1995. ²1980'in sonu/1990'ların başı. Gini katsayısı en adil dağılımı ifade eden 0 değeri ile tam yığınlaşmayı-en adaletsiz dağılımı ifade eden 1 arasında dağılımın ölçüsüdür. O'dan 1'e doğru yükseliş gelir dağılımının kötüleştiğinin ifadesidir. ³Kişi başına gelir dağılımının yüzde sıralaması içinde nüfusun yüzdesi. 1980 sonrası ve 1990 başlarında ortalama tüketilebilir gelirin yüzde 50'sinin altındaki nüfus. ⁴1980 sonrası ve 1990 başlarında sosyal transferlerden önceki ve sonraki ortalama tüketilebilir gelirin yüzde 50'sinin altında bulunan nüfus.

OKNOS : Ücret

Amerika ve Avrupa Devletleri arasında daha birçok farklılık söz konusudur. Çalışma süreleri Avrupa ülkelerinde Amerika'dan daha düşüktür. Bu daha ziyade haftalık çalışma sürelerinin Amerika'da daha uzun oluşu ve yıllık tatil izninin ortalama 12 gün olmasından kaynaklanmaktadır ki, bu Avrupa'nın gelişmiş sosyal devletlerinde ülkeden ülkeye değişmekle beraber 31 güne kadar çıkmaktadır. Önemli bir farklılık da Sağlık Sigortası'nın Amerika'da Avrupa ülkelerine göre daha az yaygın olmasıdır.

Amerikan Modeli bize göstermektedir ki; büyük gelir farklılıkları daha fazla yoksulluğu artırırken aynı zamanda toplum üzerinde daha farklı olumsuz etkiler de yaratmaktadır. Bunu ABD'de hapishanede yatanların ve suç oranlarının yüksekliğinden görmek mümkündür..

Bütün bunlar farklı önceliklerle, toplumu farklı değerlendiren iki farklı toplumsal modeli oluşturmaktadır.

Görünüşe göre küçük Avrupa devletlerinin bazıları, katılımcı yönetim merkezli sosyal diyalog, makro ekonomik politikalar ve işgücü piyasası politikalarının koordineli bir şekilde uygulanması ile işsizliği; yüksek ücretleri ve yüksek verimliliği koruyarak düşük seviyeye çekebilmişler; kabul edilebilir sosyal devlet uygulamaları ile insanî gereklere uygun boş zaman kullanımını sürdürmeyi başaramışlardır.

Kaynak: "Employment Revival in Europa: Labour market success in Austria, Denmark, Ireland and Netherlands". ILO,1999 Ceneva.

Ekonomik ve Sosyal Yönüyle Ücret Ve Çalışanların Ücret Hakkı

Fatma DUMAN BEKTAŞ
Eğitim Müdürü
ŞEKER – İŞ SENDİKASI

Ülkelerin sosyal ve ekonomik politikalarının temel sorunlarından biri ücretlerdir. Bugün gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde üretim süreci içinde emeği ile geçimini sağlayan işçilerin sayısı gittikçe artış göstermiştir. İşçinin yaşama düzeyini belirlemesi, geçimini sağlayabilmesi için ücrete bağımlı olması, ücreti işçilerin sosyal ve ekonomik haklarının en temel problemi yapmıştır. Çalışma ilişkilerinde işçi ve işveren arasında çıkan uyuşmazlıkların çok önemli bir bölümü ücrete ilişkin bulunmaktadır.

Hizmet sözleşmesinde ücretin belirlenmesi ile işçilerin ücrete ilişkin hakkı da meydana gelmektedir. Çalışma ilişkilerinde ücretin taşıdığı önem işçi için olduğu kadar işveren için de geçerlidir. İşçinin hayatını sürdürebilmek için ücrete olan bağımlılığı, ücreti işçiler için çalışma şartlarının en önemli unsuru yapmıştır. İşçi kesimi, hayat standardını fiyat artışları karşısında korumak ve yükseltmek için mücadele vermektedir. İşverenler, ücretlerin maliyet unsurları içerisinde büyük bir pay oluşturduğu gerekçesi ile işçi kesiminin istediği ücret miktarını mümkün olduğunca düşürmeye çalışmaktadır.

I- ÜCRET

1) Ekonomik Yönüyle Ücret

Bugün ücret kavramı, ekonomik ve sosyal yönden inceleme konusu olmaktadır. Ücret her şeyden önce iktisadi bir kavramdır.

Ücret, üretim faktörlerinden biri olan emeğin üretime katılması sonucunda aldığı pay olarak karşımıza çıkmaktadır¹. Ücret, işçinin emeğini üretimde kullanabilmek için ödenen fiyatıdır. Bu anlamda insan emeği, işgücünün müteşebbis tarafından istihdamında, belirli bir üretim amacına yöneltilen fikri ve bedeni enerji olarak değer kazanmaktadır². Ücreti değerlendiren unsur, işletmenin amaçlarına göre değişen işgücüne ihtiyacı ve talepleri olduğundan; ücret, gerçekte bu değerın iş piyasalarında

¹ ŞENER, Cengiz: Ücret ve İş Kanunun Kapsamı, İstanbul, 1976, s.9

² İZVEREN, Adil: İş Hukuku Ders Notları, Ankara,1974, s. 20; ÇUBUK, Ali: Ücret ve Ücret Hakkının Korunması, Ankara, 1970, s. 16

arz ve talebe göre belirlenen fiyatı olmak-
tadır³.

Diğer taraftan ücret, işveren bakımından
üretim içinde öncelikle bir maliyet unsuru
niteliğini taşımaktadır⁴. Ücret, işgücünün
işletmedeki çabasının bedeli ve dolayısıyla
işletme masrafı olmaktadır. Bundan dolayı
ücreti, müteşebbis daima ve ön planda bir
maliyet unsuru olarak ele almakta ve ücret
seviyesi ile verim arasındaki ilişkiyi koruma-
ya çalışmaktadır⁵. Ekonomik yönü ile eme-
ğin geliri olan ücret, işgücünden başka hiç
bir gelir imkanına sahip olmayan işçinin
geçimini sağlayan biricik gelir kaynağını
oluşturmaktadır. Bunun bir sonucu olarak
işçi mümkün olduğu kadar yüksek ücret
elde etmenin çabası içinde bulunmaktadır.
Bunun yanında, işçinin elde edebileceği
fazla ücret, ücret seviyesine paralel olarak
aynı orantıda işin verimliliğinin artması
halinde bir anlam kazanmaktadır⁶.

Diğer taraftan ücretin iktisadi bakımdan
işçi ve işveren tarafı için taşıdığı önem,
devlet açısından da belirgin bulunmaktadır.
Devlet bakımından ücret ve ücretin düzeyi;
sosyal ortamı, istihdam hacmini, ekonomik
gelişme hızını, fiyatlar genel düzeyini,
yatırım ve tasarrufları doğrudan etkile-
yen bir etkidir⁷. Bunun dışında günü-
müzde devlet, ekonomi içerisinde aynı
zamanda büyük bir işveren durumundadır.
Bu nedenle ücretin iktisadi önemi, diğer
işverenlerde olduğu gibidir. Burada belir-
tilmelidir ki, işveren ister devlet isterse
bunun dışındaki müteşebbisler olsun, ücret
öderken bunun maliyetini hesaplayacak
olmakla birlikte işçiye ödenecek ücretin,
yeterli ve adil olmasını gerçekleştirmeye
çalışmalıdır. İşverenin bunu gerçekleştiri-

meye yönelik önlemleri Anayasanın Md.
55/II gereği, devletin alması gereklidir.

2) Sosyal Yönüyle Ücret

Zamanımızda ücret kavramının, ekonomik
yönünün yanında bir de sosyal yönü vardır.
Ücretin sosyal niteliği gün geçtikçe ağır
basmaktadır.

Ücret, her şeyden önce sadece emeğinin
karşılığında önenen bir bedel değil işçinin
kendisinin ve ailesinin geçimini sağlayan bir
gelir kaynağıdır. İşçinin ihtiyaçlarının karşı-
lanması, kendisi ve ailesinin normal bir ge-
çim standardına ve hastalık, kaza, analık,
ihtiyarlık ve ölüm gibi hayat risklerine ga-
ranti sağlanmasını gerektirmektedir. Bun-
lar, işçinin gelir güvencesine sahip olması
gerekliliğini ortaya koyan fizyolojik neden-
lerdir. İşçinin böyle durumlarla karşılaşma-
sında önce işverenin daha sonra da toplu-
mun işçiye bir gelir güvencesi sağlama yü-
küllülüğü bulunmaktadır.

Günümüzde artık ücretin mutlaka emeğin
karşılığı olmadığı benimsenmiştir⁸. Ücretin
sosyal fonksiyonu olarak tanımlanan sosyal
amaçların gerçekleştirilebilmesi için, işçiye
ödenmesi gereken ücret, genellikle yaptığı
işin gerçek değeri olarak ödenen ücretten
çok farklı olmaktadır. Bunun için doktrinde,
işçiye emeğinin gerçek değeri olarak öde-
nen "gerçek ücret" yanında bir de "sosyal
ücret" kavramı ortaya

çıkmiştir. Bugün bu sosyal amaçların ger-
çekleştirilmesi için taraflarca kararlaştırılan
ücretten başka sosyal mevzuat, hizmet
sözleşmesi veya toplu iş sözleşmesi hüküm-
leriyle işçiye menfaatler sağlanmaktadır.
Asgari ücretin tespit edilmesi, sosyal sigor-
ta primleri, hafta tatili ücretleri, ücretli

⁸ KUTAL, Metin: İş Yasasındaki Ücret Kavramı
Hakkında Bazı Düşünceler, İktisat ve Maliye Der.,
C.XXIX, S.7, Ekim, 1982, s.293; ÇUBUK, Ali:
"Ücret...", a.g.e., s.18

yıllık izin gibi işçiye çalışma karşılığı olma-
dan yapılan ödemeler olmaktadır⁹.

II- ÇALIŞANLARIN ÜCRET HAKKI

Anayasamızın 48. Maddesine göre, "Herkes,
dilediği alanda çalışma ve sözleşme hürri-
yetine sahiptir". Medeni Kanunun 10. Mad-
desi anlamında haklarını kullanmaya ehil ve
yetkili kişi işgücünü bir anlaşma konusu
yaparak bunu, serbestçe tasarruf yetkisine
sahip bulunmaktadır. Buna göre; işçi işgü-
cünü işverenle yapacağı bir hizmet sözleş-
mesi ile taahhüt konusu yaparak değerlen-
dirmekte, işverenin emrine sunduğu eme-
ğine karşılık olarak bunun değeri ve fiyatı
olarak işçiye bir ücret ödenmektedir¹⁰.

İşveren; işçinin iş görme yükümüne karşılık
olarak, sözleşme ile kararlaştırılan ücreti
ödemekle yükümlüdür (Borçlar Kanunu Md.
313). Ücret ödeme yükümü, işverenin iş
ilişkisinde en önemli borcunu oluşturmak-
tadır. Bu nedenle ücret, işçi ve işveren ilişki-
lerinde daima ön planda yer almakta ve bu
niteliğinden dolayı iş münasebetine çift
tarafli bir ilişki özelliğini kazandırmaktadır.

Ücretin taraflar arasında bir hizmet söz-
leşmesi ile tespit edilmesiyle işçinin ücret
hakkı doğmaktadır¹¹. İşçinin, tarafların
serbest iradeleriyle meydana getirdikleri
hizmet sözleşmesinden doğan ücrete ilişkin
hakkı, ücret hakkıdır. Bu anlamda, işçinin
ücret hakkının temel dayanağı tarafların
birbirlerine uygun iradeleri ve dolayısıyla
hizmet sözleşmesi olmaktadır¹².

Borçlar Kanunu Md. 313 ve devamı madde-
leri hükümleri anlamında hizmet sözleşme-

⁹ ÇUBUK, Ali: "Ücret...", a.g.e., s.18; ÇUBUK, Ali:
Sosyal Politika ve Sosyal Güvenlik, Ankara, 1986,
s.69

¹⁰ Gerard Lyon- Caen, Les Salaires, s.5 Naklen,
ÇUBUK, Ali: "Ücret...", a.g.e., s.18; ÇUBUK, Ali:
"Sosyal...", a.g.e., s. 78

¹¹ İZVEREN, Adil: "İş ...", a.g.e., s. 131

¹² Gerard Lyon- Caen, Les Salaires, s.4, Naklen
ÇUBUK, Ali: "Ücret...", a.g.e., s.32

si, taraflar için karşılıklı haklar doğuran çift
tarafli bir sözleşmedir. Bundan dolayı işçi-
nin işverenle arasındaki hizmet sözleşme-
sinden doğan ücret hakkı, esasen Borçlar
Hukuku anlamında bir alacak hakkı olmak-
tadır¹³. Ücret hakkının bu niteliği, genellik-
le çift tarafli borç doğuran sözleşmelerin
ifasında alacak haklarının korunması için
taraflara tanınan temerrüt hükümlerinin
uygulanması, cebri icraya başvurma ve
sözleşmenin feshi gibi müeyyidelerin uygu-
lanmasını gerektirmektedir¹⁴.

Diğer taraftan ücretin, şahsi işgücünden
başka hiç bir geliri olmayan işçinin ve aile-
sinin geçimini sağlayan tek gelir kaynağı
olması zamanımızda ücret hakkının sos-
yal karakterini ön plana geçirmiştir. Bu
nedenle ücret hakkı, sadece Borçlar Huku-
kunda alalede bir alacak hakkı değil, bu-
nun ötesinde ve aynı zamanda sosyal nite-
likte bir hak olarak tanımlanmaktadır¹⁵.
Ücret hakkının sosyal niteliği, bu hakkın
korunmasında sosyal himaye prensibinin
geniş ölçüde uygulanmasını gerekli kılmış-
tır. Bu nedenle ücret hakkı sosyal mevzuat-
ın çeşitli hükümleriyle, Borçlar Hukukunun
diğer alacak haklarını garanti altına alan
hükümlerinden çok daha geniş olarak te-
minat sistemiyle korunmaya çalışılmakta-
dır. Ücret hakkının bu özelliği ücretin sos-
yal fonksiyonundan kaynaklanmaktadır. Bu
nedenle ücret hakkı sadece borç ilişkisin-
den doğan bir alacak hakkı olmayıp çok
daha geniş bir kavram olarak iktisadi ve
sosyal bir haktır¹⁶.

Anayasamızın 55. Maddesinde; çalışanların
yaptıkları işe uygun adaletli bir ücret elde
etmeleri için gerekli tedbirleri alması, dev-
letin başlıca ekonomik ve sosyal ödevlerin-
den biri olarak yer verilmiştir. Zamanımızda

¹³ ÇUBUK, Ali: "Ücret...", a.g.e., s.33

¹⁴ ÇUBUK, Ali: "Sosyal...", a.g.e., s. 79

¹⁵ İZVEREN, Adil: "İş...", a.g.e., s. 131; ÇUBUK, Ali:
"Ücret...", a.g.e., s.33

¹⁶ ÇUBUK, Ali: "Ücret...", a.g.e., s.33

Ücret kavramı, temeli İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde yatan ve Anayasamızda da yer alan ve işçilerin "yaptıkları işe uygun adaletli bir ücret" olarak anlaşılmaktadır. Buna göre; çalışan fert yaptığı işe uygun olan ücretin gerçek değerini almalı ve bu ücret çalışanın ve ailesinin normal geçimini sağlayacak bir seviyede olmalıdır. İşçinin normal şartlarda aldığı ücret, aynı zamanda adaletli bir ücret olmalıdır. Adaletli bir ücret de milli gelirin dağılımında diğer üretim faktörleri ile emeğe düşen pay arasında uygun bir orantının bulunduğu bir ücret olmaktadır¹⁷.

Ücret hakkının doğumu ile birlikte ücret gerçek anlamını kazanmaktadır. Ücretin işçi bakımından başlıca ve tek geçim kaynağı olması, ücret hakkının korunmasında sosyal mevzuatın bir çok tedbir almasını gerektirmiştir¹⁸. Ücret hakkının korunması, sadece adaletli bir ücretin sağlanması ile değil, elde edilen ücretin aynı zamanda işçiye intikalini sağlayacak bir düzenin sağlanması ile gerçekleşecektir. İşçinin alacağı ücret ne denli adaletli olursa olsun bu ücretin işçiye intikali için gerekli teminat sistemi olmadığı takdirde ücret hakkı teminatsız kalacaktır¹⁹. Öncelikle ücretin korunması emredici hukuk kuralları konularak işverenin ücret ödeme borcuna müdahale edilmesini gerekli kılmıştır. Ücret hakkının korunması ilk önce ücreti ödeyen işverene karşı olmaktadır. İşverenin ücret ödeme borcu emredici hukuk kurallarını geliştirerek işverenin bu borcuna müdahale edilmesini ve sanayi devriminden sonraki yıllarda çıkarılan kanunlarla işçilerin, diğer çalışma şartları açısından olduğu kadar ücret bakımından

da korunmalarını sağlamıştır²⁰. Ücreti koruyucu hükümlerin kamu hukuku niteliği de, işçinin tek geçim kaynağı olan ücreti kaybetme tehlikesine karşı korunması gibi bir kamu çıkarının gözetilmesinden kaynaklanmaktadır²¹.

İşverenin işçiyi gözetme borcu dolayısıyla ücreti koruyucu hükümlerin özel hukuk etkilerinin olduğu sonucuna varılmaktadır. Günümüzde hizmet sözleşmesinin işçi ve işveren arasında bir işyeri ortaklığını oluşturduğu görüşü kabul edilmektedir. İşyeri ortaklığı görüşünün işverenin işçiyi gözetme borcunu ön plana çıkarması, ücretin korunması gerektiği görüşünün temelini oluşturmaktadır. İşveren işçiyi gözetme borcu gereğince, işçinin korunması için gerekli her şeyi yapmasının yanında, işçinin ücretini kaybetmesi tehlikesine karşı da ücreti koruyucu hükümleri yerine getirmek zorundadır²².

III- ÇALIŞMA ŞARTLARINDAN ÜCRET HAKKINA DAHİL UNSURLAR

Çalışma şartlarının en önemli unsurunu ücret teşkil etmektedir. Bununla birlikte çalışma şartlarının içinde ücretle ilgili ve ücret hakkını etkileyen diğer unsurlar da bulunmaktadır. İşçiye ücret hakkı yanında çalışma mevzuatı ile sağlanan bazı haklar mevcuttur. Çalışma ilişkilerinin sosyal niteliğinin ağır basması ile çalışma şartlarının korunması amacı işçi yararına düzenlenmesini gerekli kılmıştır²³. Zamanla çalışma şartlarında, ücret hakkı yanında fazla mesai ücretleri, ücretli hafta tatili ve yıllık izin gibi, ücret hakkına dahil edilmeleri gereken bazı belirli haklar yer almıştır. İşçilere tanıyan bu hak ve menfaatlerin de ücret hakkı ile ilgili ve bunun kapsamı içine dahil unsur-

lardan kabul edilmesi gereklidir. Ücret kavramı çalışma şartları ile değerlendirildiğinde gerçek anlamını kazanmaktadır²⁴.

1- Fazla Mesai Ücreti

İşçinin ücret hakkı fazla çalışma ücretini de kapsamaktadır²⁵. Ülkenin genel menfaati, yapılan işin niteliği, üretimin arttırılması gibi normal veya zorunlu yada olağanüstü nedenlerle işçinin normal günlük süresini aşacak şekilde çalıştırılması gerekli olabilir. İşçinin normal çalışma süresine ek olarak çalıştırılmasını veya çalışmasını ifade etmek üzere İş Kanununda fazla çalışma düzenlenmiştir

Kavram olarak fazla çalışma, iş mevzuatı ile belirlenen haftalık azami iş süresini aşan ve bu sürenin dışında yapılan çalışmalardır²⁶. Sözleşme ile kanuni günlük çalışma süresinden daha az bir süre belirlenmişse, bu süreyi aşan çalışmalar da fazla çalışma olmaktadır²⁷. Kanun fazla çalışmayı sınırlandıran hükümlere yer vererek fazla çalışma süresini tarafların iradelerine bırakmamaktadır. İş Kanununa göre; fazla çalışma süresi günde üç saatten ve fazla çalışma yapılacak günlerin toplamı bir yılda doksan işgününden fazla olamayacaktır (Md. 35/a-b). İşçinin sözleşmede belirlenen veya kanuni iş süresinden fazla yapılan her bir saat çalışma için, normal çalışma ücretinin saat başına düşen miktarının % 50 yükseltilmesi suretiyle ödenecektir (İş Ka. Md. 35/c). İş mevzuatı ile fazla çalışmanın sınırlandırılması ve ücretinin düzenlenmesindeki amaç; işçinin ağır ve sürekli iş yükü ile yıpranmaktan korunması ve işçiye normal çalışma süresi dışında sarf ettiği fazla eme-

ğin karşılığının sağlanmasıdır²⁸. İşçinin normal çalışma süresinin üzerinde çalıştırılmasında buna ilişkin ücretinin de fazla olarak ödenmesinin kanunen düzenleme altına alınması, işçilerin bu süreyi aşan emeklerinin değerinin garanti altına alınması ve fazla çalışmaların işverenler tarafından suistimalini önlemek amacını gütmektedir. İşçi fazla çalışma nedeniyle, dinlenmesinden, sosyal hayatından fedakarlık etmekte, bunun sonucunda kendisine fazla çalıştığı her saat için normal süreye düşenden daha fazla ücret ödenmektedir.

İş Kanunu'nun 35. Maddesi gereğince işçinin fazla çalışma ücreti, normal ücretinden ayrı olarak hesaplanarak ödenecektir. Bu düzenleme, işçiyi ve ücretini korumak için getirilen emredici bir düzenlemedir. Kanunda belirtilen fazla çalışma için %50 fazla ücret ödenmesi, işverenlere karşı ücretin korunmasını sağlayan asgari fazla çalışma ücretini içermektedir. Kanunda fazla çalışma ücretinin en alt sınırı belirtildiğine göre; işçi ve işveren hizmet sözleşmesi veya toplu iş sözleşmesi ile işçi lehine kanuni oranın üzerinde fazla çalışma ücretini belirleyebileceklerdir²⁹.

2- Dinlenme Hakkına İlişkin Ücret

Ücretli tatil ve ücretli yıllık izin hakları, sosyal devlet ilkesinin bir sonucu olarak çalışanların temel haklarından sayılan "dinlenme hakkı"nın kapsamına giren haklardandır³⁰. Anayasamızda çalışan her kişiye, hafta tatili ve bayram tatili ile yıllık izin hakları tanınmıştır. Anayasa Md. 50/III-IV'e göre; "Dinlenmek çalışanların hakkıdır. Ücretli hafta ve bayram tatili ile ücretli yıllık izin hakları ve şartları kanunla düzenlenir". İşçilerin çalışma hayatında mevzuat hüküm-

¹⁷ ÇUBUK, Ali: "Sosyal...", a.g.e., s. 80

¹⁸ ÇUBUK, Ali: "Ücret...", a.g.e., s.19; İZVEREN, Adil: "Ders ...", a.g.e., s. 19; İZVEREN, Adil: "İş...", a.g.e., s. 132

¹⁹ ÇUBUK, Ali: " Ücret Hakkının Korunmasında Hukuk ve Ekonomi Düzenimizin Başlıca Sosyal Garantileri", Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi, C.I, S.2, Ankara, 1969, s. 157,158

²⁰ KUTAL, Metin: "İş Yasasındaki Ücret...", a.g.m., s. 292

²¹ CENTEL, Tankut: "Ücret...", a.g.e., s.47

²² CENTEL, Tankut: "Ücret...", a.g.e., s.48

²³ A. Brun et Galland, Droit du Travail, P.424 vd., Naklen ÇUBUK, Ali: "Ücret...", a.g.e., s. 37

²⁴ ÇUBUK, Ali: "Ücret...", a.g.e., s. 37,38

²⁵ ÇUBUK, Ali: "Ücret...", a.g.e., s. 40

²⁶ İZVEREN, Adil: "İş...", a.g.e., s. 138,139

²⁷ NARMANLIOĞLU, Ünal İş Hukuku C.I, Ferdi İş ilişkileri, İzmir, 1994s. 441; EŞMELİOĞLU, İbrahim: "1475 Sayılı İş Yasası Açısından Fazla Çalışma Ücreti", Yasa Hukuk Dergisi, C.IX, S.10, Ekim, 1986, s. 1332

²⁸ İZVEREN, Adil: "İş...", a.g.e., s.139

²⁹ NARMANLIOĞLU, Ünal: a.g.e., s. 450; TUNÇOMAĞ, Kenan İş Hukuku, Cilt I, Genel kavramlar Hizmet Sözleşmesi, İstanbul, 1986, s. 224; ÇUBUK, Ali: "Ücret...", a.g.e., s. 40; EKONOMİ, Münir: İş Hukuku, C.I Ferdi İş Hukuku, İstanbul, 1978, s. 307

³⁰ İZVEREN, Adil: "İş...", a.g.e., s. 140; ÇUBUK, Ali: "Ücret...", a.g.e., s.66

leri çerçevesinde faydalanacakları tatiller hafta tatili ile ulusal bayram ve genel tatillerdir. Bu tatil günlerinde işçilere öngörülen şartlara göre bir iş karşılığında olmaksızın ücretleri de ödenecektir.

İşçiye sadece çalıştığı günlerin ücretinin ödenmesi halinde, işçi kendisinin ve ailesinin ihtiyaçlarını karşılamakta güçlük çekecektir. İşçinin tatil gününü yokluk içinde geçirmesi ve bu nedenle tatil günlerinde başka bir işte çalışmaya başlamasına yol açacaktır. İşçinin, dinlenmesini sağlamak için tatil günlerine ilişkin ücretinin ödenmesi zorunlu olmaktadır³¹.

İş Hukukunda "tatil" kavramı geniş anlamı ile hafta sonu tatil günleri ile ulusal bayram ve genel tatil günlerini ve yıllık izin süresini kapsamaktadır. Ücretli tatil hakkı, işçinin fiziki ve ruhi bakımdan dinlenme ihtiyacından ileri gelen ve çalışmadığı süreye ilişkin ücretini almasını sağlayarak gelirinin düşmesini engelleyen bir sosyal haktır. Söz konusu tatillere ilişkin hükümler emredici niteliktedirler. İşçilere tanınan tatil hakları hizmet sözleşmesi veya toplu iş sözleşmesi ile kısıtlanamamakta ve bu haklardan vazgeçilmesi mümkün değildir. Bunun aksine yapılan sözleşmeler hükümsüz olacaktır³².

Dinlenme hakkının Anayasa ile düzenlenmesi ve tatile ilişkin hükümlerine iş mevzuatında yer verilmesi ile işverenin işçinin çalışmadığı bu sürelerle ilişkin olarak ücretinden indirim gitmesi veya ücreti eksik ödemesi engellenmiştir. Genel anlamda işçiyi koruyucu olan bu düzenlemeler aynı zamanda ücreti koruyucu nitelikte olmaktadır.

3- Geçici İş Göremezlik Ödeneği

İşçilerin mesleki ve diğer fizyolojik risklere maruz kalmaları durumunda gelir

garantisi sağlanması nedeniyle geçici iş göremezlik ödeneği ücret hakkına dahil bir unsur olarak görülmelidir³³.

Ülkemizde Sosyal Sigortalar Kurumunca, sigortalılara, iş kazası ve meslek hastalığı ve bunların dışında kalan genel hastalık ve kazalardan dolayı sigortalılara geçici iş göremezlik ödeneği verilmektedir. İşçilere bu şekilde sağlanan geçici iş göremezlik gelirin amacı; hastalık, iş kazası, analık gibi durumlarda, işçinin gelir kayıplarını gidererek gelirin devamlılığını sağlamaktır. Bu şekilde işçi ve ailesi bu çalışılmayan dönemde maddi sıkıntı çekmemiş olmakta ve işçiye de dinlenme, iyileşme imkanı verilmektedir. İşçiye söz konusu hallerde geçici iş göremezlik ödeneğinin verilmesindeki amaç, sosyal güvenlik garantisi yanında, işçinin gelir kayıplarının giderilmesi yolu ile ücret hakkının korunması ve dolayısı ile de sosyal koruma olmaktadır³⁴.

³³ ÇUBUK, Ali: "Sosyal...", a.g.e., s., 86

³⁴ ÇUBUK, Ali: "Sosyal...", a.g.e., s., 86

³¹ EKONOMİ, Münir:a.g.e., s. 318

³² İZVEREN, Adil: "İş...", a.g.e., s. 140

OKNOS : İstihdam ve İşsizlik

Üçlü Ulusal İstihdam Politikası Oluşturulup Uygulanmalıdır

Esra BELEN

Araştırma Eğitim ve Dış İlişkiler Uzmanı

TÜRKİYE İŞVEREN SENDİKALARI KONFEDERASYONU

21. yüzyılın başında, işsizlik hemen hemen tüm ülkelerin en öncelikli gündem maddesi olma özelliğini korumaktadır. Ancak, Türkiye için işsizlik diğer OECD ülkelerine göre çok daha önemli bir sorundur. Ülkemizde istihdam artış hızı, büyüme hızına göre çok yetersizdir. Yaratılan işler daha ziyade niteliksiz ve kayıtdışı sektördedir; işsiz kalma süresi uzundur.

Nitekim Türkiye, çalışma çağındaki nüfusun ancak yarısına iş sağlayabilmekte ve bu açıdan ABD ve AB'nin çok gerisinde kalmaktadır. Üstelik, son yıllarda ard arda yaşanan ekonomik krizlerin reel sektöre; işyerlerinin küçülmesi, kapanması, ihracatta azalma, yatırımlarda zayıflama, başta vergi ve sigorta primlerini ödeme gücü ve genel olarak sanayinin rekabet gücünün azalması şeklindeki etkileri, işsizlik sorununu daha da ağırlaştırmıştır. Ülkemizde reel sektörde kaybedilen her işin topluma maliyeti diğer ülkelere göre daha ağırdır.

Dolayısıyla, ülkemiz iş yaratmaya ve istihdamı özendirmeye yönelik politikalara ge-

lişmiş ülkelere daha fazla önem vermeli- dir. Yaratılan her ilave işin, topluma sağladığı fayda, diğer ülkelere kıyasla daha yüksektir. İşin az ve kıymetli olduğu Türkiye'de sosyal politikaların öncelikli amacı da, mevcut işlerin korunması olmalıdır. İstihdam, sosyal politikanın merkezinde bulunmalı ve üretken istihdamın geliştirilmesi amaçlanmalıdır.

AB'nin "**yoksulluğun temel sebebi işsizliktir**" sloganı bu anlayışı yansıtmaktadır.

Konfederasyonumuza göre, ülkemizde işsizlik sorununun temelinde şu faktörler bulunmaktadır:

Ülkemizde uzun yıllardır yaşanan istikrarsız ekonomi şartları, tekrarlanan ekonomik krizler ve yüksek enflasyon,

Yurtiçinde yatırıma uygun ortam sağlanmaması,

Devletin işçi çalıştırmayı adeta cezalandıran politika ve uygulamaları, yüksek istihdam vergileri,

Çalışma mevzuatının günümüz ekonomisinin ihtiyaçlarına cevap verecek çağdaş ve esnek yapıda olmaması,

Ekonomide verimlilik-ücret dengesizliği; ücret artışının verimliliğin üzerinde seyretmesi,

Eğitim sisteminin işgücü piyasasının ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalması,

Girişimciliği ve işletme faaliyetlerini zorlaştıran bürokratik sistem,

İşgücü piyasası ile ilgili yeterli ve sağlıklı verilerin derlenememesi,

Bölgelerarası gelişmişlik farkları, kentleşme, yetersiz gelir, hızlı nüfus artışı.

İşletmelerin işçi çalıştırmaya ilişkin yükümlülüklerinin sürekli ağırlaştırılması ve OECD'nin tespitlerine göre "dünyanın en katı çalışma mevzuatı" olan çalışma yasalarımızın esneklik ilkelerine göre yenilenmemesi, teşebbüs azmini kırarak yeni sosyal yükler getirme girişimleri, istihdamın devletçe teşvik edilmemesi ve ağır bürokratik engeller hem özel sektörü yeterince istihdam yaratamaz hale getirmiş, hem de kayıtdışı sektörü büyütmiştir.

Diğer taraftan bu olumsuz koşullar, "yurtdışına fabrika göçü" sürecinin hızlanmasına da neden olmuş ve son dört yılda ülke içinde gerçekleştirilebilecek 450 bin kişilik istihdam alanı kaybedilmiştir.

Dünya, istihdamı yaratanın işveren (girişimci) olduğu bilinci içinde, işverenin işçi çalıştırma niyet ve kapasitesini artıracak çok çeşitli araçları uygulamaktadır.

İşsizlik sigortası gibi pasif istihdam politikaları sınırlandırılmış; çalışmayı ve çalıştırmayı teşvik eden **"aktif istihdam politikaları"**na ağırlık verilmiştir.

ABD'nin sanayi politikalarında ve çalışma hayatı alanında uyguladığı sistemler, bu ülkenin yüksek büyüme oranı, düşük işsizliği, önemli ölçüde fazla veren bütçe dengesi ve cari işlemler dengesi dolayısıyla son yıllarda özellikle AB için ilham kaynağı olmaktadır.

ABD; Sürekli olarak sistemli biçimde girişimcilik seviyesinin yükselmesine önem vermiştir.Ürün, sermaye ve işgücü piyasalarını esnekleştirmiştir. Özellikle, ücret sistemi ile, işe alma ve işten çıkarma kurallarını istihdamı artıracak yönde düzenlemiştir. Kamu sektörünü devamlı küçültmüş, ancak temel kamu hizmetlerini etkinleştirmiştir. Vergi yükünü azaltmıştır. Ücreti verimlilik esasına bağlayıp, tüm yan ödemeleri kaldırmıştır.

Sendikaları yasa zoruyla korumak gibi yanlış bir yola sapmamıştır.İşletmelerini ve yurtaşlarını yerel değil, küresel bakışa yöneltmiştir.

AB'nin istihdam stratejisi de bu olumlu örnekten etkilenmiştir. Söz konusu strateji ulusal eylem programları ile bağlantılı biçimde;

Girişimciliğin ve yenilikçiliğin teşvik edilmesi,

Esnek bir işgücü piyasası yaratılması,

İşletmelerin istihdam vergilerinin azaltılması,

Bürokrasinin engel olmaktan çıkarılması,

Eğitimin işçi-işveren işbirliği araçlarıyla geliştirilmesi,

Toplumsal kesimler arasında işbirliği yapılması,

İlkelerinin hayata geçirilmesini öngörmektedir.

Son yıllarda, OECD ülkelerinde gerçekleştirilen işgücü piyasası reformları, işsizlikle mücadelede olumlu etkilerde bulunmuştur.

Birçok Avrupa ülkesi istihdam vergilerini, özellikle işverenlerin sosyal güvenlik katkı paylarını azaltmış;

"Çalışma karşılığı devlet yardımları" ve "vergi indirimleri" yaygınlaştırılarak, nitelik ve verim düzeyi düşük işgücünün istihdamı özendirilmiş;

Kısmi çalışma, belirli süreli hizmet akitleriyle çalışma gibi standart dışı/esnek çalışma biçimleri ve özel istihdam bürolarının faaliyetleri hükümetlerce desteklenmiş;

Katı iş güvencesi düzenlemelerinin işsizliğin azaltılması girişimlerinin önünde ciddi bir engel oluşturması gerçeğinden hareketle işten çıkarmaya ilişkin mevzuat esnekleştirilmiş;İşsizlik sigortasından yararlanmada aranan koşullar zorlaştırılmış ve kriterler daha titiz şekilde uygulanmıştır.

Ülkemiz istihdam alanında şu önlemleri benimsemelidir:

"Üçlü Ulusal İstihdam Politikası" oluşturulmalı ve AB'nin İstihdam Stratejisi'ne entegre edilmelidir.

21. yüzyılın başlarında gelişen bir Türkiye'yi yaratacak ve insanlarımıza yüksek bir hayat standardı sağlayacak istihdam dağılımının, zenginliğin kaynağı olan sanayide %30'a yükseltilmesi, bunun neticesi olarak artacak hizmet sektöründe %60'a çıkarılması, tarımda da %10'a düşürülmesi ve kaynakların üretime, yatırıma ve ihracata yönlendirilmesi ile ilgili önlemler işveren, işçi ve hü-

kümet kesimlerinin ortak çalışma alanı olmalıdır.

Ekonomik istikrarın sağlanması; yatırım, üretim ve istihdam artışı için temel şarttır. Enflasyonsuz ortamda sürdürülebilir bir ekonomik büyüme; kamu açıklarının kontrol altına alınmasına, prodüktif yatırımlara ağırlık verilmesine, iş çevrelerinin ekonomiye olan güvenlerinin artırılmasına bağlıdır.

İşçi-işveren ve hükümet ortak bir **"Yatırım Eylem Programı"** hazırlamalı, bu amaçla bir "Yatırım Ajansı" kurarak girişimciye gerekli tüm hizmet ve kolaylıkları tek bir büro kanalıyla sağlamalıdır.

İşletmeler üzerindeki istihdam yükleri (vergi, sigorta, fon, zorunlu istihdam yükümlülükleri, işyeri hekimi istihdam etme, kreş ve anaokulu açma vb.) gözden geçirilerek, rekabet etme ve istihdam yaratma hedeflerini gerçekleştir-meye imkan tanıyacak bir düzeye çekilmeli ve teşvik edici yönü ağır basan bir yaklaşımla ele alınmalıdır.

İşsizlik sigortası, kıdem ve ihbar tazminatları, gündemdeki iş güvencesi koşulları birarada değerlendirilmeli, yabancı rakiplerin muhatap olduğu yükler kıyaslanmalıdır. Ayrıca, yükü son yıllarda 4 kat artan sosyal güvenlik harcamaları da mutlaka hafifletilmelidir. Öte yandan, işletmenin işçi sayısı arttıkça, yükümlülüğün toplam nispi yükünü azaltacak bir sisteme geçilmelidir.

Çalışma hayatı esnekleştirilerek, sosyal taraflara anlaşarak istihdamı artıracak ve işsizliği önleyecek formüller uygulama imkanı tanınmalıdır.

OECD verilerine göre, çalışma kuralları esnek düzenlenmiş ekonomilerde işsiz kalan bireylerin iş bulma süreleri çok daha düşüktür. ABD'de işsiz kalanların %44'ü bir aydan kısa sürede iş bulabilirken, Türkiye'de ise bu

olasılık OECD'ye göre istatistik açıdan "sıfır"dır.

Çeşitli ülkelerde yaşanan deneyimler, ekonomik kriz ve durgunluk dönemlerinde yoğunlaşan işsizlik tehdidine, çalışma hayatında esneklik uygulamalarına yer verilerek başarıyla karşı koyulabileceğini göstermektedir.

Çalışma mevzuatımızda, özellikle iş süresinde, ücrette ve istihdamda, işletmelerin ekonomik değişimlere hızla adapte olabilmelerini sağlayacak uygulamalara imkan tanınmalı ve standart dışı/esnek istihdam biçimleri hukuki dayanağa kavuşturulmalıdır.

Üretimi, verimliliği ve rekabet gücünü esas alan ulusal ücret politikası izlenmelidir. Bu politika şu temel amaçları taşımaktadır:

İşletmelerin ve ekonominin üretim ve rekabet gücünü artırmak,

Çalışanın satınalma gücünü korumak ve yükseltmek,

Verimliliği artırmak,

Enflasyonu yükseltici etki yapmamak,

İstihdamı korumak ve geliştirmek,

Yatırımları desteklemek,

Eğitimi, yeni teknolojileri ve işgücünün nitelik düzeyini artırma hedeflerini desteklemek.

Gelişmiş ülkelerin deneyimleri, ücretin rasyonel yönlendirilmesi amacıyla konfederal (ulusal) düzeyde yapılan Üçlü Çerçeve Anlaşmaların istihdam artışının geliştirilmesinde önemli payı olduğunu göstermiştir.

İş piyasasının ihtiyaç duyduğu nitelik ve türde mesleki eğitim programlarının geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesi, işgücüne sü-

rekli değişen ihtiyaçlar paralelinde beceri kazandırılarak üretimde kalite ve verimlilik düzeyinin yükseltilmesi ve rekabet gücünün artırılması, yaşam boyu eğitimin temel bir ilke olarak benimsenmesi gerekmektedir.

Bugün dünyanın hiçbir ülkesinde yaşam boyu istihdam garantisi kalmamıştır. Bu garantinin "iş güvencesi" gibi hukuki araçlarla sağlanamadığı, hatta uzun vadeli işsizlik artışının güçlendiği de sabit olmuştur. Artık yaşam boyu eğitimi gerekli kılan, çalışanın "istihdam edilebilirlik"ini sağlamak esastır.

İşgücü piyasasının şeffaflaştırılması ve etkin hale getirilmesi için kapsamlı ve güncel bir veri sistemi oluşturulmalıdır. İlgili kurumların, kavramlar, tanımlar ve kapsam yönünden belirli bir standartta veri üretmesi sağlanmalı; işgücü piyasası ve çalışma hayatı ile ilgili ortak veri tabanı sistemi oluşturulmalıdır.

Bürokratik sistem, günümüz dünyasının "minimum bürokrasi" ilkesine uygun olarak yenilenmeli; yasal ve idari işlemler ve süreçler basitleştirilmeli, kolaylaştırılmalı ve hizmet birimleri arasında koordinasyon sağlanmalıdır.

Kamu personel reformu, prodüktif istihdam hedefi doğrultusunda hızla gerçekleştirilmeli ve liyakat dışı tercihlere son verilmelidir.

Tarım sektöründe uluslararası entegrasyonu hedefleyen, verimliliği teşvik eden politikalar uygulanmalıdır. Tarımsal işgücü, bilgiye dayalı sanayi ve hizmet sektörlerine yönlendirilmelidir. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, istihdamın çağdaş yöntemlerle artırılmasına odaklanmalıdır.

OKNOS : İstihdam ve İşsizlik

Avrupa Birliği İstihdam Stratejisi

Şeyma İpek KÖSTEKLİ

**Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Şube Uzmanı
İSTANBUL SANAYİ ODASI**

İstihdama ilişkin yapılanmalar ve işsizlik bir bütün olarak, Avrupa Birliği'nin (AB) öncelikli konulardan biri olmuştur.

Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren yeni istihdam olanaklarının yaratılmaması ve uzun dönemli işsizliğin azaltılmasındaki başarısızlık, genç işsiz oranının düşürülebilmesi, istihdamda kadın-erkek eşitsizliğinin büyümesi ve hizmet sektörü alanı başta olmak üzere yaşanan nitelikli işgücü yetersizliği gibi nedenlerle Birlik gündeminin merkezine, istihdam ve işsizlik üzerine ortak önlemlerin, acilen alınması oturmuştur.

Bu çerçevede Avrupa düzeyinde oluşturulan "Avrupa İstihdam Stratejisi", bir diğer adıyla "Lüksemburg Süreci", Sosyal Şart'tan (Çalışanların Temel Sosyal Haklar Şartı, 1989) bu yana istihdam alanında alınan en kapsamlı ve bağlayıcı kararlar olmuştur. Stratejinin hedef ve süreç bazında temelini oluşturan Amsterdam Antlaşması'nda "büyüme" ve "istihdam" bir bütün olarak ele alı-

nırken, üye ülkeler istihdam politikalarından ulusal düzeyde sorumlu tutulmuş, ancak bu politikaların eşgüdüm çerçevesinde yürütülmesi getirilmiştir. Antlaşma, ulusal istihdam politikalarının çok taraflı bir gözetim prosedürü ile izlenmesini de gerekli kılmıştır. Bu prosedür; üye ülkelerde istihdam durumunun öncelikle her yıl devlet ve hükümet başkanlarının katılacağı zirve toplantıları ile değerlendirilmesini, AB Konseyi'nin Komisyon'un önerisi üzerine ve Avrupa Parlamentosu, Ekonomik ve Sosyal Komite ve Bölgeler Komitesi'ne danıştıktan sonra, üye ülkeler için yönlendirici ilkeler belirlemesini, yıl sonunda uygulamanın ne şekilde işlediğini incelemesini ve Komisyon ile birlikte, üye ülke devlet ve hükümet başkanlarına yönlendirici yeni düzenlemelerin yer aldığı yıllık raporlar sunmasını içermektedir.

İstihdam ve işsizlik sorunundan derinlemesine etkilenen Avrupa Birliği'nde, Amsterdam Antlaşması ile formüle edilen

prosedür çerçevesinde, Ekonomik ve Parasal Birlik kriterlerine benzer bağlayıcı kurallar ile örülen yeni istihdam stratejisi ve uygulamadaki gelişmeler, ne var ki bir istihdam politikası dahi olmayan Ülkemiz için incelenmeye değer.

20-21 Kasım 1997 tarihinde Lüksemburg'da yapılan AB Konseyi Olağanüstü İstihdam Oturumu, sorunun spesifik olarak tanımlanması ve çözüm önerilerinin geliştirilmesi açısından bir başlangıç olmuştur. Amsterdam Antlaşması'nda "Büyüme ve İstihdam" başlığı altında getirilen önlemlerin ivedilikle yaşama geçirilmesinin vurgulandığı Lüksemburg Zirvesi'nde; "nitelikli işgücü yetersizliği", "istihdam alanları darlığı", "sosyal taraflar arasında diyalog eksikliği" ve "cinsiyete dayalı ayırım" olmak üzere dört temel sorun alanı belirlenmiştir. Bu sorunlara karşılık gelecek çözüm önerileri "mesleki yaşama giriş olanaklarının iyileştirilmesi", "girişimcilik ruhunun geliştirilmesi", "çalışanların ve işyerlerinin uyum kapasitelerinin geliştirilmesi" ile "gerçek anlamda fırsat eşitliğinin sağlanması" şeklinde sıralanmıştır.

Birinci İstihdam Eylem Kılavuzu-1998 olarak da adlandırılan bu öneriler içerisinde mesleki yaşama giriş olanaklarının; uzun süreli işsizlerin, gençlerin ve özürliülerin, mesleki eğitim ile mesleki yaşama girişlerinin kolaylaştırılması, işsizlere eğitim olanağı sunulması ve sosyal taraflar arasındaki işbirliğinin geliştirilmesi yer almıştır. Çalışanların ve işyerlerinin uyum kapasitelerinin geliştirilmesi konusunda iş organizasyonunun modernleştirilmesi, esnek çalışma modellerinin uygulanabilmesi için sosyal taraflar arasında diyalog ve uzlaşma sağlanması, insan kaynaklarına yatırımın özendirilmesi ve devlet yardımlarının istihdam ve etkin işleyen işgücü piyasalarının yaratılması yönünde kullanılması planlanmıştır.

Girişimciliği teşvik açısından ise, idari formalitelerin basitleştirilerek işletmelerin kurulması ve yürütülmesini kolaylaştırıcı, risk sermaye piyasalarını geliştirici, küçük ve orta ölçekli işletmelerin (KOBİ'ler) finansman gereksinimlerini destekleyici ve bu amaçlı mekanizmaları oluşturucu ve vergi sistemini istihdam açısından elverişli hale getirici yönde kararlar alınmıştır. Üye ülkelere gerekirse toplam vergi yükünün yanı sıra, özellikle düşük vasıflı ve düşük ücretli istihdam ile ücret dışı istihdam maliyetlerinin istihdamı arttıracak şekilde aşamalı olarak azaltılması için hedeflerin saptanması da öngörülmüştür. Ancak bu hedeflerin kamu maliyesine ve sosyal güvenlik sisteminin mali dengesine zarar vermeyecek şekilde belirlenmesi gereğine dikkat çekilmiştir.

1998 yılı İstihdam Eylem Kılavuzu çerçevesinde üye ülkelerin gerçekleştirdikleri faaliyetler ilk kez 15-16 Haziran 1998 tarihli Cardiff Zirvesi'nde ele alınmıştır. Bu Zirve'de özellikle gençler, kadınlar ve uzun süreli işsizler olmak üzere, aktif nüfusun istihdam edilebilirliğinin artırılması, yaşam boyu öğrenim ve yeteneklerin geliştirilmesi, KOBİ'ler için iş olanaklarının iyileştirilmesi ve mevcut işe bağlı olmanın aksine işin geliştirilmesi konularında üye ülkelerin ciddi anlamda çaba gösterdikleri kaydedilmiştir. 1999 yılı istihdam yönlendirici ilkelelerinin çerçevesinin de çizildiği Cardiff Zirvesi'nde, mali sistemin reformu, etnik azınlıklar, özürliüler ve işgücü piyasasında elverişsiz durumda bulunan diğer gruplara yönelik ayrımcılıkla mücadele edilmesi, hizmet sektöründe istihdam yaratma potansiyelinin geliştirilmesi ve esneklik doğrultusunda mevcut yasal çerçevenin yeniden gözden geçirilmesi gibi hedefler edinilmiştir.

11-12 Aralık 1998 tarihinde Viyana'da yapılan 2. İstihdam Zirve Toplantısında, 1999

İstihdam Politikası bir önceki deneyimlerden yararlanarak büyüme ve istikrara yönelik makro ekonomik politikalar ile rekabet gücünü teşvik edici ekonomik reformun yansısı, mevcut ve yeni işletmelerde istihdam edilebilirlik, uyum sağlanabilirlik, eşit olanaklar ve istihdam yaratmada yeni gelişmelerin sağlanması doğrultusunda ilkeleleri de kapsayacak şekilde geniş yaklaşım içinde ele alınmıştır. İstihdamın, Birliğin genişleme stratejisi açısından da yaşamsal önemde değerlendirildiği Viyana Zirvesi'nde, Lüksemburg Süreci'nin güçlendirilmesi gereği ve başarısı açısından; Konsey, Komisyon, Parlamento, Avrupa Merkez Bankası, Avrupa Yatırım Bankası ve sosyal taraflar arasında etkin diyaloga özel bir vurgu yapılmış ve aynı zamanda büyüme, istihdam ve rekabet gücünün teşvik edilmesinde alt yapı yatırımları ile yenilikçi projelerin (ulaşım, telekomünikasyon ve enformasyon) hızlandırılması istenmiştir.

İstihdam alanında yeni strateji çerçevesinde uygulanan tüm politikaların birleştirildiği Avrupa İstihdam Pakti'nin kabulü ise, Avrupa İstihdam Stratejisi'ne yeni bir ivme kazandırmıştır. Pakt'ın kabulüne konu olan 3-4 Haziran 1999 tarihli Köln Zirvesi'nde, Ekonomik ve Parasal Birlik ve Avrupa İstihdam Stratejisi'nin sağladığı olanaklardan yararlanma ve sosyal taraflara büyüme ve istihdamı artıracak tüm makro ekonomik politikaları destekleme çağrısı yapılmıştır. Avrupa İstihdam Pakti'nin çekirdeği olarak, gelişme ve istikrar üzerine makro ekonomik politikalar, nitelikli işgücü pazarını geliştirme ve mal, hizmet ve sermaye pazarlarına ilişkin yapısal reformlar arasında bir sinerji oluşturulması öngörülmüştür. İstihdamın artırılması gereğinin yinelenildiği Köln Zirvesi'nde, Lüksemburg Süreci'ni değerlendirmek amacıyla özel bir zirve toplantısı yapılması kararı da alınmıştır.

10-11 Aralık 1999 tarihinde Helsinki'de yapılan ve Ülkemizin üye adaylık sürecinin tescil edildiği Helsinki Zirvesi'nde AB Konseyi, Birlik içinde ekonomik kalkınmanın hız kazandığını belirterek, yatırım olanaklarının arttığını, enflasyonun düştüğünü, kamu maliyesinin düzeldiğini, iş olanaklarının yaratıldığını ve işsizliğin, halen istenmeyen düzeylerde olmasına rağmen düşüş eğilimine geçtiğini açıklamıştır. Konsey, rekabet, istihdam ve sosyal bütünleşmeyi güçlendirecek biçimde yeni teknolojilerin geniş çapta kullanımı ve bilgi toplumunun gelişmesinin desteklenmesi ile sosyal tarafların istihdam politikalarının oluşturulmasında aktif rol oynamaları gereğine dikkat çekmiştir.

AB ülkelerinde böylesi önemde ele alınan istihdam politikalarının sonuçlarına ilişkin 1997 yılında yüzde 10.6, 1998'de yüzde 9.9 olan standart işsizlik oranları 1999'da yüzde 9.2'ye düşmesi bir örnek olarak verilebilir. Yine, AB ülkeleri ortalaması olarak çalışma çağındaki nüfus içinde istihdam oranı 1997'de yüzde 60.6'dan 1998'de yüzde 61.5'e, 1999 da ise yüzde 62.6'ya yükselmiştir.)

Köln Zirvesi'nde kararlaştırılan ve Helsinki'de sosyal bütünleşmenin amaçlarının değerlendirilmesi açısından bir fırsat olarak değerlendirilen söz konusu toplantısı, 23-24 Mart 2000 tarihlerinde Lizbon'da yapılmıştır.

İstihdamı güçlendirmek ve bilgi toplumunda ekonomik reform ve sosyal bütünleşmenin gerçekleştirilmesinin hedeflendiği Lizbon'da, Avrupa sosyal modelinin farklı bir sosyal devlet anlayışı içinde insan kaynaklarına yatırım yapılarak "modernleştirilmesi" öngörüldükçe, Avrupa eğitim ve mesleki eğitim anlayışının genç ve yetişkinler için yaygınlaştırılması için özellikle bilgi-

sayar kullanımının teşvik edilmesi üzerinde durulmuştur. Toplantının bir diğer önemli yanı, Avrupa Birliği'nde yoksulluk düzeyinin altında ve toplumda dışlanma halinde yaşayan insanların tolere edilemez yüksekliğe ulaşması nedeniyle bu özel konunun istihdam hedefleri ile birlikte ele alınması kararı olmuştur. Yoksulluğun tek çözümünün ve tek alternatifinin istihdam olduğu üzerinde birleşilmiştir.

AB Konseyi'nin 19-20 Haziran 2000 tarihlerinde Portekiz, Santa Maria De Feira' da yapılan Zirve Toplantısı'nda Lizbon'dan hareketle, bilgiye dayalı ekonominin geçiş hazırlıkları ile Avrupa sosyal modelinin çağdaş bir yapıya kavuşturulması hedefi tartışılmıştır. Yoksulluk-toplumsal dışlanma ile sosyal güvenlik sistemlerinin iyileştirilmesi amacıyla üye ülkeler arasında işbirliği ve koordinasyonu sağlamak üzere bir Sosyal Koruma Komitesi'nin oluşumu üzerinde durulan Toplantıda, AB Kurucu Antlaşmalarına, yakın bir gelecekte sosyal haklar ve şirket haklarını bir arada ele alan, geniş kapsamlı bir temel haklar tanımlamasının eklenmesi de konu edilmiştir.

Sonuç olarak Avrupa İstihdam Stratejisi, her ülkenin kendi koşullarına göre oluşturduğu ulusal istihdam politikalarını eşgüdüm içinde gerçekleştirmesi ve bu politika içinde, mesleki ve teknik eğitim ile işgücü nitelik düzeyinin yükseltilmesi ve işgücü piyasalarının esnekleştirilmesi şeklinde özetlenebilir.

İstihdam ve işsizlik AB'de olduğu gibi, ülkemizde de en önemli toplumsal sorunların başında gelmektedir. Çok boyutlu ve her ağır yönüyle hissedilen bir işsizlik sorunu yaşayan ülkemizde resmi veriler, işsizliğin gerçek boyutunu yansıtmamakta, hatta Türkiye'deki işsizlik oranını AB ülkelerinden

bile aşağı seviyelerde göstererek daha önemsiz bir konuma indirmektedir.

1999 yılı için AB'nde yüzde 9.2 oranındaki işsizlik rakamına karşılık Türkiye'de Ekim 1999 sonuçlarına göre işsizlik oranı yüzde 7.3, eksik istihdam oranı yüzde 10.2'dir. İşsizlik ve eksik istihdam birlikte ele alındığında atıl durumda bulunan işgücü oranı yüzde 17.5 gibi yüksek düzeylerde. Yüksek işsizlik yanı sıra, düşük işgücüne katılım oranları, tarım ağırlıklı istihdam yapısı, yüksek eğitilmiş genç işsizliği ve özellikle kayıtlı istihdamın neredeyse yarısına ulaşan kayıt dışı istihdam, Ülkemizde de acilen bir istihdam stratejisinin belirlenmesini gerektirmektedir. Oldukça geç kalınmış olsa da.

Amsterdam'da temeli oluşturulan, Lüksemburg'da formüle edilen, Lizbon'da olgunlaştırılan Avrupa İstihdam Stratejisi ile günün gelişme ve gereksinimlerine duyarlı olma bir felsefe olarak kabul edilmiştir. Bu Strateji'nin bizler açısından belki de en önemli yanı, AB ülkelerinin istihdam yaratılmasıdır. Yine istihdamın kurumsal olarak ele alınarak, çözüm girişimlerinin denetim altına alınmasıdır. Sosyal diyalog ise bu sürecin olmazsa olmaz koşulu durumundadır.

Kaynakça

İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV), 16-30 Kasım 1997, 16-30 Haziran 1998, 1-15 Aralık 1998, 1-15 Haziran 1999, 16-31 Aralık 1999, 16-31 Mart 2000 ve 16-30 Haziran 2000 Tarihli Bültenleri.

OECD, Employment Outlook, June 2000.

Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları (Ekim 1999).

European Commission, Employment in Europe 1999.

OKNOS : İstihdam ve İşsizlik

Hedef İşsizliği Körüklemek mi ?

Mahmut TEMİZ

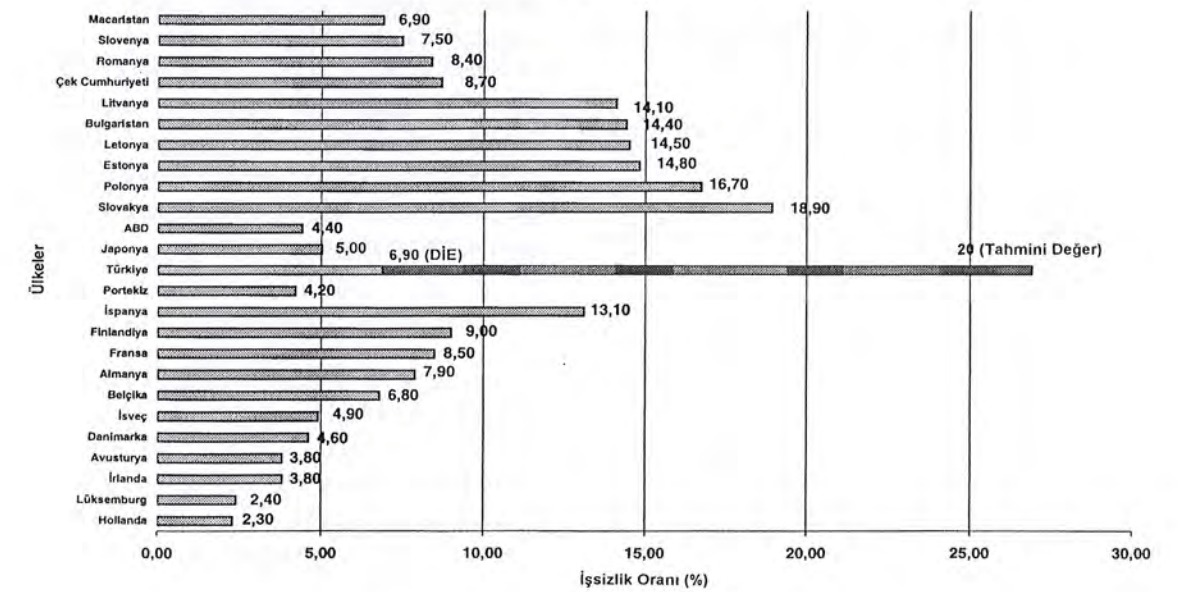
Endüstri Yönetimi ve Araştırma Müdür V.
TÜRKİYE METAL SANAYİCİLERİ SENDİKASI (MESS)

Dünyada küreselleşmeyle birlikte, 1980'lerden beri kronikleşen bir eğilimle artmakta olan işsizlik, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin en önemli toplumsal ve ekonomik sorunu olmaya devam ediyor. İşsizlik; toplumları çağdaşıktan ve sağlıklı psikolojiden uzaklaştıran bir zemin oluş-

turmaktadır.

Ülkemizde 1999 depremi ile Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri, ekonomiyi felç etmiş, reel sektör üretim ve istihdamını azaltmış ve işsizliği çığ gibi büyütülmüştür. Her gün yeni eğitilmiş-eğitimsiz vatandaşımız işsizler ordusuna katılmakta, yoksulluk hızla artmak-

ÜLKELERE GÖRE İŞSİZLİK ORANLARI

ta ve sosyal dengeler altüst olmaktadır.

Devlet İstatistik Enstitüsü, Türkiye'deki işsizlik oranını 2001 yılı ikinci dönemi için %6,9 olarak açıkladı. Ancak çalışıyor görünüp katma değer yaratmayan kişiler ve ücretsiz aile işçilerinin oluşturduğu eksik istihdam dahil edildiğinde, işsizliğin boyutu %20'lere ulaşmaktadır.

DiE verileri, krizlere rağmen işsizliğin ülkemizde çok yavaş arttığını göstererek, istihdamı teşvik edici çeşitli yardımlar sağlayan AB ülkelerinden bile daha başarılı olduğumuzu zorla kanıtlamaya çalışmaktadır. Oysa, gerçekler aşağıdaki tabloda görüldüğü gibidir. AB ülkeleri bir yana, Türkiye AB'ye aday ülkeler arasında dahi işsizlik liginde şampiyonluğu elden bırakmıyor.

Krizler cenneti Türkiye:

Krizler sonrasında sanayimizde yaşanan darboğazla, maliyetler artmış, talepler azalmış, işsizlik patlamış ve Türk insanı fakirleşmiştir. Son on yılda ülkemiz altı kriz yaşayarak adeta "krizler ülkesine" dönüşmüştür. Politikacıların temel sorunları çözemediği, yolsuzluğun arttığı ve istikrarsızlığın süreklilik kazandığı ülkemizde, krizlerden daha doğal ne olabilir ki?

Ülkemizde yaşanan krizler sonrasında oluşan korkunç tabloya bakıldığında;

Kronik yüksek enflasyon, bütçe açıkları ve dış borç ürkütücü boyutlara ulaşmıştır.

Son 56 yılın en kötü ekonomik daralması yaşanmıştır.

Adeta desteklenen kayıtdışı ekonomi ve haksız rekabet çığ gibi büyümüştür,

Türkiye, kendinden yıllar sonra özelleştirme çalışmalarına başlayan ülkeler içinde en başarısız konumdadır.

Kıt kaynakları daha iyi kullanmak ve dünyayla rekabet edebilmek için verimliliği artırmak yerli-

ne, kamu kesiminin verimsizlik ve israf faturaları ödenmektedir.

Astronomik maliyetler ülkesi Türkiye:

* Ülke ekonomisinin derin bir krizle boğuştuğu, sancılı ortamda devlet, kayıtlı çalışan ile iş ve aş yaratma cezalandırmaktadır. Türk sanayinin geleceğine vurulan insafsız darbelerden biri de SSK primlerine 1,5 yılda getirilen %476 oranındaki artıştır. İşveren, işçiye ödediği ücretin yarısına yakını SSK'ya prim olarak ödemektedir. Kriz ortamında işçi ve işverenin prim kesintilerinin bunca artırılması, işverenlerin sigortasız işçi çalıştırmasını teşvik etmek ve işsizliği azdırmak dışında bir sonuca varmayacaktır. Vergiler, primler ve fonlarla astronomik değerlere ulaştırılan işgücü maliyetleri, yabancı ve Türk yatırımcıların başka ülkelere kaymalarına neden olmakta, ülkemizdeki işsizler ordusunun sayısını artırmaktadır.

İşsizliğe çare aramak yerine popülist bir yöntem seçilerek işsizlik sigortasını 10 milyon işsizin bulunduğu ülkemizde yürürlüğe koymak acaba doğru mudur? İşsizlik sigortası ancak tam istihdama yaklaşmış ülkelerde başarıya ulaşmaktadır.

Bir kişiye istihdam yaratma maliyeti krizler sonrasında geçtiğimiz yıla oranla 9 kat artarak 418,6 milyar TL'ye ulaşmıştır. Yabancı yatırımcıyı mulla arayan Türkiye, son yıllarda yüksek maliyetler yüzünden Türk yatırımcısını da bulamamaktadır. İstihdam yaratma, enerji, işgücü ve üretim maliyetlerinin yüksekliği, istihdamın daralmasına, işsizliğin artmasına, kayıt dışı ekonominin hat safhaya ulaşmasına, işsizlik canavarının azmasına ve ülke ekonomisinin içinden çıkılmaz hale gelmesine sebep olmaktadır.

Kayıtdışı bataklığı Türkiye:

Türk işçisi ve işvereni, dünyanın en yüksek vergi ödeyen kesimi haline getirilmiştir. Vergi kaçırımlarla uğraşmanın oy kaybettireceği endişesiyle hareket eden devlet, Türkiye'nin yarısını kayıtdışı batağına sürüklemiştir. Üstelik ülkemizdeki işsizlerin sayısı yetmiyormuş gibi sadece İstanbul'da

200 bin kadar kaçak yabancı işçi çalıştırıldığı tahmin edilmektedir. 2001 yılında ülkemizde % 53'ü aşan kayıt dışı ekonominin yol açtığı vergi kaybının en az 13 katrilyon TL olduğu tahmin edilmektedir.

Çalıştırma zorunluluğu istihdam için çare mi?

Devlet, çalışma hayatı ile ilgili konularda üzerine düşen sorumlulukları özel sektöre yüklemeyi bir gelenek haline getirmiştir. Etkili, uzlaşmaya dayanan ve girişimciliği teşvik eden istihdam politikası yerine devlet, kanuni istihdam zorunluluğunu benimsemekle, bir kolaycılık ve sorumsuzluk örneği göstermektedir. Devlet, halen zorunlu istihdam oranını yükseltmeyi ve bu istihdamı sağlamayanlara verilen para cezalarını artırmayı öngörmektedir. Bilinçsizce sürekli artırılan kanuni zorunluluklar, istihdamı artırmak yerine yeni yatırımları engellemektedir. Ağır sanayiye de kapsayan metal sektöründe özellikle özürülülerin çalıştırılması ne kadar sağlıklı olabilir?

Peki neler yapılmalı?

Öncelikle ülkemizde, işsizliğin gerçek boyutu önemle dikkate alınmalıdır. Ülkemizde çalışan sayısı konusunda sağlıklı bir istatistik veriye dahi rastlanmamaktadır. İşsizliğe çare bulmak için hükümetler, popülist yaklaşımlar yerine genç nüfusa istihdam olanakları sağlayacak, işgücünün niteliğini geliştirecek ve girişimciliği teşvik edecek yasal ve sosyal politikaları süratle geliştirmelidir. Bu çerçevede mevcut kaynaklar;

İstihdam olanakları yaratmak; İstihdam edilebilirliği geliştirmek; Yatırımı ve girişimciliği teşvik etmek; Mesleki eğitime önem vererek nitelikli işgücü sağlamak; Yeni istihdam biçimleri geliştirmek; İşletmelere aynı konuda benzer yükümlülük getiren düzenlemeler yerine istihdamı daraltan uygulamalardan kaçınmak; Teknolojik ilerlemenin yeni iş olanakları yaratması için elverişli koşullar sağlamak yönünde kullanılmalıdır.

Yeni yüzyıl, ülkelerde daha hızlı, disiplinli, çalışmaya istekli, dil bilen, bilgisayar kullanan, yüksek becerili bir entelektüel işgücünün varlığını ge-

rektirmektedir. Ancak ne yazık ki, ülkemizde vasıflı işgücü ihtiyacı yüksek boyutlara ulaştığı halde, eğitim kurumlarının kişilere kazandırdığı vasıflar ile çalışma hayatının ihtiyacı olan vasıflar örtüşmemektedir. İşsizler ordusuna hızla katılan üstün nitelikli beyaz yakalılar ise beyin göçüne kapıları açık ülkeleri değerlendirmektedirler. Ülkemizdeki çoğu vizyonsuz politik kadrolar ve "çağ direnişçileri", eğitimin, sadece iş bulmayı kolaylaştıran ve gelir artıran bir faktör değil, "işin korunmasını" da sağlayan en önemli unsur olduğunu görmelidirler.

İşsizlik belâsının en etkili ilacı: Esneklik

Günümüzün sert rekabet ortamında yeni teknolojilerin üretim prosesleri üzerindeki uygulamaları, bu uygulamaların esnek bir yapıda olmasını ve doğal olarak işgücü istihdamında da esnekliği gerektirmektedir.

"İşin daraldıysa, işçini işten at" görüşüne yönlendirilen İş Kanunu'muza rağmen, sağduyu ile hareket eden bir kısım işverenler, çeşitli esneklik uygulamalarına başvurarak çalışanları ve işletmeleri için çareler aramaktadır. Türkiye'de işçi ve işveren kesimi "kader ortaklığı" ve "aynı gemide gemiyi karaya oturtmama" gayreti içindeyken, üçlü sacayağının hükümet ayağı maalesef gerçekçi, çağdaş, popülizmden uzak işler ve siyasi çözümler üretememektedir. Türkiye bugün özellikle çalışma hayatındaki sorunları ve esneklik konusunu değerlendirmemenin sıkıntısını çekmektedir. Bu nedenle çağdaş ve küresel rekabete dayalı bir İş Kanunu üzerinde gerekli çalışmalar süratle başlatılmalıdır. Türkiye ve Türk insanı layık olduğu refah seviyesi ve çalışma huzuruna bir an evvel kavuşturulmalıdır.

Ekonomik Kriz Yoksulluk ve İşsizlik

Şahin SERİM

Uzman
HAK – İş

Son dönemlerde üretimi, istihdamı, yatırımı ve ihracatı gözardı eden parasal ve finansal programlar reel ekonomiyi içinden çıkılmaz bir hale getirmiş ve geniş halk kesimleri büyük bir yoksulluğa itilmiştir. En son Şubat krizinden bu yana siyasetçilerin, ekonomi bürokratlarının ve iktisatçıların büyük çoğunluğu, döviz kuru ve faiz gibi parasal değişkenlerden, bunun yanı sıra da finans kesiminin sorunlarından başka bir konuyu gündeme getirmemişlerdir. Krize karşı ortaya konulan ekonomik önlemlerin tamamı bireyi ve piyasaları dışlayarak, para-banka meselelerini çözmeye yönelik olmuştur.

Ancak yaşanan krizin üretim ve bölüşüm süreçleri üzerindeki etkisi kısa sürede bütün çarpıcılığıyla ortaya çıkmıştır. İşyeri kapanmaları, işsizlik, yoksulluk ve sefalet ür-kütücü boyutlara ulaşmıştır. Ağustos 2001 de toplam sanayi üretimi bir önceki yılın aynı ayına göre - % 10.1 azalmış, yılbaşından bu yana yaklaşık 1.000.000 kişi işini kaybetmiş, yeni açılan işyerlerinin %72 si kapanmıştır. Yalnızca zorunlu mutfak harca-

malarının 200 dolara ulaştığı bu günlerde Asgari ücret 76 dolara , ortalama memur maaşı 150 dolara, ortalama emekli maaşı 100 dolara düşmüştür.

En son DPT tarafından sonuçları açıklanan yoksulluk raporuna göre ;Türkiye nüfusunun neredeyse 3'te 1'inin, yani yaklaşık 25 milyon kişinin yoksulluk sınırında olduğu belirtiliyor. Araştırmada yoksulluğu ölçmede 'kişi başına minimum gıda harcaması tutarı' ve 'kişi başına temel gereksinimler harcaması tutarı' olmak üzere iki ayrı yöntem kullanılmış. Kişi başına minimum gıda harcaması tutarı ile yapılan hesaplarda günlük yoksulluk sınırı 1 dolar, yani 1 milyon 600 bin lira, kişi başına temel gereksinimler harcaması tutarını da 1.5 dolar, yani yaklaşık 2 milyon 400 bin lira olarak belirlenmiş. Bu tutarlar baz alındığında ise Türkiye nüfusunun yüzde 38'inin yoksulluk sınırında olduğu görülüyor. Yine bu hesaba göre, 66 milyon nüfusa sahip Türkiye'de 25 milyon kişi yoksul. Daha açık ifadeyle Türkiye nüfusunun neredeyse 3'te biri aylık olarak kişi başına 42 milyon ile 72 milyon liradan daha

az bir harcama yapmak durumunda kalmaktadır. Bu miktarlar sağlıklı ve dengeli beslenme sınırından bile çok uzaktır.

Görüldüğü gibi bugün Türkiye'de toplumun çok büyük bir kısmı ekonomik krizden etkilenmiş durumdadır. İş güvencesinden yoksun işçilerin ötesinde, artık sendikalı işçiler de iş ve gelir güvencesine sahip değildir. Sadece ücretli ve maaşlılar değil, esnaf, zanaatkarlar ve küçük işletme sahipleri de fevkalade zor durumdadır. Sayıları giderek artan bir grup, yoksullaşma tehdidi altındadır.

Yani karşı karşıya olduğumuz sorun, bir yoksulluk sorunu. Ama buradaki anlamıyla yoksulluk, dar gelirli oldukları için düşük bir yaşam standardına sahip olan insanların durumunu belirleyen bir kavram değil. Bunun ötesinde, toplumdan soyutlanmayı ve toplum dışına itilmeyi içeren bir kavram. Dolayısıyla, kriz ortamında geliştirilmesi gereken sosyal politikalar, her şeyden önce, bu toplum dışına itilme olgusuna karşı geliştirilmek ve marjinalize olmuş kesimlerin topluma entegrasyonuna yönelmek durumundalar. Bunun için de, sorunu iyi tanımlamaya çalışmak gerekiyor.

Bugün artık hiç kimsenin görmezden gelemediği boyutlara ulaşmış olan yoksulluk sorunu, salt yaşadığımız ekonomik krizin kendisinden kaynaklanan bir sorun olmanın ötesindedir. Kısaca ekonomimizin yapısal sorunlarına bağlıdır. Dolayısıyla, toplumdan dışlanmış kesimlerin entegrasyonuna yönelik politikaların başarıya ulaşmaları için, kısa vadeli acil çözümlerin ötesinde, sorunun yapısal kökenlerini de dikkat alan, iktisadi ve sosyal politikaları yeniden yapılanma modeli içinde dönüştürmeyi de öngören bir yaklaşım içine oturmaları gerekiyor.

Uluslararası ve ulusal dinamiklerin kısa vadede değişimleri çok kolay değildir. Ama değişimleri yönünde hemen formüle edilebilecek talepler olabilir. Krizin sarsıcı etkisinin, bu taleplerin daha dikkatle dinlenmeleri ve daha ciddiye alınmalarına yol açabileceğini düşünmekteyiz. Başka bir deyişle, ortam, hiç adil olmayan, adil olmadığı ölçüde de sayıları giderek artan bir grup insanı toplum dışına iterek toplumun dokusunu parçalayan bir ekonomik modelin sürdürülemezliğinin görüldüğü bir ortam. Dolayısıyla, dikkatle formüle edilmiş, gerçekçi değişim taleplerinin kabul görmesine müsait bir ortam. Bu ortamın yarattığı fırsatların iyi değerlendirilmesinin çok önemli olduğuna inanıyoruz.

Öncelikle Yoksulluk kavramında ortak bir tespit yapmak gerekmektedir

En yalın anlamıyla yoksulluk, toplumsal olarak belirlenen bir asgari geçim düzeyine ulaşmak için gerekli maddi imkanlara sahip olmayan insanların durumu olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım, yoksulluğu özellikle gelir ve gelir bölüşümü sorunlarına bağlı olarak ele almaktadır. Dolayısıyla, ekonomik büyüme, üretim yatırım ve istihdam yaratma yoluyla gerçekleşen gelir artışı ve gelir bölüşümünün düzelmesi, sorunla mücadele yöntemlerinin başında geliyor.

İkinci olarak yoksulluğu sağlık ve eğitim olanaklarına ulaşamamakla da ilişkilendirebiliriz. Bu noktada kamu hizmetlerinin niteliği gündeme gelmektedir

Üçüncü olarak yoksulluk, risklerden daha fazla etkilenme ve risk durumlarına karşı savunmasızlık olarak da tanımlanmalıdır. Burada riskten kastedilen, bireysel düzeyde işsizlik, hastalık veya yaşlılık durumları, toplumsal düzeyde de ekonomik krizler,

savaş veya çatışmalar, ya da tarımsal üretimin düşmesine yol açan doğal koşullar.

Dolayısıyla, yoksulluk, yoksullar tarafından, bireysel veya toplumsal düzeyde ortaya çıkabilecek bu tür olaylardan en çok etkilenen kesimin hali olarak tanımlanmalıdır. Çünkü sosyal güvenlik, sosyal sigorta ve de bireysel kredi olanakları, yoksullara açık değildir.

Yoksulluğun yoksullar tarafından algılanış biçimlerinden biri de, ekonomik ve politik kararlar süreçlerinin dışında kalmışlıktır.

Yoksulluğun istihdamın yapısı ve çalışma hayatı ile de bağlantısı önemlidir. Özellikle yoksulluğun risklerden etkilenme ve risk durumlarıyla başedememe olarak algılandığı düşünülürse, çalışma hayatının düzeni veya düzensizliğinin ve çalışanlara sağlanan sosyal güvencelerin niteliğinin konuyla ne kadar yakından ilgili olduğu kolayca görülebilir. Dolayısıyla, sadece ücret düşüklüğü değil, iş güvencesi yokluğu ve sosyal haklardan yoksunluk da, hayatın belirsizliklerle dolu, bu belirsizliklerle başedecek imkanların da fevkalade kısıtlı olduğu bir durumu tanımlayan önemli unsurlar olarak görülebilirler. Hatta belki, Türkiye'de şu anda karşı karşıya olduğumuz sosyal ve insani sorunları tanımlamaya çalışırken, başlangıç noktası almamız gereken şey, tam da çalışma hayatının bu özellikleridir.

Gelir düzeyi düşüklüğü ve sosyal hakların kısıtlılığı, büyük ölçüde eğitim ve sağlık alanındaki sorunları da belirliyor. Aynı zamanda, sağlıksız ve eğitimsiz kesimlerin daha iyi iş olanaklarına kavuşması giderek zorlaşıyor. Bu kesimlerin ellerindeki iş ve kazanç olanakları ise, çok kolay kaybedilebilir niteliktedir. Yani vasıfsız işler, hem düşük ücretli hem de kolay kaybedilebilir işler.

Herhangi bir ekonomik, askeri veya doğal kriz durumunda "topun ağzındaki" işlerdir.

Bunun sonucunda bireyler, çocuklarının sağlık ve eğitimleri için harcama yapmaktan kaçınmak ya da kriz halinde çocukları okuldan alıp çalıştırmak gibi ileride de yoksulluğun devam etmesine yol açacak nitelikte kararlar alabilmektedirler. DiE nin 1999 yılı verilerine göre 1.635.000 çocuk sokakta-sanayide çalışmakta ve eğitimden yoksun kalmaktadır. Sonuç olarak, toplumun bir kesiminin toplumsal hayat dışına itilmesine yol açan bir kısır döngüyle karşı karşıya kalmaktayız.

Bunun yanında kısa dönemli spekülatif sermaye hareketleri, Türkiye gibi, bütçe disiplininin sağlanamadığı ve banka sisteminin sorunlu olduğu ekonomilerde çok olumsuz sonuçlar verebilmektedir. Son dönemlerde cari açıkların artışı, 100 katrilyona ulaşan iç borç ve faiz ödemeleri nedeniyle bütçe açıklarının kontrol altına alınamayışı ve finans sisteminin yabancı sermayeyi kullanış biçimindeki aksaklıklar gibi sorunlar belirli bir yoğunluğa ulaştıkça da, sermaye kaçışı kaçınılmaz olmuş ve zaten varolan işsizlik ve yoksulluk sorunlarını daha da kronikleşmesine neden olmuştur.

Türkiye'nin 1980'lerin sonunda sermaye hareketlerini tamamen serbest bırakması zamansız bir karar olmuş, bütçe disiplini sağlanamamış ve finans sisteminde gerekli reformlar yapılmamıştı. Böyle bir ortamda, uluslararası sermaye hareketlerinin zaten gelişmekte olan ülkelerin çoğunu konjonktürel krizlere sürükleyen etkileri, Türkiye'de, boğazına kadar iç ve dış borca batmış bir devleti doğru dürüst denetlenmeyen bir bankacılık kesimine organik bağlarla bağlayan bir sürecin içinde kendilerini göstermiştir. Bu süreç içinde bir yandan devlet borç faizi ödemek için borçlanırken

bir yandan da dövizle borçlanıp devlet tahviline yatırım yapmak bankaların temel işlevi haline gelmiştir. Bunun, gerçek ekonomi ve dolayısıyla istihdamın yapısı açısından anlamı ise şuydu: Devlet harcamalarının giderek artan bir kısmı, bugün en önemli kısmı, faiz ödemelerine ayrılır hale geldi. Bugün Türkiye'de devlet, ne teknolojik gelişmeyi destekleyecek araştırma ve geliştirme çabalarına, ne eğitime, ne sağlığa, ne de sosyal güvenliğe kaynak ayırmıyor.

Bankalara gelince, bankacılık kesiminin topladığı fonları yatırımcılara tahsis etme işlevi, tam anlamıyla bir rantıye ekonomisinin mantığı içinde, büyük ölçüde ortadan kalkmış durumda. 1999'da bankaların aktifleri içinde kamu kağıtlarına yatırılan fonların payı % 66'ya ulaşmış durumdaydı. Yani bankalar üretimi ve istihdamı arttıracak yatırımlara kredi vermekten çok, devlete, eski devlet borçlarının faizlerinin ödenmesi amacıyla, kredi verir hale gelmişlerdi.

Türkiye'de gelişmiş Batı ülkelerindeki gibi bir refah devleti, hiç olmadı. Yani devletin insanlara eşit vatandaşlar olarak sağladığı sosyal haklar, insanların işsizlik, hastalık, yaşlılık gibi durumlarda hayatlarını idame ettirebilmeleri hiç tartışılmadı. Hatta Türkiye'de devletin sosyal güvenlik fonlarına ciddi bir katkıda bulunmadığını, hatta bu özerk kuruluşların kaynaklarını gaspettiğini biliyoruz. Buna rağmen, Türkiye'nin tarımsal desteklemeye dayanan bir refah rejimi vardı. Şubat krizi Türkiye'yi vurduğunda, refah rejimi anlayışı bütünüyle sona erdi. En önemlisi de, ülkenin geleneksel refah rejimi yerine modern bir refah devletinin kurumları kurulmadan çökmüştü. Yani, modern bir kapitalist topluma özgü sosyal hakların formel çerçevesi ortada yoktu, ama yaşanan kriz tam bir kapitalist krizdi. Ekonomik krizin etkilerinin bu kadar yaygın

ve şiddetli oluşunun asıl sebebi de bu olmuştur.

YENİ BİR REFAH REJİMİNİN ORTAYA ÇIKMASI İÇİN POLİTİKA ÖNERİLERİ

Krizden önceki yıl gerçekleştirilen sosyal güvenlik reformu, modern bir refah devleti yapısının ortaya çıkmaya başladığını göstermekten çok uzak kalmıştır. Güvenlik sistemi hala devlet katkısı olmadan, işveren ve işçi katkılarına dayanarak çalışıyor. Ayrıca kriz, sigortasız işçi çalıştırma eğilimlerini arttırmış durumda. Sendikasız işçilerin buna direnecek hiç bir pazarlık gücü yok, onları koruyacak denetim mekanizmaları ise son derece yetersiz. Böyle bir ortamda, krizin etkilerine karşı alınacak acil önlemler büyük önem kazanıyor.

Krize karşı destek politikaları, herşeyden önce, yoksulluğun beslenme, sağlık ve eğitim alanlarındaki tezahürlerine acil çözüm getirme amacına yönelik olmak durumundadır.. Ama bu alanlardaki sorunlar, sadece kısa dönemli sorunlar değildir. İşsizlik ve ve buna bağlı gelir düşüşleri, sağlık ve eğitim harcamalarında kısıntı yapılmasına yol açtıkları ölçüde, yoksulların topluma katılma şanslarını uzun dönemde de etkileyecektir. Ayrıca, uzun vadede iş bulamamanın sonucu, hem hayat tarzı hem de karakter yapısında önemli değişiklikler görülebilir. Yasal olmayan işler yapmak bir seçenek haline gelebileceği gibi, aile içi şiddet, içki ve uyuşturucu bağımlılığı gibi sorunlar da artabilir. Bütün bunlar sadece bireyin ve ailenin değil, bütün toplumun geleceğini etkileyecek şeyler. Bir toplumun gelişme potansiyeli, sahip olduğu insan kaynaklarına ve sosyal ilişkilerin niteliğine büyük ölçüde bağlı olduğu için, konjonktürel krizle uzun dönemli gelişme arasındaki ilişkinin hiç bir şekilde göz ardı edilmemesi gerekir.

Krizin uzun dönemde yapabileceği tahribatı azaltmak için, işsizliğin olabildiğince engellenmesi gerekiyor. Bunun için, zor durumda olan ama kurtarılabilirleri mümkün işletmelerin hem desteklenmesi hem de desteğin istihdam artışına bağlanması düşünülebilir. Altyapı onarımı ve bakımı, temizlik, ağaçlandırma gibi alanlarda ve kamu hizmetlerinde geçici istihdam olanakları yaratılabilir.

İşsizliği kontrol altında tutmak için ayrılacak kaynakların yanı sıra, ailelerin sağlık hizmetlerini kismalarını veya çocuklarını okuldan almalarını önlemek için bu alandaki devlet harcamalarının mutlaka artırılması gereklidir. Ancak vergi toplayıp, toplanandan daha fazlasını iç borç faizlerine ödeyen yapı ve onun yansıttığı öncelikler değişmediği sürece, sözünü ettiğimiz destek politikalarının yürürlüğe konulması imkansızdır. Dolayısıyla hem kısa dönemde krizin etkilerinden korunmak için, hem de uzun dönemde dışlayıcı olmayan bir refah rejiminin ortaya çıkabilmesi için, bu önceliklerin değişmesi gerekmektedir.

Krizin kısa ve uzun dönemli etkilerini birlikte değerlendirmek durumundaysak, krize karşı kısa dönemli destek politikalarıyla uzun dönemli iktisat politikalarını da birlikte düşünmek durumundayız. Bu yaklaşımla ortaya şöyle bir önlemler paketi koymak mümkündür.

1) Geçenlerde İstanbul'da bir konuşma yapan Nobel ödüllü iktisatçı Robert Solow'un dediği gibi, IMF yetkililerine, ülkenin uzun dönemli gelişmesinin kısa dönemli borç ödeme planlarına kurban edilmemesi gerektiğini iyice anlatmak gerekiyor. Yada Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı 2001 Raporuna göre Türkiye için "dış borç ödemelerinin askıya alınarak yeni takvime bağlanması" önerisini dikkate al-

mak gerekiyor. Yani ortaya yeni bir borç ödeme planı konulması gerekiyor. Bu önceliklerin yerine oturması açısından son derece önemli.

2) İkinci olarak, sermaye hareketlerini düzenleyen kuralların gözden geçirilip aşırı hareketliliği yavaşlatacak kısa vadeli spekülasyon yatırımları caydıracak bir takım önlemler alınması gerekmektedir.

3) Tarım sektörünün kaçınılmaz rasyonalizasyonunun, hem sektörü gözden çıkarmadan hem de tarımda istihdamda çok hızlı bir düşüşe neden olmadan yapılması gerekiyor. Türkiye'de işgücünün % 40'ının tarımda istihdam ediliyor olması normal bir durum değildir. Ama bu oranın birden bire, gerekli sosyal önlemler alınmadan, hızla düşmeye başlaması da çok sakıncalı. Ayrıca, tarım Türkiye'de bir çok olanakları olan bir alan. Mesela ekolojik tarım önemli bir istihdam ve döviz geliri kaynağı olabilir.

4) Daha etkin ve daha adil bir büyüme politikası içinde ihracat sektörünün önemli bir rol oynaması mutlaka gerekli. İç pazarın rekabete açık olması da etkinliği sağlamanın önemli bir koşulu. Bununla birlikte, Türkiye'nin teknolojiye ve eğitime yatırım yapmadan, üretici yatırımları desteklemeden dış pazarlarda rekabet etmeye kalkması, onu kaçınılmaz olarak bir ucuz, vasıfsız ve vazgeçilebilir emek ülkesi haline getirecektir. Sahip olduğumuz büyük iç pazara sırtını dönmüş bir gelişme politikasının mantığını anlamak mümkün değildir.

5) Önceliklerin nasıl belirleneceği ise, doğrudan doğruya politik bir konudur. Bugünkü, tamamen alacaklı çıkarlarına, yani finans kesimine endekslenmiş öncelik yapısına karşı, tarım ve sanayi kesimindeki üreticilerin çıkarlarını dikkate alan bir yapının

gelişmesi, bu yönde talepleri dile getiren bir toplumsal ittifakın ortaya çıkmasına bağlıdır. Siyasi partilerin, siyasi iktidarın ve sivil toplum örgütlerinin tavrı da çok önemlidir. Özellikle reel kesimin mağdurlarının, aralarındaki çıkar farklılıklarını geri plana iterek ortak bir cephe oluşturabilmeleri çok önemli. Eğer böyle bir cephe oluşur ve taleplerini toplumun sesi çıkmayan kesimlerinin taleplerine de yer verecek şekilde ifade ederse, içinde bulunduğumuz çok ciddi politik temsil krizi de ekonomik krizle birlikte çözülebilir. Bunların yanında ;

1) ESK çok acil olarak yoksulluk gündemiyle toplanmalıdır.

2) Kayıtdışı çalışmaya ve çalıştırmaya yol açan vergi ve sigorta primleri belirli bir süre için yeniden gözden geçirilmelidir.

3) İş güvencesi acilen yasalaştırılmalıdır.

4) 102 sayılı ILO sözleşmesinde yer alan ve 9. sigorta kolu olan aile yardımı sigortası hâyata geçirilmelidir.

5) Zorunlu Tasarruf Fonunda biriken paralar acilen hak sahiplerine ödenmelidir. Bu paralar perakende piyasalarına da canlılık getirecek ve sonuçta tasarruf ilkesi amacına ulaşmış olacaktır.

6) Haksız rekabete neden olan tekstil ve demir-çelik mamullerinin ithalatı kontrol altına alınmalı ve bu amaçla kurulan ihtisas gümrüklerine işlerlik kazandırılmalıdır.

7) Kamuda ve kamu ihalelerinde yaşanan yolsuzluğu önlemek için e-devlet uygulamasına geçilmelidir.

8) İhracatta ABD kotalarının kalkması ve bavul ticaretinde navlun kolaylığı getirmesi için gerekli düzenlemeler yapılmalıdır.

9) Özellikle yaşadığımız ağır kriz şartları gözönünde bulundurularak, borçların tahsilinde, işletmenin kapanmasına neden olabilecek haciz işlemlerine fırsat verilmemelidir.

10) İç tüketimi arttırmak için KDV oranları düşürülmeli ve ayrıca gelir vergisi oranlarının düşürülerek verginin tabana yayılması sağlanmalıdır.

11) Dahilde işleme rejimi mutlaka kontrol ve denetim altında tutulmalıdır.

12) İşsizlik sigortası uygulaması öne çekilmeli, kapsamı, yararlanma koşulları ve işsizlik ödeneği, amacına ve Türkiye'nin bugünkü koşullarına göre yeniden uyarlanmalıdır.

13) Özelleştirilen işletmelerde işlerini kaybedenler öncelikli olarak işe yerleştirilmelidir.

Özelleştirildikten sonra borç ve üretim taahhütlerini yerine getirmemiş, üretimde kalma şartlarına uymamış, işçi çıkarmış işletmeler, ekonomiye kazandırılmak için yeniden değerlendirilmelidir.

İşsizliğin Birey Üzerindeki Etkileri Ve Toplumsal Maliyeti

Tarkan ZENGİN

Eğitim Müdürü

TÜRK HARB – İŞ SENDİKASI

İşsizlik, insanların çalışma gücü ve isteğine sahip olup da iş bulamamasıdır. Sahip oldukları işten kendi iradesi ile ya da iradesi dışında ayrılanlarda işsiz sayılmaktadır. Ülkemizin önemli sorunlarından biri olan işsizlik yalnızca gelir kaybına mı neden olur? Elbette hayır. Ancak işsizliğin genellikle gelir kaybına neden olması üzerinde durulur. Oysa işsizliğin toplumsal maliyeti çok yüksek olan psikolojik ve sağlığı bozucu etkileri vardır. Bu yazıda işsizliğin sebeplerini değil, sonuçlarının birey ve toplum düzeyindeki etkilerini anlatmaya çalışacağız.

Ülkemizde yıllardan beri yaşanan ve son dönemde iyice su yüzüne çıkan ekonomik kriz, işsizliği artırarak sosyal bir kriz yaşama ihtimali ile karşı karşıya bıraktı bizleri. Ailelerin ekonomik dramlarını seyrederek olduk. İşsiz kalan aile reisleri, çöpten sebze-meyve toplayan insanlar, aç kalan çocuklar, intihar eden anneler-babalar, halk ekmek kuyrukları sosyal bir dramın habercileri değil mi?

Siyasetçilere olan güvenin azalması, başbakanlığın önündeki protestolar, milletvekillerinin halkın arasına girmeye cesaret edememeleri, halkın devlete küskün olması işsizliğin sonucu değil midir?

İşsizliğin İnsan Psikolojisi Üzerindeki Etkileri

Çalış(a)mamak ya da işsiz kalmak ekonomik güvencenin kaybolması demektir. Ekonomik güvencenin kaybı ailenin temel gıda ihtiyaçlarının giderilmesini sağlayan gelir kaynağının ortadan kalkması demektir. Bu da kişinin aile içindeki belirleyici rolünün kaybolması demektir. Ailesini geçindiremeyen bireyin "ailenin rızkını sağlayan kişi" rolü sona erer. Araştırmalar, özellikle uzun süreli işsizliklerde aile krizlerinin ve boşanmaların yaşandığını, işsizlerin çocuklarının okulda başarısız olduklarını göstermektedir.

İş, bireyin bir şeyler yapma ihtiyacının tatmin edildiği olgudur. İşini kaybeden birey, bu tatmin duygusunu yitirmesinden dolayı kendi içinde iletişim çatışmaları yaşamaktadır. İş yapmanın insana sağladığı önemli faydalardan biri de topluma yararlı olma, işe yarama (önemli olma) duygusudur. İşsizlik bireyde işe yaramama, topluma faydalı olamama duyguları oluşturarak kişiyi psikolojik bir yalnızlığa iter.

İşsizlik, bireyin sosyal çevreden ve iş arkadaşlarından ayrılmasına sebep olur. Zira kişi işe yaramadığını, bunun için işten atıldığını düşünmektedir. Yalnızlık ve itilmişlik duygusu bireyi intihara, alkol ve uyuşturucu bağımlılığına itmektedir. Araştırmalar göstermektedir ki ekonomik krizlerin yaşandığı dönemlere bağlı olarak ortaya çıkan işsizlik sebebiyle, psikologlara giden hastaların sayısı ve psikolojik bozukluklar önemli ölçüde artmaktadır. İşsizliğin yoğun olduğu dönemlerde kliniklerde psikolojik tedavi gören hasta sayısı artmaktadır.

İşsizleri en fazla rahatsız eden duygulardan biri de "belirsizlik duygusu"dur. Bu duygu araştırmalara göre işsizleri önemli ölçüde rahatsız etmektedir. Zira işsizler yeni bir iş bulup bulamayacakları konusunda belirsizlik yaşamaktadır. Belirsizlik ve topluma yaramama duygusu işsizleri, kendi yaşamları üzerindeki denetimlerini kaybetmiş, geleceği planlama gücünü çeken bir karaktere büründürmektedir. Ülkemizde yaşanan özelleştirmeler diğer kamu kuruluşlarında çalışan bireyleri 'belirsizlik duygusu' içine atarak, çalışanlar üzerinde psikolojik rahatsızlıklar oluşturmakta ve çalışanların geleceği planlama gücünü çekmesine sebep olmaktadır.

İş yapmak ve çalışmak bir çalışanın hayatında ne kadar önemli hale gelmiş ise, işsizlik sonucunda içine düşülecek psikolojik

sorunlar da o ölçüde büyük olacaktır. Ülkemizde özellikle kamu kesiminde çalışan işçilerin işine büyük önem verdikleri bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla kamu kesiminde çalışan bireylerin zorunlu emekli edilmeleri ya da işten çıkarılmaları büyük psikolojik sorunlara yol açacak, ülkemizin altından kalkamayacağı toplumsal bir maliyet getirecektir.

İşsiz kalan birey kendine saygıyı yitirebilir. Bir iş yapmanın verdiği tatmin duygusundan yoksun kalan kimsenin özsaygısı zedelenmektedir. Bireylerin işsiz kalmalarının kendi suçları olduğu şeklinde toplumsal önyargılar, özsaygının zedelenmesine sebep olmakta ve işsizleri suçluluk duygusuna itmektedir.

Stres

İşsizlik, bireyin stres hormonlarının faaliyetlerini artırır. Stres içinde yaşayan bireyde gerilim, uykusuzluk ve sinirlilik durumları ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu durum kişinin ailesi ve toplumla ilişkilerinin bozulmasına sebep olmaktadır. Araştırmalara göre ekonomik kriz dönemlerinde, stres ve rahatsızlıklar erkeklerde daha çok 35-54 yaş, kadınlarda ise, 25-44 yaş arasında görülmektedir. Ailesinden ve sosyal çevresinden destek görenler daha az strese girmektedirler.

Sağlık Sorunları

Çeşitli dönemlerde yaşanan ekonomik krizler sonucu bazı araştırmaların ortaya koyduğu verilere göre işsizlik aşağıdaki sağlık sorunlarına neden olmaktadır:

- *Beslenme bozuklukları;
- *Kas yapısının zayıflaması;
- *Vücut direncinin zayıflaması;

- *Bulaşıcı hastalıkların artışı;
- *Salgın hastalık tehlikesinin artması;
- *Mide-bağırsak rahatsızlıkları, kalp ve dolaşım hastalıkları;
- *Tansiyon, kolesterol vb. sağlık göstergelerinde değişmeler;
- *Direncin azalması ve kötü bakım nedeniyle deri hastalıklarında artış;
- *Bebek ve çocuk ölümlerinde artış;
- *İş yapma gücünün azalması.

Terör

Araştırmalar, işsizliğin bireyin "toplumun bir üyesi olduğunun bilincine varacağı maddi temelden" yoksunluk anlamına geldiğini vurgulamakta ve bu temelden yoksun olan kimselerin başka arayışlara yönelmesine neden olabileceğini belirtmektedir. Özellikle işsizliğin gençlerde başıboşluk, alkol, uyuşturucu gibi kötü alışkanlıklar ile suç işleme eğilimini artırdığı ve gençlerin teröre bulaşmalarına nedene olduğu bilinmektedir.

Sonuç

Sosyal çatışmaların sebeplerinden biridir işsizlik. Braginsky işsizliğin, sosyal çatışmalarda artışa ve ahlaki çöküntüye neden olarak toplumsal dengeleri derinden sarsabilecek etkileri de beraberinde getirebildiğini söylemektedir. Bu bakımdan iktidarın, kamuyu küçültelim, işçileri kapının önüne koyalım derken, işsizliğin getireceği bu toplumsal maliyeti göz önünde bulundurması gerekir. Hükümetin popülist politikalar yerine ileriye dönük işsizliği önleyici tedbirler alması gerekir. Türkiye gibi ezilen halk kesimlerinin sesine kulak vermenin lüks ve lütuf sayıldığı bir ülkede, bizim semimizin duyulmasını beklemek hayal mi acaba?

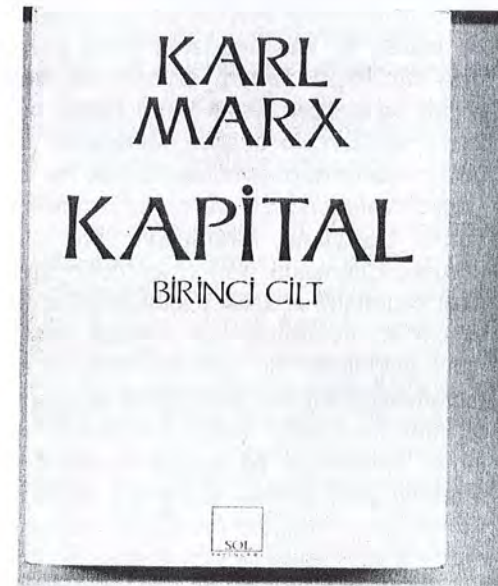

Nispi Artı-Nüfus ya da Yedek Sanayi Ordusu (KAPİTAL'den bir parça)

Karl MARX

KAPİTAL:Çev.Alaattin BİLGİ

Ankara: Sol Yayınları, 1997.(5.bsk)Cilt: 1,s.599-617

Karl Marx ve "Das Kapital" önemlidir. Sendikalar, sendikacılar ve özellikle sendika uzmanları için çok önemlidir. Siyasal çizgileri ne olursa olsun her uzman " Kapital " i okumalı, anlamalı ve yorumlamaya çalışmalıdır. Kapitalizmi ücretli emeğin gözünden çözümlemenin nasıl yapılabileceği, yolu , yordamı, bu üç ciltlik dev eserde (3 kitaplık "Artı-Değer Teorileri " seti de dahil edilirse dört ciltlik) bulunacaktır. Eser, Alaaddin BİLGİ ' nin onbeş yıllık emek ve yetkin çevirisi ; SOL Yayınları'nın farklı dillerden karşılaştırmalı çeviri denetimi ve redaksiyonu tekniği ile Türkçe'ye kazandırılmıştır. Bu kitap her sendika kitaplığında bulunması gereken başvuru kaynağıdır.

Dönemin egemen iktisat literatürü işsizlik ve yoksulluğu, "Malthusyan nüfus [un geometrik] artışı" ve bundan kaynaklanan nüfus fazlalığı teorisi ile açıklamaya ve kapitalizmin bu konuda hiçbir kusuru olmadığını ispatlamaya çabalamaktadır. Buna karşı olarak Marx, nüfusun fazlalığından değil kapitalizmin varlığını sürdürebilmesi için nispi artı nüfus yaratmak zorunda olduğundan, bu nedenle kapitalizm oluşturma işsizlik açlık ve sefaletin kaçınılmaz olduğundan söz etmektedir. Aşağıda verilen bölüm, Marx'ın işsizlik üzerinde görüşünün en temel belgelerinden biridir. Parça' nın dipnot ve ekleri verilmemiştir. Teori bir bütün olarak "Kapital"den izlenmelidir.

İbrahim GÜLER/ Editör

-GİTTİKÇE ARTAN ÖLÇÜDE NİSPİ ARTI-NÜFUS ÜRETİMİ YA DA YEDEK SANAYİ ORDUSU

Sermaye birikimi, başlangıçta yalnızca bir miktar büyümesi olarak görünmekle birlikte, daha önce de gördüğümüz gibi, değişmeyen kısımda değişen kısmın aleyhine devamlı bir artış göstererek, bileşiminde gitgide artan bir nitel değişme ile gerçekleşir.

Özgül kapitalist üretim tarzı, emeğin üretme gücünde buna uygun düşen gelişme ve sermayenin organik bileşiminde bu yüzden meydana gelen değişme, yalnızca birikimin ilerlemesine ya da toplumsal servetin büyümesine ayak uydurmakla kalmaz. Bunlar çok daha büyük bir hızla gelişirler; çünkü basit birikim, toplam toplumsal sermayedeki mutlak artış, bu toplamı meydana getiren bireysel sermayelerin merkezileşmesi ile birlikte olur, ve ek sermayenin teknolojik bileşimindeki değişme, başlangıç sermayesinin teknolojik bileşimindeki değişiklik ile el ele gider. Bu yüzden, birikimin ilerlemesiyle, değişmeyen sermayenin değişen sermayeye oranı değişir. Başlangıçta diyelim 1 : 1 iken, bundan sonra sırayla 2 : 1 , 3 : 1 , 4 : 1 , 5 : 1 , 7 : 1 vb. haline gelir, yani sermaye artmaya devam ederken, toplam değerinin 1/2'si yerine yalnızca 1/3, 1/4, 1/5, 1/6, 1/8 vb. oranında emek-gücüne dönüştüğü halde, 2/3, 3/4, 4/5, 5/6, 7/8 oranlarında olmak üzere üretim araçlarına dönüşür. Emeğe olan talep, sermayenin bütünü ile değil, ancak değişen kısmının miktarıyla belirlendiğine göre, bu talep, daha önce varsayıldığı gibi toplam sermayedeki artış ile orantılı olarak artacağına, gittikçe küçülen şekilde düşer. Emeğe olan talep, toplam sermayenin büyüklüğü nispetinde ve büyüklüğün artması ölçüsünde artan bir hızla düşer. Toplam sermayenin büyümesi ile birlikte değişen kısmı, yani onunla birleşen emek de büyür, ama bu her zaman küçülen bir oranda olur. Birikimin belli bir teknik temel üzerinde, üretimi basit bir şekilde genişletme görevini yerine getirdiği duraklama dönemleri kısılır. Belli sayıda ek işçiyi emebilmek, ya da hatta, eski sermayenin devamlı başkalaşımı nedeniyle, zaten işbaşında olanların çalışmaya devam etmelerini sağlamak için, toplam sermaye birikiminin yalnızca hızlı olması yetmez, bu hızın her zaman artan oranda olması gerekir. Öte yan-

dan, bu artan birikim ve merkezileşme, sermayenin bileşiminde yeni bir değişimin, yani sermayenin değişmeyen kısmına oranla değişen kısmında daha hızlı bir küçülmenin kaynağı olur. Toplam sermayenin artış hızıyla birlikte giden ve bu artıştan daha hızlı hareket eden, değişen kısımdaki bu hızlı nispi küçülme, öteki kutupta ters bir şekil alır; işçi nüfusunda mutlak bir artış olduğu görüntüsünü verir ve bu artış her zaman, değişen sermayeden ya da iş sağlayan araçların kitlesindeki yükselmeden daha hızlı hareket ediyor gibidir. Ama aslında, bu nispi aşırı emekçi nüfusu, yani sermayenin kendisini genişletmesi için gerekli olandan çok daha fazla bir emekçi nüfusu, bu yüzden de bir artı-nüfusu kendi enerjisi ve büyüklüğü ile doğru orantılı olarak durmadan üreten şey, kapitalist birikimin ta kendisidir.

Toplumsal sermaye, bütünlüğü içersinde ele alındığında, birikim hareketinin, onun bütünü az ya da çok etkileyen devresel değişimlere yol açtığı, bazen de geçirdiği çeşitli evreleri aynı anda farklı üretim alanlarına dağıttığı görülür. Bazı alanlarda, basit merkezileşmenin sonucu olarak, sermayenin mutlak büyüklüğünde bir artış olmaksızın, bileşiminde bir değişiklik olur; diğer bazı alanlarda ise, sermayedeki mutlak büyüme, değişen kısımdaki, yani bu kısmın emdiği emek-gücündeki mutlak azalma ile birlikte olur; gene bazı üretim alanlarında, sermaye, kendi teknik temelinde bir süre büyümeye devam eder ve bu büyümeyle orantılı olarak ek emek-güçlerini kendisine çeker, oysa bir başka zaman, organik bir değişiklik geçirir ve değişen kısmı azalır; bütün bu alanlarda, sermayenin değişen kısmındaki artış ve dolayısıyla çalıştırdığı emekçi sayısı, her zaman, şiddetli dalgalanmalar ve geçici artı-nüfus üretimine bağlanmış durumdadır; bu artı-nüfus üretimi, çalışmakta olan emekçilerin işten atılması biçiminde açık bir şekilde olabileceği gibi, ek emekçi nüfusunun her zamanki kanallardan daha güç emilmesi şeklinde, daha az gerçek olmamakla birlikte, göze daha az çarpan bir biçimde de olabilir. Halen işlemekte olan toplumsal sermayenin büyüklüğü ve artış derecesi, üretimin boyutlarıyla, çalıştırılan emekçi kitlesindeki artış, bunların üretkenliklerindeki gelişme ve bütün zenginlik kaynaklarındaki çoğalma ve yoğunlaşma ile birlikte, emekçilerin sermaye tarafından çekilmesi hareketinin boyutlarında

bir büyüme olduğu gibi, gene sermaye tarafından itilmelerinin boyutlarında da bir büyüme görülür; sermayenin organik bileşimindeki ve teknik şeklindeki değişimin hızı artar, gittikçe artan sayıda, üretim alanı bazen aynı anda, bazen de başka başka zamanlarda bu değişimin etkisi altında kalır. Bu nedenle, emekçi nüfus, kendi yarattığı sermaye birikimi ile birlikte, kendisini nispi ölçüde fazlalık haline getiren, nispi artı-nüfus haline çeviren araçları üretmiş olur; ve o, bunu, her zaman artan boyutlarda yapan gelişmeyle birlikte, sermayenin ani genişleme gücü de büyür; bu büyümenin nedeni, salt işlemekte bulunan sermayenin esnekliğindeki artış olmadığı gibi, sermayenin yalnızca esnek bir kısmını oluşturduğu mutlak toplumsal servetin büyümesi, ya da bu servetin büyük bir kısmını her türlü özel dürtü altında ve derhal, ek sermaye şeklinde üretimin emrine veren kredi sistemi de değildir; şimdi artık, artı-ürün kitlesinin büyük bir hızla ek üretim araçlarına dönüşmesini sağlayan, üretim sürecinin makine, ulaştırma araçları vb. gibi teknik koşulları da bu büyümenin bir nedenidir. Birikimdeki ilerleme ile kabına sığmayacak duruma gelen ve ek sermayeye dönüştürülebilen toplumsal servet kitlesi, pazarı birdenbire genişleyen eski üretim kollarıyla, eski üretim kollarının gelişmesiyle gereksinme duyulan demiryolları vb. gibi yeni açılmış üretim kollarına büyük bir hızla akar. Bütün bu gibi durumlarda, büyük insan kitlelerinin diğer alanlardaki üretimin hacmine zarar vermeksizin, birdenbire önemli noktalara kaydırılması olanağı elde bulundurulmalıdır. Aşırı nüfus böyle bir kitleyi sağlar. Büyük sanayinin izlediği kendine özgü yol, yani (daha küçük dalgalanmalarla kesilen) on yıllık devresel dalgalanma, ortalama canlılık dönemleri, yüksek yoğunlukta bir üretim, bunalım ve duraklama, yedek sanayi ordusunun ya da artı-nüfusun durmadan meydana gelmesine, bunun az ya da çok ölçüde emilmesine ve tekrar meydana gelmesine dayanır. Ayrıca sanai devresel dalgalanmaların çeşitli evreleri artı-nüfusu sağlar ve bunun yeniden-üretimine en canlı öğelerinden birisi halini alır. Büyük sanayinin, insanlık tarihinin daha önceki dönemlerinde görülmeyen bu kendine özgü yolu, kapitalist üretimin çocukluk döneminde de olanaksızdı. Sermayenin bileşimi ancak çok yavaş değişmiştir. Bu nedenle sermaye birikimi ile buna tekabül eden emek talebindeki bir büyüme, bütünüyle ele alındı-

ğında, aynı hızda ilerlemiştir. Modern zamanlara göre birikimdeki ilerleme daha ağır olduğu gibi, sömürülebilir emekçi nüfusun doğal sınırları ile de karşılaşmıştı; bu sınırlar, ancak daha sonra görülecek zora dayanan yollarla ortadan kaldırılıyordu. Üretimin boyutlarındaki düzensiz genişlemeler, aynı şekilde beklenmedik daralmaların da önkoşuludur; bu daralma, tekrar genişlemeye yol açar, ama el altında hazır insan malzemesi olmadan, emekçi sayısında, nüfusun mutlak büyümesinden bağımsız bir artış olmadan, üretimin boyutlarında genişleme olamaz. Emekçi sayısındaki bu artış, emekçilerin bir kısmını durmadan "serbest hale getiren" basit bir süreçle, üretimdeki artışa oranla çalıştırılan emekçi sayısını azaltan yöntemlerle gerçekleştirilir. Demek oluyor ki, büyük sanayinin bütün hareket şekli, emekçi nüfusun bir kısmını, sürekli olarak, işsiz ya da yarı-işsiz insanlar haline getirmeye dayanıyor. Ekonomi politüğün yüzeyselliği, kendisini, sanai devresel dalgalanmaların salt bir belirtisi olan kredi hacmindeki genişleme ve daralmayı bunların nedeni olarak görmesiyle de ortaya koyar. Tıpkı belirli bir hareketle fırlatılmış bulunan gökcisimlerinin her zaman bunu yinelemeleri gibi, bir kez bu birikimi izleyen genişleme ve daralma hareketi içine sokulan toplumsal üretim için de durum aynıdır. Sonuçlar, sırası gelince, neden halini alırlar ve durmadan kendi koşullarını yeniden-üreten sürecin tümü içerisindeki değişik olaylar, devresel bir şekle bürünürler. Bu devresellik bir kez yerleşti mi, nispi artı-nüfusun yaratılmasını - yani sermayenin kendisini genişletmesi için gerekli olandan fazla bir nüfusun meydana gelmesini-ekonomi politüğün kendisi bile, büyük sanayinin zorunlu bir koşulu olarak görür.

Oxford'da ekonomi politik profesörü olup sonradan İngiliz sömürgeler bakanlığında çalışan H. Merivale diyor ki: "Diyelim ki, bunalımlardan birisi sırasında ulus, bu fazla işçinin birkaç yüzbininden göç yoluyla kurtulma çabasına düştü; sonuç ne olur? Emeğe olan ilk talepte, bir açık ile karşılaşılacaktır. Yeniden-üretim ne kadar hızlı olursa olsun, yetişkin işçi kaybının yerine konulması birkaç kuşak boyu alacaktır. Şimdi bizim fabrikatörlerimizin kârı, her şeyden önce, talebin bol olduğu sırada bolluk anından yararlanarak, işlerin durgun olduğu zamanlarda uğranılacak kaybı karşılama gücüne dayanıyor. Bu gücü onlara veren tek

şey, makine ile el emeği üzerindeki egemenlikleridir. Ellerinin altında her zaman hazır işçi bulunmalı, pazarın durumuna göre işlerini bazen hızlandıracak, bazen de yavaşlatacak güce sahip olmalıdırlar, aksi takdirde, ülkenin servetinin dayandığı rekabet yarışındaki üstünlüklerini devam ettiremezler." Malthus bile, bu aşırı nüfusu, dar görüşlülüğüne uygun olarak, işçi nüfusunda meydana gelen nispi fazlalık ile değil de, bu nüfustaki mutlak aşırı çoğalmayla açıklamakla birlikte, büyük sanayi için bir zorunluluk olarak görmektedir. Şöyle diyor: "Başlıca geçim kaynakları sanayi ve ticaret olan bir ülkedeki emekçi sınıfı arasında, evlilik konusunda basiretli tutum ve alışkanlıklar eğer fazla ileri götürülecek olursa, bu ülke için zararlı olabilir. ... Nüfusun yapısı ve niteliği gereği, işçiler arasındaki bir artış, özel bir talep sonucu, pazara, 16 ya da 18 yıl geçmeden getirilemez, oysa gelirin tasarruf yoluyla sermayeye çevrilmesi çok daha hızlı olabilir; emeğin bakım ve devamı için gerekli fon miktarındaki artış, bir ülkede, her zaman, nüfus artışından daha hızlı olabilir." Ekonomî politik, böylece, emekçilerin devamlı bir nispi artı-nüfus üretiminin, kapitalist birikim için zorunlu olduğunu gösterdikten sonra, şimdi de yaşlı bir bakire kılığına bürünerek "beau ideal"* (eşsiz güzel) bir kapitalistin ağzından, kendi yarattıkları ek sermaye tarafından sokağa atılan fazlalıklara hitaben şu sözleri rahatlıkla söyleyebilir: "Yaşamanız için gerekli sermayeyi artırmakla biz fabrikatörler, sizin için elimizden geleni yapıyoruz, siz de sayınızı geçim araçlarına göre ayarlayarak, sizlere düşeni yapmalısınız."

Ne var ki, kapitalist üretim, doğal nüfus artışının sağladığı kullanıma hazır emek-gücü miktarıyla asla yetinemez. O, rahatça at oynatabilmesi için bu doğal sınırların dışında yedek bir sanayi ordusunun bulunmasını ister.

Bu noktaya kadar, değişen sermayedeki artış ya da azalışın, çalıştırılan emekçi sayısına sıkı sıkıya denk düştüğü varsayılmıştı.

Değişen sermaye arttığı halde sermayenin komutası altındaki emekçi sayısı aynı kalabilir ve hatta düşebilir. Bireysel emekçi daha fazla emek sağladığı ve bu nedenle ücreti arttığı takdirde, emeğin fiyatının aynı kalması ya da emek kitlesindeki azalmadan daha yavaş düşme göstermesine karşın, böyle bir durum ortaya

çıkabilir. Bu durumda değişen sermayedeki artış, daha fazla emeğin göstergesi olur, ama çalıştırılan daha fazla emekçinin göstergesi olmaz. Gider aynı kalmak üzere, çok sayıda emekçi yerine, daha az sayıda emekçiden, belli miktarda emek sızdırmak her kapitalistin mutlaka çıkarınadır. Çok emekçi çalıştırılması halinde, değişmeyen sermaye harcaması, harekete getirilen emek kitlesi ile orantılı olarak artar, oysa az emekçi çalıştırılması halinde bu artış çok daha azdır. Üretimin boyutları ne kadar geniş olursa, bu dürtü o kadar kuvvetli olur. Bunun gücü, sermaye birikimi ile birlikte artar.

Kapitalist üretim tarzı ile emeğin üretken gücündeki gelişmenin -bunlar, birikimin hem nedeni ve hem de sonucudur-kapitaliste, aynı değişen sermaye yatırımı ile, her bireysel emek-gücünü (genişlik ya da yoğunluk bakımından) daha büyük ölçüde sömürme yoluyla, daha fazla emeği harekete geçirme olanağını sağladığını görmüş bulunuyoruz. Ayrıca, kapitalistin, giderek artan ölçüde hünerli işçi yerine daha az hünerli işçi koyarak, olgun emek-gücü yerine henüz olgunlaşmamış emek-gücü, erkek yerine kadın, yetişkin yerine genç ya da çocuk çalıştırarak, aynı sermaye ile daha büyük emek-gücü kitlesi satın aldığını da görmüş bulunuyoruz.

Bu nedenle bir yandan, birikimdeki ilerleme ile, daha büyük bir değişen sermaye, daha fazla emekçi çalıştırmaksızın daha fazla emeği harekete geçirmekte, öte yandan da, aynı büyüklükte bir değişen sermaye, aynı emek-gücü kitlesi ile daha fazla emeği harekete geçirmekte; ve en sonu, daha yüksek emek-gücünün yerini, daha çok sayıda düşük emek-gücü almaktadır.

Nispi artı-nüfus üretimi ya da emekçileri serbest duruma getirme işlemi, bu nedenle, birikimin ilerlemesiyle birlikte ortaya çıkan ve bu ilerlemeyle hız kazanan üretim sürecindeki teknik devrimlerden daha büyük bir hızla devam etmektedir. Üretim araçları, büyüklük ve etki güçleri bakımından artarken, daha az emekçi çalıştırma araçları haline geldikleri gibi, bu durum, bir de, emeğin üretkenliğindeki artış oranında, sermayenin emek arzını, emekçi talebinden daha büyük bir hızla yükseltmesi gerçeğiyle değişikliğe uğratılır. Bir yandan, işçi sınıfının çalışan kesiminin aşırı çalışması yedek

ordunun saflarını şişirirken, öte yandan da bu yedek ordunun rekabet yoluyla çalışanlar üzerindeki artan baskısı, bunları, aşırı çalışmaya boyun eğmek ve sermayenin diktası altına girmek zorunda bırakır. İşçi sınıfının bir kesiminin aşırı çalışmayla diğer kesimi zorunlu bir işsizliğe mahkum etmesi ve bunun tersi, bireysel kapitalistleri zenginleştirmenin bir aracı halini aldığı gibi, aynı zamanda da, yedek sanayi ordusu üretimini, toplumsal birikimin ilerlemesine uygun düşecek ölçüde hızlandırır. Nispi artı-nüfusun meydana gelişinde, bu ögenin ne denli önemli olduğu, İngiltere örneğinde görülür. Emekten tasarruf konusunda bu ülkenin sahip olduğu araçlar pek büyüktür. Gene de, eğer yarın sabah, çalışma, usa-uygun sınırlara indirilse ve bu, yaş ile cinsiyete göre işçi sınıfının çeşitli kesimlerine orantılı olarak dağıtılsa, mevcut işçi nüfusu, ulusal üretimi bugünkü ölçüde yürütmeye kesinlikle yetmezdi. Şimdi "üretken olmayan" büyük emekçi çoğunluğunun, "üretken" hale getirilmesi zorunlu olurdu.

Bütünü ile alındığında, genel ücret hareketleri, tamamıyla, yedek sanayi ordusunun genişleme ve daralmasıyla düzenlenir ve bu da, sanai çevrimin devresel değişmelerine uygun olarak meydana gelir. Ücret hareketleri, bu nedenle, işçi nüfusun mutlak sayısındaki değişmeler ile belirlenmeyip, işçi sınıfının faal ve yedek işçi ordusu şeklinde bölünüşünü gösteren değişen oranlarla nispi artı-nüfus miktarındaki artış ve azalmayla, bazen emilen, bazen serbest bırakılan işçi miktarıyla belirlenir. Emek arz ve talebini, sermayenin birbirini izleyen genişleme ve daralmalarına, sermaye genişlediği için bazen nispi olarak gereksinme-altı, sermaye daraldığı için bazen de gereksinme-üstü gibi gözüken emek pazarına göre düzenlemek yerine, sermaye hareketini, nüfustaki mutlak değişmelere bağımlı gibi göstermek isteyen ve birikimin ilerlemesiyle birbirini daha büyük bir hızla izleyen düzensiz dalgalanmalarla daha da karmaşık hale gelen on yıllık devirleri ve devresel dalgalanmalarıyla büyük sanayi için bu, gerçekten çok güzel bir yasa olurdu. Ne var ki, bu, yalnızca iktisatçıların bir dogmasıdır. Onlara göre ücretler, sermaye birikimi sonucu yükselir. Yüksek ücretler, çalışan nüfusu daha hızlı çalışmaya isteklendirir ve bu durum, emek pazarı çok dolu hale gelene ve dolayısıyla sermaye, emek arzına göre yetersiz kalana kadar sürer

gider. Ücretler düşer ve şimdi de madalyonun öteki yüzü ile karşı karşıya geliriz. Ücretlerin düşmesi sonucu işçi nüfusu yavaş yavaş azalır ve böylece sermaye bunlara göre yeniden çoğalır, ya da başkalarının yaptıkları açıklamaya göre, düşen ücretler ve buna karşılık işçilerin sömürülmesindeki artış tekrar birikimi hızlandırır ve bu arada düşük ücretler işçi sınıfının çoğalmasını engeller. Sonra tekrar, emek arzının talepten az olduğu zaman gelir, ücretler yükselir ve bu böyle sürer gider. Gelişmiş kapitalist üretim için ne nefis bir devrim tarzı! Ücretlerdeki yükselme sonucu, gerçekten çalışmaya uygun olumlu bir nüfus artışı olmadan önce, sanai kampanyasının sonuçlandırılması, savaşın verilip kazanılması için gereken süre çoktan geçip gitmiş olacaktır.

1849 ile 1859 yılları arasında İngiltere'nin tarım bölgelerinde hububat fiyatlarında bir düşmeyle birlikte ücretlerde önemli olmayan bir yükselme oldu. Örneğin, Wiltshire'da haftalık ücretler 7 şilinden 8'e, Dorsetshire'da 7 ya da 8 şilinden 9'a vb. yükseldi. Bu, savaş taleplerinin, demiryollarının çok geniş ölçüde yayılmasının, fabrikaların, madenlerin vb. neden olduğu, tarımsal artı-nüfusta olağanüstü bir göçün sonucuydu. Ücretler ne kadar düşse, çok önemsiz bile olsa bir artışın ifade ettiği oran o kadar yüksektir. Haftalık ücretler, diyelim, 20 şilinden 22 şiline yükselse, artış yüzde 10'dur: ama bu, yalnızca 7 şilin olup, 9 şiline yükselse, bu artış yüzde 28'dir, ve bu artış kulağa pek hoş gelir. Her yerde çiftlik sahipleri, homurdanmaya başlamışlar ve bu açlık-ücretlerine değinen Londra The Economist'i, ciddi bir tavırla, "a general and substantial advance"* diyerek çocukça laflar etmişti. Peki şimdi çiftlik sahipleri ne yapmışlardı? Dogmatik iktisatçı kafaların söyledikleri gibi, tarım emekçilerinin, bu parlak ödül sonucu ücretleri tekrar düşsün diye sayıca artmalarını ve çoğalmalarını beklemeliydiler? Daha fazla makine kullanmaya başladılar ve bir anda tarım işçileri, çiftçilerin gözünü bile doyuracak kadar yeniden çoğaldılar. Şimdi öncesine göre tarıma "daha fazla" sermaye, daha üretken şekilde yatırılmıştı. Bununla birlikte, emeğe olan talep, yalnızca nispi değil, mutlak olarak da azalmıştı.

Yukarda sözü edilen ekonomik masal, genel ücret hareketlerini, ya da işçi sınıfı arasındaki -yani toplam emek-gücü ile toplam

toplumsal sermaye arasındaki-oranı düzenleyen yasalar ile, işçi nüfusu çeşitli üretim alanlarına dağıtan yasaları birbirine karıştırmaktadır. Örneğin, uygun giden koşullar nedeniyle, eğer belli bir üretim alanında birikim özel bir canlılık gösterir ve bu alandaki kâr, ortalama kârdan yüksek olursa, ek sermayeyi buraya çeker ve emeğe olan talep arttığı için ücretler de yükselir. Yüksek ücretler, daha elverişli alana daha büyük bir işçi nüfusu çeker ve bu durum, burası emek-gücü ile doyana kadar devam eder; ücretler en sonu tekrar ortalama düzeye düşer ve eğer işçi akını çok fazla ise bu düzeyin altına bile iner. Bu durumda, söz konusu sanayi dalına emekçi göçü durmakla kalmaz, bunların yerleşmesi de sağlanır. İşte, ekonomi politikçiler, burada, ücretlerdeki artışla birlikte emekçi sayısındaki mutlak artışın, emekçi sayısındaki bu artışın ve nedenini gördüklerini sanırlar. Ama aslında onun gördüğü, yalnızca belli bir üretim alanındaki emek pazarının yerel dalgalanmalarıdır o, yalnızca, sermayesinin değişen gereksinmelerine göre işçi nüfusunun farklı yatırım alanlarına bölünmeleri olayını görmektedir.

Yedek sanayi ordusu, duraklama ve ortalama gönenç dönemlerinde faal emek-ordusunu baskı altında tutar, aşırı-üretim ve coşkunluk dönemlerinde bu faal ordunun isteklerini dizginler. İşte bu nedenle, nispi artı-nüfus emeğin arz ve talep yasasının üzerinde döndüğü eksendir. Nispi artı-nüfus, bu yasanın geçerlik alanını, sermayenin sömürü ve egemenlik faaliyetlerine mutlak şekilde uyan sınırlar içersinde tutar.

Burada, ekonomik savunucuların büyük yığıltıklarından bir tanesine yeniden değinmenin yeri gelmiş bulunuyor. Yeni makinelerin kullanılmaya başlaması ya da eskilerin genişletilmesi üzerine değişen sermayenin bir kısmının değişmeye çevrilmesini, sermayeyi "bağlayan" ve böylece emekçileri "açıkta bırakan" bu olayı, ekonomik savunucuların tamamen ters bir şekilde, sermayenin, emekçiler için "serbest bırakılması" şeklinde yorumladıkları anımsanacaktır. -Bu sonuncuların yüzüstü oldukları ancak şimdi tamamıyla anlaşılabilir. Serbest bırakılan emekçiler, makinenin yol verdiği emekçiler değildir; bunların gelecekte yerini alacak olan yetişen kuşaklar ile, sanayinin eski temel üzerindeki

normal gelişmesiyle rahatça emebileceği emekçiler de serbest hale gelmişlerdir. Şimdi işte bunların hepsi "serbest hale getirilmiştir" ve kendisine iş arayan her yeni sermaye, bunlara rahatça el atabilir. Eğer bu sermaye, pazardan makinenin buraya attığı kadar emekçi çekmeye yeterli ise, bu emekçileri ya da başkalarını çekmiş olmasının genel emek talebi üzerindeki etkisi sıfır olacaktır. Yok eğer daha az sayıda emekçiyi çalıştırabilecekse, fazla emekçi miktarı artar; daha büyük sayıda emekçi kullanırsa, emeğe olan genel talep, bu "serbest bırakılanların" üzerinde kullanılan fazlalık ölçüsünde artar. Yatırım peşinde olan ek sermayenin, genel emek talebinde bir başka durumda yaratabileceği canlılık, bu yüzden, makine nedeniyle işlerinden edilen emekçiler ölçüsünde etkisiz hale getirilmiş olur. Demek ki, kapitalist üretim mekanizması işleri öyle ayarlıyor ki, sermayedeki mutlak artışla birlikte, emeğe olan genel talepte aynı ölçüde bir artış olmuyor. Ve kendilerini yedek sanayi ordusuna sürgün eden geçiş dönemi boyunca işlerinden edilen emekçilerin, sefalet, ıstırap ve belki de ölümleri karşısında bu savunucuların telafi dedikleri şey, işte budur! Ne emeğe olan talep, sermaye artışıyla eşdeğerdir, ne de emek arzı, işçi sınıfının artmasıyla eşdeğerdir. Ortada, iki bağımsız kuvvetin birbiri üzerindeki etkisi diye bir durum yoktur. Les des sont pipes. (* *Zarlar hilelidir*). Sermaye aynı anda, iki yanlı çalışmaktadır. Sermaye birikimi, bir yandan emek talebini artırırken, öte yandan emekçileri "serbest hale getirerek" emek arzını da artırmakta ve gene bu arada işsizlerin baskısı, çalışanları daha fazla emek harcamaya zorlamakta ve bu nedenle de emek arzını bir ölçüde emekçi arzından bağımsız hale getirmektedir. Emek arzı ve talebi yasasının bu esas üzerinde işlemesi sermayenin tahakkümünü tamamlamaktadır. İşte bunun için, emekçiler, daha fazla çalıştıkları, başkaları için daha fazla servet ürettikleri ve emeklerinin üretken güçlerinin artması ölçüsünde, sermayenin kendisini genişletmesine araçlık eden görevlerinin kendileri için gitgide daha asılsız ve güvenilmez bir durum almasının sırrını öğrenir öğrenmez; aralarındaki rekabetin yoğunluk derecesinin tamamıyla nispi artı-nüfusun baskısından ileri geldiğini anlar anlamaz; ve, kapitalist üretim ile ilgili bu doğal yasanın kendi sınıfları üzerindeki yıkıcı etkilerini ortadan kaldırmak ya da azaltmak için, çalışanlarla işsiz kalanlar arasında düzenli bir işbirliği

kurmak üzere işçi sendikaları ve benzeri yollara başvurur vuramaz, sermaye ile, kendisine dalkavukluk eden ekonomi politik, "ebedi" ve sözde "kutsal" arz ve talep yasası çiğneniyor diye feryadı basar. Çalışanlar ile işsizler arasındaki her yakınlaşma, bu yasanın "uyumlu" çalışmasını bozar. Ama öte yandan da, diyelim sömürgelerdeki gibi ters koşullar, bir yedek sanayi ordusunun yaratılmasını engelleyerek, işçi sınıfının kapitalist sınıfa mutlak bağımlılığını gerçekleştirmeyince, bu kez de, sermaye, mahut Sancho Panza'sı ile omuz omuza, "kutsal" arz ve talep yasasına karşı ayaklanır ve bunun kendisine ters düşen işleyişini, zorla ve devletin de işe karışmasıyla değiştirmeye kalkışır.

DÖRDÜNCÜ KESİM

-NİSPİ ARTI-NÜFUSUN FARKLI BİÇİMLERİ. GENEL KAPİTALİST BİRİKİM YASASI

Nispi artı-nüfus, olası her biçimde vardır. Her emekçi, ancak burada, yarı ya da tam işsiz olduğu zaman yer alır. Sınai çevrimin değişen evrelerinin zorladığı, bunalım sırasında, durgun zamanlarda tekrar kronik bir durum alan büyük devresel biçimler dikkate alınmazsa her zaman üç biçimi vardır: akıcı, saklı ve durgun.

Büyük sanayi merkezlerinde - fabrikalarda, manüfaktürlerde, demir döküm yerlerinde, madenlerde vb. emekçiler üretimin boyutlarına göre her zaman azalan oranda olmakla birlikte, bütünüyle alındığında çalışanların sayıları artacak şekilde büyük kitleler halinde bazen işten uzaklaştırılır, bazen de işe alınır. Burada artı nüfus akıcı biçimdedir.

Makinenin bir etmen olarak girdiği ya da yalnızca modern işbölümünün uygulandığı bütün büyük işyerlerinde olduğu gibi, gerçek anlamıyla fabrikalarda, olgunluk yaşına gelinceye kadar çok sayıda erkek çocuk çalıştırılır. Bu yaşa ulaşır ulaşmaz, bunların ancak pek azı, aynı sanayi kollarında iş bulmaya devam eder, çoğunluğu ise düzenli şekilde işten çıkarılır. Bu çoğunluk, akıcı artı-nüfusun bir ögesini oluşturur ve büyüklükleri, bu sanayi kollarının boyutlarına göre artar. Bunların bir kısmı, aslında, sermayenin peşine düşerek dış ülkelere göç

eder. Bunun sonuçlarından biri, İngiltere'de olduğu gibi, kadın nüfusun erkek nüfustan daha hızlı artmasıdır. Emekçi sayısındaki doğal artışın, sermaye birikiminin gereksinmelerini karşılamamakla birlikte, gene de bundan fazla olması çelişkisi, sermayenin kendi hareketinin özünde yatan bir çelişkidir. Sermaye her zaman çok sayıda genç emekçi, az sayıda yetişkin emekçi ister. Bu çelişki, işbölümünün kendilerini belli bir sanayi koluna bağlaması nedeniyle, binlerce işçi, işsiz durumdayken, işçi kıtlığından şikayet edildiği zamanki kadar göze batıcı değildir.

Ayrıca, emek-gücünün sermaye tarafından tüketilmesi o kadar hızlıdır ki, emekçi, yaşamının daha yarısında iken aşağı yukarı bütün ömrünü tüketmiş gibidir. Bu emekçi, ya fazlalıkların arasına katılır, ya da ıskalanın üst basamağından alt basamağına indirilir. En kısa ömre, büyük sanayi işçileri arasında rastlıyoruz. Manchester sağlık müdürü Dr. Lee şöyle diyor: "Manchester'da üst ortasında ... ortalama insan ömrü 38, oysa işçi sınıfında aynı ortalama 17'dir; bu sayılar, Liverpool için, 35'e karşı 15'tir. Bundan da hali vakti yerinde olan sınıfların insanlarına, daha az gözde yurttaşların kısmetine düşene oranla iki katı ömür bağışlandığı anlaşılıyor." Bu durumu doğrulamak için, proletaryanın bu kesimindeki mutlak artışın, bireylerin hızla tüketilmesine karşın, bunların sayılarını artıracak koşullar altında olması gerekir. Yani, işçi kuşaklarının hızla yenilenmeleri gerekir (ve bu yasa, nüfusun öteki sınıfları için geçerli değildir). Bu toplumsal gereksinme, büyük sanayi işçilerinin, içinde yaşadıkları koşulların zorunlu bir sonucu olan erken evlenmeler ve çocukların sömürülmesinin, bunların üretilmelerini kârlı bir iş haline getirmesiyle karşılanır.

Kapitalist üretim, tarım alanına el atar atmaz ve bu alanı ele geçirdiği ölçüde, tarımda kullanılan sermaye birikimi ilerlemekle birlikte, tarım emekçisine duyulan talep mutlak olarak azalır ve bu geri itme olayı tarım-dışı alanlarda olduğu gibi daha büyük bir çekimle telafi edilemez. Tarımsal nüfusun bir kısmı işte bunun için sürekli olarak kent ya da manüfaktür proletaryasına dönüşme noktasında ve bu dönüşüm için uygun koşulları bekler durumdadır. (Burada manüfaktür, her türlü tarım-dışı sanayi anlamında kullanılmıştır.) Bu nispi artı-nüfus

kaynağı böylece devamlı akış halindedir. Ama, kentlere doğru olan bu sürekli akış, kırsal bölgenin kendisinde daimi bir saklı artı-nüfus bulunmasını gerekli kılar ve bu artı-nüfusun büyüklüğü ancak akış kanalları olağanüstü genişliğe ulaştığı zaman belli olur. Tarım emekçisinin ücreti, bu nedenle, asgariye indirgenmiş durumdadır ve bir ayağı her zaman sefalet batağına saplanmış durumdadır.

Nispi artı-nüfusun üçüncü kategorisi, durgun artı-nüfus, faal emek-ordusunun bir kesimini oluşturmakla birlikte, bir işte çalışmaları son derece düzensizlik gösterir. Böylece, sermayeye, her an el altında bulunan bitip tükenmez bir emek-gücü deposu sağlar. Yaşam koşulları, işçi sınıfının ortalama normal düzeyinin altına düşer ve bu durum, onu, derhal, özel kapitalist sömürü kollarının geniş tabanı haline getirir. Azami çalışma süresi ve asgari ücret, bunların ayırdedici özelliğidir. Bunların başlıca şeklini, "ev sanayisi" başlığı altında görmüştük. Durgun artı-nüfus, büyük sanayi ile tarımdan ve, özellikle, elzanaatının yerini manüfaktüre, manüfaktürün makineye bıraktığı, çökmekte olan sanayi kollarından gelen, fazlalık halindeki kuvvetlerle beslenir. Birikimin hızı ve genişliği ile birlikte artı-nüfusun meydana geliş hızlandığı için, bu artı-nüfus da büyür. Ama aynı zamanda, işçi sınıfının genel artışında diğer öğelere göre daha büyük bir orana sahip olduğu için, bu sınıf içinde kendi kendini üreten ve sürdüren bir öge oluşturur. Gerçekten de, yalnız doğum ve ölümlerin sayıları değil, ailelerin mutlak büyüklükleri de ücretlerin yüksekliği ve dolayısıyla farklı emekçi kategorilerinin kullanabilecekleri geçim araçları miktarıyla ters orantılıdır. Kapitalist toplumun bu yasası, yabanılara ve hatta uygar sömürgecilere bile saçma gelebilir. Bu yasa, insanın aklına, bireysel olarak zayıf ve sürekli izlenip avlanan hayvanların sınırsız şekilde üremelerini getiriyor.

Nispi artı-nüfusun en dipteki tortusu, en sonu, sefalet alanında bulunur. Serseriler, suçlular orospular, tek sözcükle "tehlikeli" sınıflar dışında, bu toplum katı, üç kategoriye kapsar: *Birincisi*, çalışabilecek durumda olanlar. Her bunalımda yoksulların sayısının arttığını ve iş alanındaki her canlanma ile bunların da azaldığını görmek için İngiltere'deki yoksul istatistiklerine bir göz atmak yeterlidir. *İkincisi*, yetim ve

öksüz çocuklarla fakir fukara çocuklardır. Bunlar, yedek sanayi ordusunun adayları olup, örneğin 1860 gönenç dönemlerindeki gibi hızla ve çok sayıda faal emek-ordusuna katılırlar. *Üçüncüsü*, ahlak düşkünleri, zavallılar, çalışamayacak durumda olanlar, işbölümü nedeniyle uyum yeteneğinden yoksun kalmış çaresizler; normal emekçi yaşını aşan kimseler; sayıları tehlikeli makineler, madenler, kimyasal işler vb. ile artan sanayi kurbanları, sakatlar, sayrılar, dullar. Yoksulluk, faal emek ordusunun hastanesi, yedek sanayi ordusunun safrasıdır. Sefalet, nispi artı-nüfusla birlikte ürer ve biri diğerinin zorunlu koşuludur; artı-nüfusun yanı sıra yoksulluk, kapitalist üretimin ve zenginlik artışının bir koşulunu oluşturur. Bunlar, kapitalist üretimin faux frais'isi* (*Üretken olmadığı halde zorunlu olan maliyetler.* -ç).* arasında yer alırsa da, sermaye, bunun büyük kısmını, kendi omuzlarından kaldırıp, işçi sınıfı ile alt orta-sınıfın omuzlarına yüklemenin yolunu çok iyi bilir.

Toplumsal servet, işleyen sermaye, bu sermayenin büyüme ölçüsü ile hızı, ve dolayısıyla, proletaryanın mutlak kitlesi ve emeğin üretkenliği ne kadar büyük olursa, yedek sanayi ordusu da o kadar büyük olur. Sermayenin genişleme gücü ile, emrindeki emek-gücünün gelişmesi de aynı nedene bağlıdır. Bunun için, yedek sanayi ordusunun nispi büyüklüğü, servetin potansiyel enerjisi ile birlikte artar. Ama bu yedek ordunun faal orduya oranı ne kadar büyükse, sefaleti, çalışma sırasında katlandığı ıstırapla ters orantılı olan toplam artı-nüfusun kitlesi de o kadar büyük olur. En sonu, işçi sınıfının düşkünler tabakası ile yedek sanayi ordusu ne kadar yoğun olursa, resmî yoksulluk da o kadar yaygın olur. *Bu, kapitalist birikimin mutlak genel yasasıdır.* Diğer bütün yasalar gibi, bu da, işleyiş sırasında çeşitli koşullar ile değişikliğe uğrarsa da, bunların incelenmesi bizi burada ilgilendirmemektedir.

Emekçilere, sayılarını sermayenin gereklerine uydurmalarını öğütleyen ekonomik bilgeliğin budalalığı böylece ortaya çıkmış oluyor. Kapitalist üretim ve birikim mekanizması, bu ayarlamayı sürekli etkiler. Bu uymanın ilk durağı, nispi artı-nüfusun ya da yedek sanayi ordusunun yaratılması, son durağı, faal sanayi ordusunda gittikçe genişleyen bir tabakanın

sefaleti ve yoksulluğun bir safra halinde çoğalmasındır.

Toplumsal emeğin üretkenliğindeki ilerleme sayesinde gitgide artan ölçüde üretim araçlarının, gitgide azalan insan gücü harcamasıyla harekete getirilmesi yasası -emekçinin üretim araçlarını değil, üretim araçlarının emekçiyi çalıştırdığı-, kapitalist bir toplumda, tam tersine döner ve şöyle ifade edilir: Emeğin üretkenliği ne kadar yükselirse, emekçinin istihdam araçları üzerindeki baskısı o kadar büyür ve dolayısıyla varoluş koşulları, yani başkalarının servetini ya da sermayenin genişlemesini artırmak için kendi emek-güçlerini satabilme durumları o derece düzensiz ve güvenilmez duruma gelir. Böylece, üretim araçlarıyla emeğin üretken gücünün, üretken nüfustan daha hızlı bir şekilde artması gerçeği, kapitalist bir görüşle tam tersine ifade edilerek, emekçi nüfusun, sermayenin kendi genişleme gereksinmelerini karşılamak için çalıştırılabileceğinden daha büyük bir hızla arttığı şeklini alır.

Nispi artı-değer üretimini incelerken dördüncü kısımda görmüş olduğumuz gibi, kapitalist sistemde emeğin üretkenliğinin yükseltilmesi için kullanılan bütün yöntemler, bireysel emekçinin aleyhine kullanılıyordu; üretimi geliştirme araçlarının hepsi, üreticiler üzerinde egemenlik kurulması ve sömürülmesi araçlarına dönüşüyordu; bunlar, emekçiyi, bir parça insan haline getiriyor, onu makinenin bir parçası düzeyine indiriyor, yaptığı işin bütün sevimliliğini yok ederek nefret edilen bir eziyet haline sokuyordu; bilimin bağımsız bir güç olarak sürece katılması ölçüsünde işçiyi, emek sürecinin entelektüel yeteneklerinden uzaklaştırıyor; çalışma koşullarını bozuyor, emek-süreci sırasında nefret edilecek bir despotluğa boyun eğmek durumunda bırakıyor; tüm yaşamını yalnızca çalışma yaşamı şekline sokuyor ve karısıyla çocuklarını, sermaye, Juggernaut'un çarkları arasına sürüklüyordu. Ne var ki, bütün artı-değer üretim yöntemleri, aynı zamanda, birikim yöntemleridir; ve birikimdeki her genişleme, bu yöntemlerin gelişmesi için bir araç haline gelir. Bundan da şu sonuç çıkar ki, sermaye birikimi oranında, aldığı ücret, ister yüksek ister düşük olsun, emekçinin yazgısı daha da beter olacaktır. En sonu, nispi artı-nüfusu ya da yedek sanayi ordusunu, birikimin büyüklüğü ve

hızı ile her zaman dengeli durumda tutan yasa, emekçiyi, sermayeye, Vulcan'ın Prometheus'u kayalara mıhlamasından daha sağlam olarak perçinler. Sermaye birikimine tekabül eden bir sefalet birikimi yaratır. Bu yüzden, bir kutupta servet birikimi, diğer kutupta, yani kendi emeğinin ürününü sermaye şeklinde üreten sınıfın tarafında, sefaletin, yorgunluk ve bezginliğin, köleliğin, bilisizliğin, zalimliğin, ussal yozlaşmanın birikimi ile aynı anda olur.

Kapitalist birikimin uzlaşmaz karşıt niteliği,⁹⁶ kapitalizm-öncesi üretim tarzlarına ait olup bir ölçüde benzerlik gösteren, ama temelde farklı olgularla karıştırılmakla birlikte ekonomi politikçiler tarafından çeşitli şekillerde ifade edilmiştir:

18. yüzyılın büyük iktisatçı yazarlarından birisi Venedikli keşiş Ortes, kapitalist üretimdeki bu uzlaşmaz karşıtlığı, toplumsal servetin genel doğal yasası gibi görmektedir. "Bir ulusun ekonomisinde iyilikler ile kötülükler her zaman birbirini dengeler (il bene ed il male economico in una nazione sempre all'istessa misura): bazılarının servetindeki bolluk, her zaman, diğerlerinin servetindeki yokluğa eşittir (la copia dei ben in alcuni sempre eguale alla mancanza di essi in altri): az sayıda insanın büyük servetleri her zaman diğer birçok insanın, yaşamak için en zorunlu şeylerden mutlak yoksunluğu ile bir aradadır. Bir ulusun zenginliği nüfusuna, sefaleti zenginliğine uygun olur. Bazılarının çalışkanlığı diğerlerini tembelliğe zorlar. Yoksul ile tembelle, zengin ile çalışkanın zorunlu sonucudur." vb.. Ortes'den aşağı yukarı on yıl sonra, İngiliz kilisesi rahiplerinden Townsend, sefaleti, zenginliğin zorunlu koşulu diye, zalim bir biçimde göklere çıkarmıştır. "[Emeğe] yasal baskı, bir yiğit zahmet, şiddet ve gürültüyü de birlikte getirir. ... Oysa açlık, yalnız barışçı, sessiz ve sonu gelmeyen bir baskı olmakla kalmaz, gayret ve çalışmanın en doğal dürtüsü olarak, en güçlü çabayı davet eder." Bu durumda her şey, açlığı, işçi sınıfı arasında yaygın ve sürekli hale getirmeye bağlı oluyordu ve Townsend'e göre, bunu da, özellikle yoksullar arasında faal olan nüfus ilkesi sağlıyordu. "Öyle görünüyor ki, yoksulların bir ölçüde basiretsiz olması" (yani, ağızlarında bir gümüş kaşık olmaksızın doğacak kadar basiretsiz olmaları) "ve toplumda en aşağılık, en pis ve en

bayağı işlerin yapılabilmesi için her zaman bazı kimselerin bulunmaları bir doğa yasasıdır. Böylece insan mutluluğunun hazinesi çok daha artar, daha hassas ve ince yaratılışlı olanlar, yalnız, sıkıcı işlerden kurtulmakla kalmazlar ... aynı zamanda, çeşitli yeteneklerine uygun düşen uğraşları yerine getirmek için bütünüyle serbest kalırlar ... o" (yani, Yoksul Yasası), "tanrı ile doğanın yeryüzünde kurduğu sistemin, uyum ve güzelliğini, simetrisini ve düzenini yıkma eğilimini gösteriyor." Venedikli keşişin, sefaleti sonsuzlaştıran önüne geçilmez yazgıda, Hristiyan hayırseverliğinin, evlenmeme yemininin, manastırların ve kutsal evlerin raison d'etre'ini* bulması gibi, tahsisatlı protestan papazı da, bunda, yoksullara bir avuç kamu yardımı yapılmasını öngören yasalara saldırmanın bahanesini bulmaktadır.

"Toplumsal servetteki ilerleme" diyor Storch, "en sıkıcı, en bayağı ve iğrenç işleri yapan, tek sözcükle hayatta hoşla gitmeyen ve aşağılatıcı ne varsa omuzlarına yüklenen ve böylece diğer sınıflara boş zaman, huzur ve alışlagelen" (c'est bon!)* "karakter yüceliği sağlayan bu yararlı sınıfı yaratır." Bundan sonra Storch, kendisine, yığınların sefaleti ve soysuzlaşması ile bu kapitalist uygarlığın barbarlığa göre ne üstünlüğü var? diye sorar. Buna tek bir karşılık bulur: güven..

Sismondi de, "sanayi ile bilimin ilerlemesi sayesinde", diyor, "bütün emekçiler, her gün, tüketebileceğinden fazlasını üretebiliyor. Ama eğer, emeği ile ürettiği bu servet kendi tüketimine bırakılırsa, bu, onu iş için daha az uygun bir hale getirir." Ona göre, "İnsanlar" (yani, işçi-olmayanlar), "eğer işçiler gibi sürekli ve ağır bir çalışma karşılığında satın almak zorunda kalsalardı, her türlü artistik yaratılar ve fabrikatörlerin bizim için sağladıkları bütün zevklerden vazgeçmeyi yeğ tutabilirlerdi. ... Bugün artık harcanan çaba, bunun ödülünden ayrılmış bulunuyor; önce çalışan, daha sonra dinlenen, aynı adam olmuyor; ama birisi çalıştığı için diğeri dinlenebiliyor. ... O halde, emeğin üretken gücündeki sınırsız artış, ancak, aylak zenginlerin lüks ve zevklerini artırmaktan başka bir sonuç veremez."

En sonu, ağırkanlı burjuva doktrinci Destutt de Tracy de, şu zalimce sözleri yumurt-

luyor: "Yoksul uluslarda halk rahattır, zengin uluslarda ise genellikle yoksuldur."

OKNOS : Borç Sorunu

Borçlanma Politikasında Yolun Sonu (2)

Bülent KÜPELİ

Genel Başkan Danışmanı

GENEL MADEN – İŞ SENDİKASI

KAMU AÇIKLARININ FİNANSMANINDA BORÇLANMA POLİTİKASI

24 Ocak İstikrar Tedbirlerini takip eden dönemde, Türkiye kamu açıklarının finansmanında fazla zorlanmamış; genellikle resmi kanallardan dış borç bulmuştur. 1980 sonrası borç ertelemelerinin ödemesiz devresi 1984'te sona ermiştir. Bu dönemden sonra, Türkiye dış borçların ana paralarını geri ödemeye başlamıştır. Hızla yükselen borç servis oranı ülkemizin kısa dönemli ve yüksek faizli dış borçlanmalara gitmesine yol açmıştır. 1984 sonrasında, Türkiye'nin dış borçlarının % 80'ini yüklenmesi ve artık dış aleme net kaynak transfer etmeye başlaması nedeniyle, dış borçlar hem kamu kesimi finansmanını, hem de ekonomik istikrarı olumsuz yönde etkileyen bir sorunun tüm sıkıntılarını da beraberinde getirmiştir¹.

1985 ve 1986 yıllarında, kamu kesimi bir yandan dış borçları öderken, öte yandan bütçe açıklarını da iç borçlanmayla kapatmaya başlamıştır. Bu gelişmeyle birlikte, harcamaları daha rahat yapabilmek ve bütçe denetiminden kurtulabilmek amacıyla, bütçe dışı fonların sayısı ve hacimleri önemli ölçüde arttırılmıştır.

1980-88 döneminde, dünyayla ticari bütünleşme için ticari serbestinin ön koşullarının hazırlanmasının ardından, 1989'da yürürlüğe giren 32 sayılı kararla, Türkiye finansal açıdan tam anlamıyla açık bir ekonomi haline getirilmiş; sermaye hareketlerinin serbestleşmesi sağlanmış ve bankalar ile özel kesime dış borçlanmanın yolu da açılmıştı. Aynı yıl, merkez bankası ile hazine arasında varılan mutabakat gereği, hazinenin kullanacağı kısa vadeli avanslara sınırlama getirilmesiyle, kamu kesimi iç borçlanmaya ağırlık vermeye başladı.

¹ Yıldırım Erhan, Türkiye'de İktisadi Dalgalanmalar ve İktisat Politikaları, s 319 vd

Kamu açıklarının artışında sermaye hareketlerinin serbestleşmesinin önemli etkisi olmuştur. 1989'dan itibaren, Türkiye'de kamu açığının finansmanı uğruna iç borçlanmanın oranı hızla artmıştır. Dış finansal serbestlikle birlikte, özel finans kesimi dışarıya borçlanmış, kamu da özel kesime borçlanmıştır. Yani, **dış finansal serbestlikle birlikte, kamunun doğrudan dış borçlanmasının yerini iç borçlanma aracılığıyla yapılan dış borçlanma almıştır.** Böylece gerek yerli sermayeye, gerekse bunların aracılığıyla yurt dışına borçlanılırken yeterli arbitraj sağlayacak oranda yüksek faiz hadleri kamu tarafından yüklenilmiştir.

Yapılan hesaplara göre, sıcak paraya 1989'da % 45, 1990'da % 25 ve 1993'te de % 17 düzeyinde bulunan arbitraj olanakları sağlanmıştır ². Körfez kriziyle birlikte ekonominin her yönden olumsuz etkilenmesi ve 1991'de erken seçimlere gidilmesi, sonuçta genişleyici mali politika uygulamalarını da beraberinde getirerek, ekonomideki dengesizliği arttırmaya başlamış ve kamu maliyesi alanında yaşanan olumsuz gelişmeler bozulan istikrarın odak noktası olmuştur.

Kamu gelirlerini arttırmaya yönelik yapısal reformlar yapılmaksızın, yatırımların ve cari harcamaların 1994 yılına kadar arttırılması kamu açıklarını yükseltmiştir. Açıkları giderek artan kamu kesimi, bu dönemde yüksek faizlerle borçlanmış; iç ve dış borçlar hızla tırmanmıştır.

1994'te sıcak paranın kaşışıyla birlikte yaşanan krizin atlatılması için, hazine 3 ay vadeli % 200 faizle borçlanmak zorunda kalmıştır. Bu şekildeki borçlanmaların hazineye getirdiği yük yeni borçlanmaya gidilmesine ve bütçede faiz ödemelerinin hızla büyümesine neden olmuştur.

Geniş kamu açıkları ile reel faiz oranlarındaki yükseliş 90'ların ikinci yarısında da devam etmiştir. 1992-99 döneminde iç borçlanma için ödenen reel faiz oranı ortalama % 32'dir. Yüksek reel faizler KKBC'ni daha da arttırmış, bir borç-faiz kısır döngüsüne girilmiştir.

BORÇLANMADA TEHLİKELİ TIRMANIŞ

İÇ BORÇLAR

1983'e kadar, Türkiye'de "iç borçlanma" bütün Cumhuriyet Dönemi süresince hemen hemen hiç başvurulmamış olan bir kamu finansman yöntemidir. Özellikle 1950'den sonra geçen yıllar boyunca, kamu ekonomisinin büyük finansman açıkları olmasına rağmen bu yola başvurulmamıştır.

Kamu ekonomisindeki açığın finansmanı için, Hazine 1980 öncesi dönemde de yoğun borçlanmaya gitmiştir. Ancak, bu borçlanma gereksinimi, KİT, Hazine ve Merkez Bankası kaynakları kullanılarak çözüldüğü için, "iç borçlanma" daha çok idari bir mekanizma olarak ucuz finansman yaratmıştır. Kamu ekonomisindeki borç birikimleri bu finansman yaklaşımı içinde kimi zamanlar kritik noktalara gelmiş, bu durumlarda sıkça konsolidasyon işlemleri yapılmıştır.

² Yentürk Nurhan, "Sıcak Para Girişi ve Reel Sektör" Türk-İş Yıllığı'97-2, s 246, Ankara-1997

Bu süreçte, kamu yetkilileri sosyal güvenlik sistemine ait fonları (SSK ve Emekli Sandığı fonları) –yine idari kararlarla ve Devlet Yatırım Bankası kaynaklarını da seferber edip– ucuz bir şekilde kullanarak dolaylı borç yönetimini sağlamış; kısaca, iç borçlanma kamu dışı mali piyasalardan fon sağlama amacına yönelik konjonktürel bir alet olarak kullanılmamıştır ³.

1980 sonrasında, ekonomideki dönüşümle birlikte hızla büyüyen kamu harcamalarının finansmanında, iç borçlanmanın konjonktürel bir araç olmaktan çıkarak yapısal bir uygulama halini aldığı görülmektedir. Egemen olan serbest piyasa ekonomisi ideolojisi çerçevesinde, devletin mali piyasalara borçlanması için gereken kurumsal düzenlemeler yapılmaya çalışılmıştır ⁴. İç borçlanmanın çok aktif bir enstrüman olarak kullanılmasında, özellikle 1985 yılı bütçesinden başlayarak, yasamanın bütçe hakkı-yetkisini, bütçe kanunlarıyla hükümetlere devretmesi önemli etkilerde bulunmuştur⁵.

Tablo 3'ten izlenebileceği gibi, 1980-2000 dönemini kapsayan 20 yılda **iç borç stoku cari fiyatlarla 70.310 kat artmıştır.** Kasım 2000 ve Şubat 2001'de yaşanan krizlerin ardından, **2001 yılının ilk altı ayı sonunda borç stokundaki anormal artış dikkate alındığında, artışın 174.387'e katlandığı görülecektir.**

1980'de iç borç stokunun GSMH'ya oranı % 9,8 iken, iç borçlanma politikasının kurumsallaştığı 1985 yılına gelindiğinde aynı oran % 19,7'ye yükselmiştir. 1994 krizinin yaşandığı dönemde söz konusu oran % 20 sınırını aşmıştır. Ekonomik önlemler uygulama planıyla kamu açıklarının hızla düşürülmesine yönelik uygulamalar kendini iç borç stokunda da göstermiştir. 1995'te, bir önceki yıl rekor düzeyde gerileyen GSMH'nın da etkisiyle, iç borç stoku oranı % 17,3'e gerilemiştir. Seçimlerin ardından kamu açıklarını azaltma yönünde herhangi bir çabaya girilmemesi ve yüksek faiz oranlarıyla borçlanmaya devam edilmesi borç stokunu tekrar artma sürecine sokmuştur*

*

*

*

³ Ekzen Nazif, "İç Borçlanma: TBMM Devrettiği Bütçe Yetkisini Yürütmeden Geri Almak Zorunda" ., Türk-İş Yıllığı'99, s 48, Ankara-1999

⁴ Önder İzzettin, Kirmanlıoğlu Hülya, Kartallı Yeşim., Kamu Açıkları ve Kamu Borçları., T.Harb-İş Yayını, s 48, Ankara-1995

⁵ Ekzen Nazif, agm, s 406

Tablo 3 - İç Borç Stoku

Yıllar	Borçlanmalar (milyar TL)				İç Borç Stoku / GSMH (%)
	Hazine Bonosu	Avans	Tahvil	Toplam İç Borç Stoku	
1980	49	195	274	518	9,8
1985	490	794	1.032	6.972	19,7
1990	5.469	2.870	22.523	57.180	14,4
1991	18.258	13.589	33.405	97.647	15,4
1992	42.247	31.000	86.388	194.236	17,6
1993	64.489	70.421	190.505	357.347	17,9
1994	304.230	122.278	239.384	799.309	20,6
1995	631.298	192.000	511.768	1.361.006	17,3
1996	1.527.837	370.953	1.250.154	3.148.984	21,0
1997	2.374.990	337.623	3.570.811	6.283.424	21,4
1998	5.840.906	0	5.771.980	11.612.886	21,9
1999	3.236.753	0	19.683.392	22.920.145	29,3
2000	2.057.684	0	34.362.937	36.420.620	29,0
2001 (*)	12.296.554	0	78.035.689	90.332.243	-
(*) Haziran ayı itibarıyla					

Kaynak: HM, DPT

Aynı süreç 1998 yılında da yaşanmıştır. Siyasal istikrarsızlık, dışarıdan borçlanma imkânının bulunamaması ve sıcak para olarak adlandırılan kısa vadeli spekülâtif yabancı sermayenin yurt dışına çıkması, iç borçlanma zorunluluğunu daha da arttırmış; faiz oranlarını yükselt-

miş ve borçlanma vadesinin ksalmasına neden olmuştur. 1998'de ödenen reel faiz oranı % 44,2 düzeyine yükselmiştir.

Yüksek reel faizler reel ekonomiyi de olumsuz yönde etkilemiş ve kaynakların üretimden finans sektörüne aktarılmasına neden olmuştur. 80'li yıllarda -ihracatı teşvik adı altında- kamudan sermaye kesimine yapılan kaynak aktarımı, 90'lı yıllarda da yüksek reel faizlerle devam etmiştir. Bu değişim İstanbul Sanayi Odası tarafından yapılan Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu çalışmasında kendini göstermektedir. Üretim kesiminde azalan kârlar rant geliriyle telafi edilmiştir. Son yıllarda, şirketler ana faaliyetlerinden zarar ederken, faaliyet dışı gelirlerini anormal ölçülerde artırmaktadırlar. 500 Büyük Sanayi Kuruluşunun faaliyet dışı gelirlerinin esas faaliyet kârına oranı 1998 yılında % 87,7'dir. İkinci 500 kuruluşta bu oran % 127,7'ye yükselmektedir. Bu yapı yüksek reel faizli kamu borç senetleriyle oluşmaktadır.

Nitekim, kamu kesiminin mali piyasalardan yüksek faizlerle borçlanmak zorunda olduğu son yıllarda yatırım ve üretimi bir kenara bırakan özel sektörün toplam menkul kıymet ihraçları içindeki payı % 9,7'den % 2,7'ye gerilemiştir. Toplam ihraç edilen menkul kıymetler içinde hisse senetlerinin payı da 1996-99 döneminde ortalama % 3,2 olmuştur. İhraç edilen devlet tahvil ve bonolarının toplam menkul kıymet ihraçları içindeki payı ise 1995'te % 90,3 iken, 1999'da % 97,3'e yükselmiştir⁶. Mali piyasalardan bu büyük orandaki borçlanmanın en büyük alıcısı ise % 90'lar düzeyiyle bankacılık sektörüdür. 1990'da devlet iç borçlanma senetlerinin mevduat bankalarının toplam aktifleri içindeki payı % 10 iken, 1999 yılında % 23'e çıkmıştır⁷.

Borç stokunun büyümesi ile kamu kesiminin mali piyasalardaki tek ve zorunlu borçlanıcı olması, reel faiz oranlarının anormal artışını da beraberinde getirmiştir. 1990'da yıllık ortalama nominal % 54 (reel % 3,6) faiz oranlarıyla borçlanan kamu, 1995'e gelindiğinde yıllık % 121,9 (reel % 34) faiz vererek borçlanabilir duruma gelmiştir. Borç stokunun arttığı ve vadenin kısaldığı 1998'de % 127,2 (reel % 44,2) ve 1999'da da % 109,5 (reel % 44,1) faiz vererek borçlanabilmiştir. 2000 yılında uygulamaya konan programla kırılan bu durum, içinde bulunduğumuz yıl tekrar tersine dönmüş ve eskisinden daha da ağır koşullarda borçlanmaya devam edilmiştir. Bu mali yapıda, sermaye kesimi de yatırımlar yerine rant gelirlerine yönelmiştir.

İç borç stokundaki artış ve ekonomideki istikrarsızlık, reel faizlerin yükselmesi yanısıra borçlanmanın vade yapısını da kısaltmaktadır. İç borç toplamı içinde, kısa vadeli bir finansman kaynağı olan hazine bonosunun payı 1985'te % 7 düzeyinde iken, 1990'da küçük bir artışla % 9,7'ye çıkmıştır. 90'lı yıllar hazine bonosunun toplam borç içindeki payının önemli oranda arttığı yıllar olmuştur. 1994'te söz konusu oran % 38'e ve 1998'de de % 50 düzeyine kadar yükselmiştir. Aynı oranın 2000'de önemli ölçüde gerileyerek % 5,6'ya kadar düştüğü görülmektedir (Tablo3). 1990'da borç stokunun ortalama vadesi 2 yıl iken, 1994'te vade 1 yıla

⁶ 8. BYKP, S 11

⁷ 14 Nisan 2001 tarihinde açıklanan "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı"nda yer almaktadır.

gerilemiş; 1998'e gelindiğinde ise 8 aya kadar alçalmış ve nihayet 2001'in ilk çeyreğinde de 4 aya kadar düşmüştür.

Artık sürdürülemez noktaya gelen iç borç stokunu azaltmak ve ülkedeki makroekonomik dengeleri yeniden kurmak amacıyla 2000 başında uygulamaya konulan kapsamlı ekonomik program, faiz oranlarının kısa bir süre için düşmesini ve borçlanma vadelerinin uzamasını sağlamıştır. Ancak, enflasyonun düşürülmesinde öngörülen hedeflere ulaşamaması, TL'nin aşırı değerlenmesi ve cari işlemler açığının giderek büyümesi kur çapasına dayalı para politikasının sürdürülebilirliğini ortadan kaldırmıştır. Kasım 2000 ve Şubat 2001'de yaşanan krizler, faizlerdeki artış, devalüasyon ve enflasyonun yükselmesi tüm ekonomiyi belirsizliğe sürüklemiştir.

1999'daki 22,9 katrilyon TL'lik iç borç stoku, 2000 sonunda 36,4 katrilyon TL'ye çıkarken, yaşanan krizler sonucunda 2001'in ilk yarısında 90,3 katrilyon TL düzeyine ulaşmış bulunmaktadır. Yıl sonu itibarıyla, iç borç stokunun 115 katrilyon TL düzeyine ulaşması beklenmektedir.

Aslında, geçmişte iç borç stok rakamlarının gerçeği yansıtmadığı ve borçların önemli bir bölümünün açıklanmayıp gizlendiği bilinmekle beraber, stok boyutları net olarak ortaya konulamamaktaydı. Yaşanan krizler sonrasında gündeme gelen "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı"nda, resmi verilerde % 29 (1999 itibarıyla) olarak verilen iç borç stokunun GSMH'ya oranının, kamu bankalarının görev zararlarının da dahil edilmesiyle gerçekte % 42 olduğu açıklanmaktadır.

İç borçlanmanın bugünkü mevcut yapısıyla daha fazla sürdürülmesi olanaklı görülmemektedir. Artık maliye politikası araçlarının tümü, sadece borçlanma politikalarının sürdürülebilmesine yönelik olarak kullanılabilir hale gelmiştir. Borçlanma politikalarında acil ve köklü önlemler alınması kaçınılmaz hale gelmiştir.

DIŞ BORÇLAR

Kıt iç kaynaklara sahip gelişmekte olan ülkelerde, kaynak ihtiyacının bir kısmı da dış kaynaklarla karşılanır. Kaynak ihtiyacını karşılamak amacıyla alınan dış borçlar, alındığı esnada ekonomiye ilave kaynak sağlarlarken, ödenme aşamasında da anapara ve faiz kadar reel kaynak çıkışına neden olmaktadır. Diğer bir ifadeyle, dış borç ve mürettebatının itfası öncelikle bir iç kaynak sorununu gündeme getirir.

Bu durumda, tüketim, yatırım ve harcamalardan hangisinin ne miktarda kısılacağı ekonomideki güç dengeleri çerçevesinde oluşur. Gelir dağılımının aşırı dengesiz olduğu durumlarda daha çok yatırım ve kamu harcamalarında kısıntıya gidilir. Ancak, ülkemizde olduğu gibi reel kaynak çıkışına uğrayan ekonomi, yatırımlarını kısırken işsizliği körüklemiş ve üretim potansiyelini kısmış olur. Kamu harcamalarındaki kısıntıyla da Gelir dağılımının bozuk olduğu yapıda sosyal devletin topluma sunduğu uzun dönemde etkisini gösteren eğitim, sağlık, altyapı yatırımları kısıılır.

İç borç ile dış borç arasındaki temel fark; iç borcun kaynakların ekonomi içinde transfer edilmesinden; dış borcun ise, borcu veren ülke ve kuruluşlara kaynak aktarılmasından (yani, ekonomiler arası kaynak transferine yol açmasından) kaynaklanmaktadır.

Dış borçlar gerek kaynak gereksinimi, gerek etkileri itibarıyla iç borçtan farklılık gösterirler. Dış borçların yönetiminde üç ayrı odak noktası önemli olmaktadır. Bu üç nokta ekonomide kaynak temini, bütçe sorunu ve ödemeler dengesi sınırlamasıdır⁸.

Dış borcun itfasında bütçe kaynakları aşırı derecede zorlanır. Kaynak yaratımı, ağırlığı ağırlığını her gün hissettiğimiz vergilerin yükseltilmesi, harcamaların kısılmasıyla gerçekleştirilir. Öte yandan, dış borç servisinin iç borç stokunu artırdığı dönemlerde döviz kuru ile faiz ödemeleri önemli sorun olmaya başlarlar. Bu çok hassas dengeyi sağlamak son dönemde yaşadığımız gibi çoğu zaman mümkün olmaz.

Tablo 4 - Dış Borç Stoku Ve Vade Yapısı

Dış borç yönetimi ve itfasında diğer önemli sorun; ödemeler dengesindeki kısıttır. Dış borç itfası döviz gerektirdiğinden ödemeler dengesinin fazla vermesi zorunludur

Yıllar	Vadelere Göre Borçlanma Miktarları (*) (milyon \$)			Vadelere Göre Toplamdaki Payları (%)	
	Toplam Dış Borç Stoku	Orta-Uzun Vadeli	Kısa Vade Vadeli	Orta-Uzun Vade Oranı	Kısa Vade Oranı
1980	13.229	13.229	-	100,0	
1985	25.660	20.901	4.759	81,5	18,5
1990	49.035	39.535	9.500	80,6	19,4
1991	50.489	41.372	9.117	81,9	18,1
1992	55.592	42.932	12.660	77,2	22,8
1993	67.356	48.823	18.533	72,5	27,5
1994	65.601	54.291	11.310	82,8	17,2
1995	73.278	57.577	15.701	78,6	21,4
1996	79.637	62.292	17.345	78,2	21,8
1997	84.891	66.897	17.994	78,8	21,2
1998	96.906	75.689	21.217	78,1	21,9
1999	101.781	78.309	23.472	76,9	23,1
2000	114.324	85.412	28.912	74,7	25,3
(*) 1996 ve sonrası için, Hazine Müsteşarlığınca düzenlenen yeni seri dış borç rakamları kullanılmıştır.					

Bunun için de ihracatın ithalatı aşması, yani iç talebin kısılarak ihracata yönelmesi gerekmektedir. Dışarıyla rekabet edebilmenin ve ihracatı artırabilmenin ilk yolu olarak devalüasyon aracı kullanılır.

⁸ Önder İ, Kirmanlıoğlu H, Kartallı Y, age, s 32

Bunun yanında, maliyetlerin düşürülmesi amacıyla reel ücretlerin düşürülmesi yoluna da gidilir. Ancak, devalüasyonla dış borç yükünün ağırlaşması da gündeme gelmektedir ⁹.

İktisat politikalarındaki köklü değişikliklerin ardından ve 80'lerin ortasından itibaren, finansal alandaki kısıtlama ve kontrollerin adım adım kaldırılmasıyla ekonomide dış kaynak kullanımı ağırlık kazanmaya başlamıştır. Bu durum dış borç yükünün artışı da beraberinde getirmiştir. Toplam dış borç stokunun GSMH içindeki payı 70'lerin sonunda % 20 iken, 80'lerin sonunda % 40'a yükselmiş ve 2000 yılında da % 56,6 düzeyine ulaşmıştır. Diğer bir açıdan bakıldığında; 1980'de 13,2 milyar \$ olan dış borç stoku, 1990'da 49 milyar \$ düzeyine çıkmıştır. 2000 yılı sonu itibarıyla ulaşılan tutar 114 milyar \$'dır.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, dış borcun vade yapısı da 80'lerden günümüze önemli ölçüde değişime uğramıştır. Dönem başında 13,2 milyar \$ düzeyindeki dış borç stokunun tamamı orta ve uzun vadeli (bir yıldan fazla) iken, 90'larda orta ve uzun vadeli borçların toplam içindeki payı % 72,5'e kadar düşmüştür. Borç stoku içinde kısa vadeli olanların oranı 90'larda % 17 ile % 27,5 arasında bir dalgalanma göstermektedir. Aynı oran, sıcak paranın ekonomiyi en çok etkilediği 1993 yılında % 27,5'e ulaşırken, 2000 yılı sonu itibarıyla % 23,5 düzeyine inmiştir.

Dış borç stokunun yapısına borçlular itibarıyla bakıldığında; 1980 yılında toplam dış borç stokunun % 90'ının (11,90 milyon \$) kamuya, % 10'unun (1,33 milyon \$) özel sektöre ait olduğu görülmektedir. 1984 yılı sonrasında borç stokunun borçlulara göre dağılımında farklı bir sınıflandırmaya gidilmiştir.

90'LI YILLARDA DIŞ BORÇLAR DA ÖZELLEŞTİRİLDİ

90'lar dış borçların da özelleştirildiği yıllar olmuştur. **Özel sektörün orta ve uzun vadeli borçlar içerisindeki payı 1995'e gelindiğinde % 13,3 iken, bu yıldan itibaren sürekli artarak 1999'da % 24,8 düzeyine tırmanmıştır. 2000 yılı itibarıyla söz konusu oran % 21,7'dir. 1994'ten sonra, toplam borç stoku kapsamındaki kamu borçlarında bir durgunluk yaşanırken, özel sektörde çok hızlı bir artış yaşanmıştır.** Özel sektörün dış borçlanması, kendi yatırımlarını finanse etmekten ziyade, devletin iç borçlanmasını finanse etmektedir. **İç borçlanmada ödenen yüksek reel faizler dış piyasalardan fon girişini özendirmektedir.**

Özel sektör borçlarının maliyetinin daha yüksek ve vadelerinin daha kısa olması toplam borç stokunun risk düzeyini de artırmaktadır. Çünkü, kısa vadeli fonlar son dönemde yaşadığımız gibi krizlere yol açmakta ya da varolan krizleri ağırlaştırmaktadır.

Kısa vadeli borçların yenilenmemesi durumunda, orta ve uzun vadeli borç servisi de dikkate alınacak olursa, bir yıl içinde ülkeden dışarı 50 milyar \$ civarında bir kaynak çıkışının gerçek-

⁹ Önder İ, Kirmanlıoğlu H, Kartallı Y, age, s 33

leşmesi mümkündür. **Bu ödemeleri karşılayacak döviz miktarı için Türkiye'nin uluslararası rezervleri dahi yeterli değildir ¹⁰. Kriz dönemlerinde uluslararası rezervlerin kısa vadeli borçlardan daha hızlı azalacağı göz önünde bulundurulduğunda, sorunun büyüklüğü daha net olarak ortaya çıkmaktadır.**

Tablo 5 - Dış Borç Servisi

2000 yılı itibarıyla 114,3 milyar \$'a ulaşan dış borç stoku, Türkiye'nin toplam döviz gelirlerinin % 210'unu ve toplam ihracatının da % 420'sini oluşturmaktadır. Aynı yıl yapılan dış borç servisinin GSMH'ya oranı ise % 10,9 ve toplam döviz gelirlerine oranı da % 40'tır.

Dış borçlanmada, 1994'ten itibaren yurt içinden yurt dışına kaynak aktaran (net borç ödeyicisi) Türkiye, 1994'te 10 milyar \$ ödemenin 6,1 milyarını anapara, 3,9 milyar \$'ını faiz olarak yapmış, kriz yılında dışarıya net kaynak aktarımı da 4,7 milyar \$ olmuştur. 1996'da dış borç servisinin ulaştığı rakam 7,2 milyar anapara ve 4,2 milyar faiz olmak üzere 11,4 milyar \$'dır. 2000'de gerçekleştirilen toplam 21,9 milyar \$ tutarındaki ödemenin 15,6 milyarını anapara ve 6,3 milyarını da faiz ödemesi oluşturmaktadır.

Tablo 5'ten ve buradaki sayısal verilerden türetilen yukarıdaki grafikten de görüleceği üzere; 1985-2000 döneminde dış borç stokundaki artışa bağlı olarak, toplam dış borç servisi ve özellikle ülkeden kaynak çıkışı demek olan faiz ödemeleri her geçen yıl artmaktadır. Söz konusu dönemde Türkiye'nin dış borçları \$ bazında % 345,5 artarken, dış borçlar için ödediği faiz 59.283 milyon \$ olmuştur.

BORÇLAR ARTARKEN REFAH DÜZEYİMİZ DÜŞÜYOR

Uygulanan borçlanma politikasına Tablo 6'daki açıdan bakıldığında, 1990'da kişi başına düşen borç stokunun, 390 \$ iç borç ve 872 \$ dış borç olmak üzere, toplam 1.262 \$ düzeyindeyken; 2000

¹⁰ Borçlanma, İç ve Dış Borç Yönetimi, s 94. Söz konusu rakam raporda 40 milyar dolar civarında yer almaktadır.

Yıllar	(milyon \$)		
	Anapara	Faiz	Toplam Borç Servisi
1985	2.463	1.753	4.216
1986	2.551	2.134	4.685
1987	3.130	2.387	5.517
1988	4.359	2.799	7.158
1989	4.263	2.907	7.170
1990	4.033	3.264	7.297
1991	4.121	3.440	7.561
1992	5.294	3.439	8.733
1993	4.653	3.574	8.227
1994	6.070	3.923	9.993
1995	7.594	4.303	11.897
1996	7.218	4.200	11.418
1997	7.830	4.588	12.418
1998	11.690	4.823	16.513
1999	12.866	5.450	18.316
2000	15.638	6.299	21.937

yılı sonunda, 895 \$ iç borç ve 1.751 \$ dış borç olmak üzere, toplam 2.646 \$ düzeyine ulaştığı görülmektedir.

2000 yılı sonunda kişi başına düşen borç miktarı, \$ bazında 1990'a göre % 109,7 oranında artmıştır. Oysa, yaşanan ekonomik krizler sonucunda, Türkiye'de kişi başına düşen milli gelir aynı dönemde 2.715 \$'dan 3.092 \$'a ancak çıkabilmiş ve kişi başına düşen milli gelir artışı sadece yüzde % 13,9 düzeyinde gerçekleşebilmiştir. Yaşanan krizler, ekonominin küçülmesi ve devalüasyon etkisiyle, 2001'de kişi başına GSMH'nin 2.576 \$'a gerilemesi beklenmektedir. Diğer bir ifadeyle, **borçlanmalar ekonomik büyüme için hiçbir yarar sağlamamış; yıllardır yapılan üretim, refahın geniş kesimlere yayılması yerine, borç faizi halinde sermaye kesimine aktarılmıştır.**

Tablo 6 - Türkiye'de Kişi Başına Borç Stoku

	Yıllar					
	1990	1995	1997	1998	1999	2000
Türkiye Nüfusu (bin kişi)	56.203	61.614	62.510	63.451	64.385	65.300
Dış Borç Stoku (milyon \$)	49.035	73.278	92.216	96.906	101.781	114.324
İç Borç Stoku (milyar TL)	57.180	1.361.006	6.283.424	11.612.886	22.920.145	36.420.620
Kişi Başına Düşen Dış Borç (\$)	872	1.189	1.475	1.527	1.581	1.751
Kişi Başına Düşen İç Borç (\$)	390	483	665	704	852	895
Kişi Başına Toplam Borç Stoku (\$)	1.262	1.672	2.140	2.231	2.433	2.646
Kişi Başına GSMH (\$)	2.715	2.835	3.105	3.248	2.913	3.092
Kişi başına borç stokunun hesaplanmasında, TCMB yıllık ortalama \$ kuru kullanılmıştır.						

Anapara olarak dış borç stokunun 2001 başından bu yana aynı kaldığı varsayılırsa –dalgalı kur sistemine geçilmesiyle birlikte \$ kurunun Haziran 2001'deki değerinin ortalama 1.300.000.-TL üzerinden hesaplanması durumunda– Türkiye'de kişi başına düşen dış borç tutarı 2.276.300.000.- TL düzeyindedir. İç borçtaki artış dikkate alındığında, kişi başına iç borç stokunun da 1.383.342.000.- TL olmak üzere, **kişi başına toplam borç stokunun 3.659.642.000.- TL düzeyinde olduğu hesaplanabilmektedir.**

BORÇLANMADA UZUN VADELİ STRATEJİLERİN SONU HEP HÜSRAN OLDU

Kamu açıkları ve borçlanma ile ilgili mevcut yapı ülkenin refah düzeyini tehdit ederken, ülkenin istikrar içinde büyümesini sağlamaya yönelik uzun vadeli stratejilerin oluşturulduğu kalkınma planlarındaki öngörülerin hep havada kaldığı görülmektedir.

1996-2000 dönemini kapsayan 7. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (BYKP) belirlenen makroekonomik politikalar başlığı altında : Maliye Politikasına ilişkin: kamu kesimi borçlanma gereğinin azaltılması, açıkların finansmanında mali piyasalarda istikrarsızlık yaratmamacak faiz ve vade yapısı içeren bir borçlanma politikasına yer verilmesi, vergi kayıp ve kaçaklarının önlenmesi yer alırken; Para Politikasına ilişkin olarak da fiyat istikrarının sağlanması, enflasyonun düşürülmesi ve Türk Lirasına güven kazandırılması şeklinde olacağı belirtilmekteydi.

Artan mutlak ve oransal dış kaynak girişine rağmen, Plan Türkiye'nin borç yükünde artış öngörmemişti. Dış kaynağın esas itibarıyla doğrudan yabancı sermaye ve portföy yatırımı girişi gibi borç yaratmayan kalemlerde gerçekleşeceği umulmaktaydı. Planın makroekonomik projeksiyonları içindeki bu yaklaşımla, dış borçların GSMH'ya oranının Plan dönemi boyunca tedricen azalacağı ve 1995'teki % 41,3 düzeyinden 2000'de yılında % 27,1-23,6 oranına düşeceği öngörülmekteydi. 1995'te % 5,5 olan KKBG'nin de Plan dönemi sonunda % 3,0-3,2'ye düşeceği tahmin edilmekteydi.

8. BYKP'nin uygulanmaya başlandığı dönemde geline nokta ortadadır. 2000 sonunda dış borçların GSMH'ya oranı tahmin edilen % 23,6-27,1 yerine bunun iki katını aşarak % 56,6 olurken, KKBG de % 3,0-3,2 yerine 1999'da % 14,8'e kadar yükselmiş ve 2000'de beklenenin üç katını aşarak % 10,9 olarak gerçekleşmiştir.

Kasım 2000 ve Şubat 2001'de yaşanan krizler öncesinde hazırlanan ve 2001-2005 yıllarını kapsayan 8. BYKP'nda önceki planın hedeflerinin tutmamasında *faiz dışı* kamu kesimi genel dengesinin fazla vermesine rağmen, faiz ödemelerinin GSMH içindeki payının yükselmesi nedeniyle, KKBG'nin yükselmeye devam etmesinin toplam kamu kesimi açığının yükselmesinde belirleyici olduğu ifade edilmektedir. Artan kamu açıklarının yurtiçi mali piyasalar üzerindeki baskısının yanı sıra, yaşanan dış şokların da etkisiyle reel faizleri hızla yükselttiği, artan reel faiz oranlarının kamu açıklarını daha da arttırdığı ve borç-faiz kısır döngüsünün sürdürülemez boyutlara ulaştığı itiraf edilmektedir ¹¹.

Planın Makroekonomik Politikalar, Hedef ve Tahminler başlığı altında, Maliye Politikasına ilişkin olarak önceki planda yer alan önlemlere benzer şekilde, Maliye Politikasındaki temel amacın kamu açıklarının kalıcı bir biçimde azaltılması ve sürdürülebilir bir finansman yapısına geçişin sağlanması olduğu; bu çerçevede kamu harcama, gelir ve borçlanma politikalarının tutarlı ve etkin bir şekilde uygulanacağı yer almaktadır. Kamu Finansmanına ilişkin olarak da Faiz oranlarında sürdürülebilir düzeylerin ancak 2002 sonu itibarıyla sağlanacağı, kamu kesimi dengesi ve finansmanının 2005'te Maastricht Kriterleri'ne uyacağı, KKBG'nin % 3 olarak gerçekleşeceği beklenmektedir.

¹¹ 8.BYKP, S 7-11

KAMU FİNANSMAN KRİZİNİN AŞILMASINA YÖNELİK BAZI ÖNERİLER

İçinden çıkılmaz bir hal alan mevcut durumun, daha da fazla kötüleşmeden süratle değiştirilmesi gerekmektedir. Aslında çözüm arama çalışmalarına uygun bir başlangıç noktası, kamu gelir-harcama kompozisyonu üzerinde demokratik denetim mekanizmalarının tam olarak işletilmesini talep etmektir¹².

Ülkemizde kamu açıklarını içinden çıkılmaz bir sorun haline getiren kamu harcamaları değil, bu harcamaların finansman yöntemidir. Kamunun ağır borçlanma baskısından kurtulması, borç kısır döngüsünü kırması ve yüksek reel faizleri azaltabilmesi için olağanüstü gelir kaynaklarının bulunması gerekmektedir. Bunun için de, günü kurtarıcı önlemler yerine, daha fazla zaman geçirilmeksizin ciddi reformlar gerçekleştirilmesi ve radikal önlemler alınması zorunludur.

Borç stokunu azaltıp krizi aşma amacına yönelik olarak düzenlenen bütçede faiz dışı fazla verme (birincil fazla) çabaları son dönemde yoğunlukla uygulanmaya çalışılmaktadır. Aslında bütçede faiz dışı fazla verilmesinin normalde piyasalar tarafından olumlu karşılanması ve risk primini düşürmesi beklenir. Ancak, son yıllarda gündeme gelen bu çabaların beklenen hiçbir olumlu etkiyi göstermediği de bilinmektedir.

Faiz dışı fazla vermenin neye mal olduğunu görebilmek için bütçenin harcama kalemlerinin ağırlıklarına bakmak yeterlidir. Yukarıda değinildiği ve Tablo 2’de görüldüğü gibi, bütçede tasarruf edilebilecek harcama grubunun kalmadığı görülmektedir. Gelişmekte olan bir ülkede; işsizlik, enflasyon ve gelir dağılımındaki çarpıklık dikkate alınmaksızın, yatırımların durma noktasına getirilmesi sorunları daha da artıracaktır.

İlk olarak, bütçenin transfer bütçesi olmaktan çıkarılması gerekmektedir. Zira, yüksek gelir grubunun vergilere sert tepki göstermesine ve vergiden kaçmasına karşı önlem almaksızın, üst gelir grubuna transfer yapmak için alt gelir gruplarına yeni ekonomik ve sosyal maliyetler yüklenmesinin sınırına gelinmiş ve ücretlilerin kriz faturalarının sürekli kendilerine ödettilerine artık tahammülleri kalmamıştır.

Sorunun büyümesinin en büyük nedenlerinden biri de sıcak paradır.

Sıcak paranın getirdiği riskleri asgariye indirmek için sermaye çıkışının ani olmasını önleyecek olan kontrollü-kademeli çıkış düzenekleri sağlanmalıdır. Sermaye çıkışları üzerinde kontrol sağlamak amacıyla uluslararası alanda kullanılan mekanizmalar ülkemizde de oluşturulmalıdır.

Yurtiçi borç stokunun mali sistem ve giderek tüm reel ekonomi üzerine bindirdiği yükü hafifletmek için Hazine, Merkez Bankası ve Bankacılık kesimi arasında borcun vadesini uzun döneme yayan ve borcun reel faiz yükünü düşüren bir düzenleme yöntemi araştırılmalıdır.

Yaşanan iki kriz sonrasında, ortalama vadesi 5 ay ve toplam tutarı da 46 katrilyon TL olan bir borcu döndürmek zorunda kalan Hazine’nin –borçları artık çevirememesi tehlikesi ile karşı karşıya kalması sonucunda– baş vurduğu Takas Operasyonu’nu da yukarıdaki kapsamda değerlendirmemek gerekir. Aslında, iç borçlar ulusal para ile yapılır. Oysa ki, yapılan takas operasyonunda düşük faizli TL cinsinden borç, vade uzatılıp % 14-15 faizle \$’a çevrilmiştir. Bu şekilde bankalar rahatlatılırken, vade uzatma için iç borçlanmanın da dövizle yapıldığı bir döneme girilerek sorunun ancak ertelenmesi sağlanabilmiştir.

Mevcut borç stokunun eritilmesi amacıyla alınması gereken önlemlerin en başında, vergi alanına daha aktif bir biçimde müdahale edilmesi gelmektedir.

Kapsamlı bir gelir reformunun devreye konulmalı; vergi tabanı lâyıgınca genişletilmeli ve bunun yanı sıra üst gelir gruplarının vergi yükü arttırılmalı; kayıt dışı ekonomi de artık kayıt altına alınmalıdır.

¹² İkinci. N. Kadri, “Kamu Açıkları ve Sıcak Para”, Ekonomide Durum, s 166 Kış 1997

OKNOS : Sendika Dergilerimiz

TES – İŞ Dergisi yeni sayısı ile içerik ve biçim başarısını sürdürüyor...

Editörlüğünü Gökhan Atılğan’ın yaptığı derginin yeni dosyası “İŞSİZLİK”

TES-İŞ Dergisinin bu sayısının dosyası Türkiye’nin en temel meselelerinden birine ayrıldı: işsizlik. ~ İşsizliğin tek tek bireyler üzerinde yarattığı tahribat ve sıkıntıları ancak onu yaşayanlar bilir. Eğer bir ülkede işsizler, toplumun büyük bir kitlesini oluşturmaya başlamışsa, bu kitlelerin geliştirmesi muhtemel tepkilerin o toplumun bugünü ve geleceğini nasıl etkileyebileceği ise kestirilmesi güç bir sorundur. Türkiye’de bugün sayısı milyonlarla ifade edilen bir işsiz kitle var. Bu sayının giderek artması bekleniyor. İşsizlerin kimisi kendisini işsiz bırakanların canını alıyor, kimileri ise kendi canına kıyıyor. Bir lokma ekmek için, her an ve her türlü işe hazır büyük bir kitlenin varlığı, herkesi üzerinde önemle düşünmeye davet eden nesnel bir olgu. Çok değerli bilim insanları ve araştırmacıların katkılarıyla hazırlanan dosya, sorunu üç ana boyutuyla ele almaya çalışıyor: işsizliğin nedenleri nelerdir; toplumsal hayat üzerinde ne türden etkilerde bulunur; işsizliğin çözümü için neler yapılabilir? TÜRK-İŞ Genel Başkan Danışmanı Yıldırım KOÇ, dergi için yazdığı kısa ama çok önemli yazısında Türkiye’nin içinde bulunduğu

İktisadi ve siyasi koşulların işsizliği çığ gibi büyüteceğini ortaya koyuyor. Türkiye İş Kurumu Genel Müdürü Dr. Necdet KENAR, işsizliğin yurt ve dünyadaki boyutlarını en son verilere dayanarak anlatıyor. Kenar, bu verileri çeşitli yönleriyle analiz ediyor ve işsizliğin hem dünyanın hem de Türkiye’nin günümüzdeki ve gelecekteki en temel meselesi olduğunu gösteriyor. Profesör Doktor Alpaslan IŞIKLI, küreselleşme sürecinin işsizlik üzerindeki etkilerini anlatıyor. Işıklı, son derece çarpıcı açıklamalarında, işsizliğin neo-liberalizmin doğal ve kaçınılmaz bir sonucu olduğunu vurguladı. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi Ahmet Haşım KÖSE ile söyleşi, işsizliğin nedenleri ve biçimleri üzerine yoğunlaştı. Bu söyleşi, işsizlik olgusunu tarihsel bir bağlama oturtarak işliyor. Dr. Recep VARÇIN, işsizlikle mücadele politikaları hakkında detaylı bilgiler aktarıyor. Varçin, aktif ve pasif mücadele yöntemlerini ve politikalarını karşılaştırmalı olarak değerlendirdiği söyleşide, Türkiye’de işsizlikle mücadelenin biçimlerini eleştirel bir bakış açısıyla analiz ediyor. Yardımcı Doçent Doktor İlkey SAVCI, meselenin en önemli yanlarından birini kaleme aldı: sosyal psikoloji açısından işsizlik. Savcı’nın , yazısının okuyucular tarafından ilgiyle okunacağını umuyoruz. Doçent Doktor Gülay TOKSÖZ, işsizlik ve yoksulluğun kadınlar ve dolayısıyla bütün toplum açısından taşıdığı anlamı inceliyor Toksöz’ün yazısı, uzun süreli bir emeğin ve bilgi birikiminin süzülmesi bir özeti niteliğinde. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Meslek Yüksekokulu’ndan Araştırma Görevlisi Hakan ACAR, uzunca bir dönemdir çocuk işçiliği üzerine çalışıyor. Acar, yazısında çarpıcı bir şey söylüyor: Babalar işsiz kaldığı için çocuklar çalışır; çocuklar çalıştığı için babalar işsiz kalır.

OKNOS : Sendikada yazar var.!...

Sevkuthan N. KARAKAŞ 'tan iki kitap

Uzun yıllar gazetecilikten sonra, iki yıldan beri TÜRK – İŞ Basın Müşaviri olarak görev yapan KARAKAŞ'ın, biri araştırma-röportaj diğeri "12 Eylül'ün dokunduğu bir kızın öyküsü" olarak iki kitabı yayınlandı.

Sevkuthan Nevsuhan KARAKAŞ Ankara doğumlu. Gazeteciliğe 1979 yılında "Demokrat Gazetesi"nde başladı. Daha sonra sırasıyla Nokta Dergisi, Söz, Tercüman ve Güneş Gazeteleri ile ANKA Haber Ajansı'nda çalıştı. İki yıldan beri TÜRK-İŞ Basın Müşavirliği görevini sürdürüyor.

İlk kitabı "Eylem Günlüğü : Zonguldak Maden Grevi ve Yürüyüşü. Kasım 90 – Ocak 91" [İstanbul :Metis Yayınları, 1992]. Zonguldak halkını, Genel Maden-İş Sendikası'nı, Şemsi DENİZER önderliğini ve "Türkiye İşçi Sınıfı tarihinde ilk kez yaşanan böylesine büyük ve muhteşem olayı irdelemek , oluşum şartlarını, hatalarını ve doğrularını ortaya çıkarabilmek " ve özellikle işçi sınıfının benzer eylemlerde " neler yapıp neler yapmaması " gerektiğine ışık tutacak bir çalışma.

İkinci kitabı " Bir 12 Eylül Masalı " { Ankara : İmge , 2001 }. Henüz bireysel kimliğini oluşturma aşamasındaki bir kızın 12 Eylül ortamında büyümesi;"genç kızlığı ,evliliği, kaçaklığı, mapusluğu ve dışardaki mapusluğu üzerine;" " ama eleştiren değil, şefkatle anlamaya çalışan " bir bakışı yansıtıyor. Türkiye'nin sıkça yaşadığı baskı dönemlerinden örselenerek çıkmış hemen herkes, bu hikayede kendine ait bir fotoğraf bulabilecektir.

